

זכור ליצחק

מאמרי התשובה והיראה ודרשות בעניני ימים הנוראים
שנשא אבינו בפני קהל עדת מרעיתו בהרצליה ת"ו

נערך מתוך כתב יד קדשו של
אבינו מורנו ורבינו הגאון רבי יצחק יחיאל יעקבוביץ זצוק"ל
רבה של הרצליה
ער"ה התשפ"א

תוכן ענינים

מאמרי התשובה

מאמר א.

15.....דרכי התשובה הנלמדים מראובן והושע

לעקור את מה שהשריש החטא בטבעו

מצוות התורה הם מזון הנפש הישראלית / תקנת החוטא בעיני החכמה הנבואה והתורה /
החסד העצום של מצות התשובה / אין קיום לעולם מבלעדי התשובה / תשובה בין אדם
למקום על עבירות שבין אדם לחבירו

לעקור את מה שהשריש החטא אצל אחרים

האדם משפיע במעשיו על העולם כולו / האדם מקבל שכר ועונש גם על מעשי אחרים /
ביום הכיפורים משתנים הטבעיים וההרגלים / טענת השטן שבני ישראל הם כמלאכים ביום
הכיפורים / ראובן עשה תשובה על חטא שאר השבטים במכירת יוסף

להרבות במעשים טובים לפני התשובה

השוחד שהקב"ה נוטל מהאדם בעולם הזה / ראובן הרבה במעשים טובים לפני התשובה

מאמר ב.

27.....תקנת הבינוני בעשיית תשובה דווקא

אי עשיית תשובה היא עצמה לחטא גדול תחשב

הנמנע מן התשובה בימים אלו הרי הוא מתחייב בנפשו / התשובה היא כשטר פריעת חוב

הבינוני נחתם לחיים עבור הכלל

החילוק בין דין ראש השנה לדין יום הכיפורים / רשע אחד יכול להכריע את כל העולם לכף
זכות / הבינוני אין לו זכות קיום מצד עצמו אלא רק עבור הכלל

על ידי התשובה מקבל האדם גדר בינוני

מחלוקת רש"י ורבינו חננאל בביאור כובש / השטן חפץ להוסיף למאזניים את העוונות שנשא ה'

מאמר ג.

ארבעת חלקי התשובה - אם מעכבים זה את זה.....35

כשחסרה החרטה או עזיבת החטא / כשחסר הוידוי / הרהור תשובה בלבד / עיקר התשובה היא הקירבה לה' / הקב"ה מקבל תשובה חלקית כשוחד / תשובה ותפילה וצדקה - יחד או לחוד / הוידוי בלבד / הוידוי מגלה את פנימיותו של האדם / טובל ושרץ בידו - אם עלתה לו הטבילה / הושע הנביא לימד את ישראל שוידוי לבד מועיל / קין התפשר עם קונו בוידוי בלבד / הוידוי מביא את האדם לשאר חלקי התשובה / מעלותיו של הוידוי

מאמר ד.

כי קרוב אליך הדבר מאד - תשובה.....47

החרטה והקבלה להבא - איזה מהם קלה יותר / האדם אינו מתחרט כי אינו מכיר בחטאיו / הקבלה להבא נעוצה ותלויה בחרטה / התשובה על עבודה זרה בוידוי בלבד / לאדם הראשון היה חסר את הוידוי / הוידוי קודם לעזיבת החטא / ציווי התורה אם הם דרך גזירה או דרך עצה

מאמר ה.

הדרך להגיע ליראת חטא.....55

התנאי לזכות לקרבתו של ה' / הדמיון בין מורא שמים למורא בשר ודם / האדם צריך להמחיש את הדברים הידועים לנגד עיניו / החילוק בין 'יראת שמים' ל'יראת חטא' / ההבדל בין 'עול מלכות שמים' ל'עול מצוות' / עצות להגיע ליראת חטא בימינו

מאמר ו.

שינוי ההרגלים כתנאי למעלת התשובה.....61

יראת ה' בימיו של ישעיה הנביא / המרמה ביראת שמים נענש באיבוד חכמה / הטעם שהמשחית מתחיל מן הצדיקים תחילה / בשמים דנים את האדם על מעשי חבירו על שלא הוכיח אותו / חששם של בני דור יחזקאל שלא תועיל להם תשובה / ההרגל הוא אשר מונע מהאדם להתגבר על יצרו / על ידי שינוי הרגל אחד נהפך האדם לעובד ה'

מאמר ז.

67.....פיתוי הבורא על ידי התקיעות.....

הקבלה להבא נחשבת מיד כאילו כבר נעשתה / המצוה היחידה שמקיימים אנו בשמיעת האוזן / על האדם להכיר ולהבחין החילוק בין טוב לרע / רק מי ששולט ביצרו יוכל לחשב חשבוננו של עולם / הקב"ה מסייע ביד האדם לשוב בתשובה / החילוק בין תשובת ישראל לתשובת הגויים / חשיבות הדברים הקטנים שעושה האדם

שביבי אש

74.....לראש השנה תשי"ד.....

כוחה של תקיעת שופר / גורל העולם כולו נקבע בידי היחיד / אופן המלכת הקב"ה

76.....לראש השנה תשכ"ד.....

הקריאה אל ה' מן המצר / קול השופר בכוחו לזעזע לבבות / בראש השנה אין הקב"ה מביט בעוונות

78.....לראש השנה תשל"ה.....

יסוד המלכות היא אחדות העם / היבבה משולבת בשמחה / הזעקה אל ה' בלי מילים / האחדות המתבטאת בשמיעת קול שופר / ספרי החיים שכבר מתו פתוחים לפניו

81.....לראש השנה תשמ"ו.....

הביטחון שיצא כאור צדקנו / הדין והרחמים שזורים זה בזה / ה' מסייע לאדם לעשות תשובה

83.....לראש השנה תשמ"ט.....

התפילות כולם נאמרות בלשון כלל / אין מצוה כוללת כתקיעת שופר

85.....לראש השנה תש"נ.....

העצה לזכות בדין / אופן המלכת הקב"ה / כתרו של מלך מלכי המלכים

87.....לראש השנה תשנ"א.....

ההנהגה בעת המשפט מטה את הדין / מדוע אין זריזין מקדימין לתקיעת שופר? / הקב"ה מסכך אומות באומות כדי שלא יציקו לישראל

- 89.....לראש השנה תשנ"ב.
הבהלה של השטן בשומעו את קול השופר / תקיעת שופר למטה מעוררת את השופר למעלה / הודאה לה' כהכנה לתקיעת שופר
- 91.....לראש השנה תשנ"ג.
הפיכת את יום היבבא ליום חג / ה' מעביר את החובות עצמם לכסא הרחמים / הקב"ה מראה לאומות העולם את אפסיותם
- 94.....לראש השנה תשנ"ד.
טעם שנקבע ראש השנה בחודש השביעי / התקיעות מעוררות רחמים / הריצוי לפני ה' על ידי הזכרונות
- 96.....לראש השנה תשנ"ה.
ראש השנה מאיר לפני יום הכיפורים / שירת המלאכים בראש השנה ויום הכיפורים
- 98.....לראש השנה תשנ"ו.
החביבות של מצות תקיעת שופר / כל יהודי מקבל כח להתקרב למעשי האבות / מסירות נפש בימינו
- 100.....לראש השנה תשנ"ז.
השורש לכל הבריאה / האדם מקבל בשנה החדשה לפי מעשיו בשנה שעברה / בראש השנה ניתן הכל בתמצית ובמרוכז
- 102.....לראש השנה תשנ"ח.
הקשר בין תקיעת שופר למתן תורה / הקבלות שמקבל האדם בראש השנה מתוספות למאזניים / סוד התקיעות באחדות העם כולו
- 104.....לראש השנה תשנ"ט.
בתורה יום תרועה ובתפילה יום הזכרון / ה' זוכר את האדם לפי מה שהאדם זוכר את ה' / זכרון העקידות שבכל הדורות

106..... לראש השנה תש"ס

קיום מצוה בדבר שנידונים בו / בראש השנה יעשה האדם עצמו כקרבן / ההימנעות מתקיעות בשבת

108..... לראש השנה תשס"ב

בראש השנה בוחר בנו ה' מחדש לעמו / שילוב הפחד והשמחה בראש השנה / על ידי השבת זוכים לכפרה ביום הכיפורים

110..... לראש השנה תשס"ג

בראש השנה מזריעים אנו לכל השנה / על ידי האחדות זוכים בדין / על ידי פחד מגיעים לאחדות

112..... לראש השנה תשס"ד

במה מתערבב השטן כשחל בשבת ואין תוקעים? / המלכת ה' על ידי הפסוקים דווקא / אין בפינו יכולת להביע את מלכות ה'

114..... לראש השנה תשס"ה

הפסוקים פועלים ונוסכים בנו את מלכות ה' / על האדם לעורר בעצמו פחד מהדין / הרגע של תקיעת שופר הוא גורלי ומסוכן גם יחד

116..... לראש השנה תשס"ו

בשופר מרוכז וכלול הכל / השפעת מלכות ה' על כל העולם / האוויר כולו ספוג ממעלת היום / מלכויות זכרונות ושופרות כנגד שלשת האבות

118..... לראש השנה תשס"ז

המלכויות והשופרות עיקר עניינם הזכרונות / האדם בזכרוננו מעורר את הזכרונות למעלה / תקיעת שופר הוא הקשר האמיץ להקב"ה / האבות הקדושים הם הסנגורים שלנו בדין

121..... לראש השנה תשס"ח

הפסוקים מעוררים את הרגשת הדין / עניינם של עשרת הפסוקים / החילוק בין ראש השנה של ישראל לאומות העולם

123.....לראש השנה תש"ע

התבוננות בשנה שחלפה / צירוף מלכויות וזכרונות מכל הדורות

125.....לראש השנה תשע"א

חשיבות רגע בחיים / עצות ליום הדין

127.....לראש השנה תשע"ג

תקיעת שופר אחרי פתיחת הלב בתפילת שחרית / תקיעת שופר ככהן גדול בקודש הקדשים
/ בעקידת יצחק נכללו כל העקידות שבכל הדורות / ביטול הרצונות והשאיפות לפני ה'

הקדמה

בהגיענו לחודש אלול וימי הרחמים והסליחות ממשמשים ובאים, צפים ועולים בלבנו מראות הוד של אבינו זצ"ל בהתכוננו בסילודין לימי התשובה והימים הנוראים. לא מש מלבנו וחרות וחוקק זאת בקרבנו, זוכרים אנו איך שכבר מעת שהגיע שבת מברכים של חודש אלול, היתה עוטפת את פניו של אבא רצינות וכובד ראש, ניכר היה עליו כי נמצא הוא כבר 'במקום אחר'. הכין את עצמו לקראת הימים הקדושים, ואף נהג בעצמו הנהגות קדושות שאין כאן המקום לפרטם, ונתקדש ונטהר לקיים מה שנאמר 'הכון לקראת ה' אלהיך'.

זוכרים אנו אף זאת היטב משנות נעורינו, למרות השנים הרבות שכבר עברו מאז, שכבר מאמצע חודש אלול היה אבא ספון וטמון בחדר הספרים, רכון בלילות על ספריו הקדושים, בהיותו עסוק בהכנת דרשת שבת תשובה. כל כולו היה שם מרוכז בעצמו, ולא היה אפשר לדבר עמו בענין אחר, וכך היה הדבר חוזר על עצמו משך לילות ארוכים, בהיותו אחוז שרעפים מתכונן ומכין את עצמו לשאת את משא התשובה. ובהגיע 'שבת תשובה' היה אבא משכים קום מוקדם, והיה מתפלל במגין הראשון בבית הכנסת, ואמא שתחי' הייתה יוצאת לטייל עם הילדים מחוץ לבית, כדי שתהיה דעתו פנויה וצלולה לומר ולכוון את הדברים, שהתכונן לשאת לפני קהל עדת מרעיתו.

'דרשת שבת תשובה' שנשא אבא מיום היותו לרב, היתה לנו למושג וערך שאי אפשר לתאר אותו למי שלא חווה זאת בעצמו. חרוט בלבותנו המראה הנפלא של אבא, כשהוא עולה לאיטו במדרגות ארון הקודש עטור בטלית, הוד והדר עוטה על פניו והרי הוא ממש כמלך ביופיו, ומנשק את פרוכת ארון הקודש, וכולם מביטים ומתבוננים בו בהערצה מבלי להסיר את עיניהם ממנו. ארשת פניו עוטה אימה ויראה, ומתחיל הוא לשאת את דברותיו בשקט האופייני לו, ולאט לאט קולו הולך וגדל בדברים חוצבים היוצאים מתמצית לבו בלבט אש, ופיו ולבו שוים בכל משפט שאומר, והדברים היוצאים מן הלב נכנסים כל כך ללבבות השומעים.

אך דומה שהשיא היה בעת הדרשה שנשא לפני תקיעת שופר, בעת זה המה היכל בית הכנסת הגדול מאדם, וכל המעברים והשטיבלאך כולם היו מלאים מפה לפה, גדוש במתפללים שהיו באים לשמוע את תקיעות השופר, היה זה רגע מקודש ונורא. ובעת עלותו על מדרגות ההיכל מול ארון הקודש, לומר דברי כיבושין לפני הקהל האדיר שמילא את בית הכנסת, הושלך הס וקול דממה דקה נשמע, ובדמיוננו היה נראה אז אבא ככניסת כהן גדול לקודש הקדשים, לבוש לבן ופניו זוהרות באור בהיר ומיוחד, וארשת פניו רצינית כל כך.

ואז קולו הרעים בעוצמה שאי אפשר לתאר, ובקול מלא חיות דיבר מעומק ליבו, וזעק 'ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד', עד שלא היה מי שהיה נוכח שם ולא נסחף באוירה המחשמלת שהיתה אז, רק להביט בפניו היוקדות והמאירות כל כך, הייתה מביאה את הנוכחים להתעוררות, וכולם הביטו בו בדחילו וברחימו. ואחר כך ניגש לאמירת הברכות של תקיעת שופר, וברעד נורא אמר את ברכת שהחיינו, וזכו כולם לשמוע את תקיעת השופר היוצאת ממנו. קשה לתאר ולהעלות על הכתב, דברים שהם כה קרובים וחוקים בתוכנו.

והנה בפטירתו של אבא זצ"ל השאיר אחריו ברכה, את כתביו הרבים שערך וכתב מהשנה הראשונה שבה נתמנה לרב, ועד שנותיו האחרונות ממש, וזה נתן לנו צוהר ופתח לעולמו של אבא זצ"ל, לראות את ההיקף המדהים והעומק הנפלא, איך שכבר מהשנים הראשונות מעת שהגיע להרצליה, צלל ושידד מערכות בהיקף נפלא ועצום, בהבנת דברי חז"ל בהרגשות עמוקות ונפלאות. בלמדנו את כתביו ורשימותיו, נוכחנו לראות מבין השורות איך שקיים בעצמו במשך כל שנותיו הרבות בהרצליה 'שויתי ה' לנגדי תמיד', איך שדרש מעצמו ומאחרים ומכל מי שהיה בסביבתו, את מה שהיה ברור אצלו מיום עמדו על דעתו, להיות דבוק בתורה ולהביל את הבלי העולם הזה, וכל מציאותו היתה בחיבורו לאהבת וחבת התורה הקדושה ולדקדוק עשיית מצוותיה.

זיכנו השי"ת ואבא זצ"ל העלה על הכתב את דרשות שבת תשובה ברשימות שערך לעצמו, ומזה ערכנו את המאמרים על הימים נוראים, והשתדלנו להיצמד ללשונו במידת האפשר. וזאת יש לציין, שהבאנו בעיקר את המאמרים שראינו בכתביו שהיו עיקריים אצלו (ודבר נפלא הוא, שהניח הרבה מהיסודות של דבריו כבר בשנים הראשונות ממש, ודיבר מאותם דברים ממש לאחר מכן), ויש שאף עסק במאמר אחד כמה וכמה פעמים במשך השנים, וכל פעם הוסיף נקודה נוספת או הרגשה חדשה, ושילבנו את הדברים יחדיו למאמר אחד. ובסופו מדור אשר נקרא בשם 'שביבי אש', שם הבאנו חלק מן הדרשות שאמר אבא לפני התקיעות, וזה ממש כלשונו הזהב והמזוקק מילה במילה (מלבד שיפורי לשון מעטים למען יהיו קלים לקריאה), דברים חוצבי להבות אש שאמר אבא במקלות עם רב לפני תקיעת שופר, אשר אף מלאים הם יראת שמים טהורה מוסר והשקפה בדעת תורה צרופה.

תודתנו מעומק הלב להרה"ח א. פרנקל שיחי' שלקח על עצמו את מלאכת הקודש בעריכת המאמרים והדרשות והשקיע שעות רבות ללמוד היטב את הדרשות ולרדת לעומק הדברים וזכינו על ידו להגיע בסייעתא דשמיא לדבר שלם.

נזכיר בכבוד ובמורא את כבוד אמנו מורתנו עטרת ראשנו הצדקנית שתחי' לאוי"ט, אשר כל חייה מסרה את נפשה כפשוטו להסיר מאבינו זצ"ל כל עול שהוא, ועד יומו האחרון של אבינו זצ"ל נשאה הכל על שכמה בחכמתה ובתבונתה הנדירה, למען יוכל כל ימיו להיות פנוי לסדר יומו הנפלא העמוס כל כך מבוקר עד ערב, ואין כלל מילים לתאר זאת, כמה כוחות השקיע בזה ומסרה את כל כולה לכך. ישלח לה ה' רפואה שלימה במהרה.

ובבואנו אל הקודש נייחל לפני בורא עולם בהודאה על העבר ובבקשה על העתיד שיזכנו ה' להוציא לאור עולם גם את שאר כתביו שעודם בכתובים. ובדברים אלו המוגשים לפניכם בהיות בניו וצאצאיו וכל תלמידיו הדבקים אחריו מתעוררים ומתחזקים בהם, יהיה בזה נחת רוח במרומים לעילוי נשמתו הטהורה של אבינו זצוק"ל.

מאמרי התשובה

דרכי התשובה הנלמדים מראובן והושע

השבת שבתוך עשרת ימי תשובה נקראת 'שבת שובה', על שם ההפטרה שלה הפותחת בפסוק (הושע יד ב) 'שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעוונך'. על פסוק זה אמרו חז"ל במדרש (בר"ר פד יט): 'אמר לו הקב"ה לראובן מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחילה, חייך שכן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה ואיזה זה הושע, שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך'.

ודברי המדרש תמוהים. ראשית יש להתפלא, וכי עד ראובן לא הייתה תשובה בעולם, והרי כבר מברית העולם היה את אדם וקין שעשו תשובה. עוד יש לדקדק, וכי כל הנביאים שהיו עד הושע, האם לא דרשו גם הם השכם והערב אודות התשובה. וגם הרי בזמן הושע הנביא כבר ניתנה התורה, ובפרשת נצבים נאמרה במפורש כל מצות התשובה. ובכלל יש להתבונן, מה המשותף בין תשובתו של ראובן לנבואת הושע בן בנו. ונאמר כמה דרכים ביישוב קושיות אלו.

א.

לעקור את מה שהשריש החטא בטבעו

בפסיקתא דרב כהנא (כד ז) על הפסוק (תהלים כה ח) 'טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך', מובא מאמר מופלא אודות החידוש של מצות התשובה: 'שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו, אמרה להם חטאים תרדוף רעה (משלי יג כא). שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל יח ד). שאלו לתורה החוטא מהו עונשו, אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו. שאלו לקב"ה חוטא מהו עונשו, אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו, היינו דכתיב על כן יורה חטאים בדרך, יורה לחטאים דרך לעשות תשובה'.

ויש להתפלא על תשובותיהם של הנבואה והתורה, הלא כל הנביאים שהיו לישראל לימדו לחזור ולשוב בתשובה, ויחזקאל עצמו ניבא (לג יא) 'חי אני נאום ה' אם אחפץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה', ומדוע כאן שינה ואמר שאין תקנה לנפש החוטאת אלא במיתה. וגם כל מצות התשובה מקורה בתורה בפרשת נצבים, ומדוע כאן שינתה התורה ואמרה שאין תקנה לנפש החוטאת אלא על ידי הקרבת קרבן. ובכלל יש להתבונן, מהו החידוש המיוחד שיש במצות התשובה, עד שגם החכמה הנבואה והתורה לא ידעו את תכליתה.

* נאמר בשנים תשי"ז, תשט"ו ותשל"ד. מאמרי חז"ל הרבה פזורים על פני המאמר, ובמהלך השנים היה מסביר אותם בדרכים שונות, ופעמים שרק הוסיף איזה הרגשה חדשה בהם, וכאן קיבצנו למאמר אחד את כולם.

מצוות התורה הם מזון הנפש הישראלית

בספר 'נפש החיים' (שער א פרק ג) האריך לתאר עד היכן מגיעה כל עבירה, שהיא מקלקלת ופוגמת בעולמות העליונים עד שכמעט לא שייך לתקנה, וכדי לתקנה יש להגיע עד עמקי תהום ושם לתקן את מה שעוות. נוסף על כך מצינו בחז"ל שהעבירה מקלקלת את טבע האדם עצמו, וכמו שאמרו חז"ל (אבות פ"ד מ"ב) 'עבירה גוררת עבירה', ואמרו עוד (יומא פו ב) 'כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר', כי נחלש העוול ולא מרגיש יותר האדם בגודל החטא. ואם אמנם דברי חז"ל הם על עבר ושנה שוב בחטאו, אולם גם בפעם אחת אף שעדיין לא נעשה לו כהיתר, בכל אופן כבר נחלש באדם הפחד והרתיעה מהחטא.

ובספר 'אור יהל' (מערכות התשובה מאמר חסד התשובה) הרחיב לבאר, מדוע אכן העבירה פוגמת ומקלקלת כל כך את טבע האדם. והוא כי יש הבדל יסודי ועקרוני בין מצוות ועבירות התורה לחוקי שאר המלכים והמדינות, שבחוקי המלכים אדם שגונב מחברו נענש, ומי שאינו גונב אין בזה מעלה מיוחדת ולא יקבל על כך שכר. וכן להיפך המצטיין במלחמה או במעשה חשוב אחר יקבל על כך שכר, ומי שלא יצטיין לא יגיע לו על כך עונש, ואין כל פעולה שתהיה שכר מצד אחד ועונש מצד שני. מה שאין כן במצוות וחוקי התורה הקדושה, המחלל את השבת עונשו בסקילה, ואילו השומר שבת נותנים לו נחלה בלי מצרים, ולהיפך ההימנעות ממצווה לעבירה תחשב, ואילו אם ישב ולא עשה עבירה למצווה תחשב.

וההסבר בזה הוא, כי שכר ועונש על מצוות ועבירות התורה אינם באים כתשלום, אלא הוראות וחוקי התורה מעורים בנפש האדם כדבר טבעי. וכמו שבחוקי הטבע הגשמי אם יאכל אדם דברים דשנים ובריאיים יתחזק ויתגבר כוחו, ואם ימנע מכך יחסר לו כח זה וייחלש ויחלה, וכן להיפך אם ייטול סמים יגיע עד שערי מוות, ואם ימנע עצמו מכך ימשיך לחיות. כן מצוות התורה הם המזון והקיום לנפש הישראלית, ודבר טבעי הוא שאם יקיים רצון התורה תתגבר תתחזק ותתעלה נפשו, ואם חס וחלילה ימנע מקיום מצוות התורה, תיהרס נפשו כאדם הבולע סם המוות.

תקנת החוטא בעיני החכמה הנבואה והתורה

וזה מה שלא יכלו החכמה הנבואה והתורה להבין היאך תתאפשר התשובה, אחר שכבר פגמה העבירה בעולמות העליונים וקלקלה את טבע האדם. החכמה בראותה את ההעדר והחסרון מן השלימות אמרה 'חטאים תרדוף רעה', לא תמצא מקום לתקן החסרון כי לפי השכל וההיגיון מטבע הרע שהוא מושך את האדם לרע יותר, והחטא נהפך להיות בטבע האדם כמחלה המקננת באדם, וכחידקים המתרבים מאליהם יותר ויותר. וזה שהשחית את מידותיו ימשיך ללכת בדרך זו, שכן נעשית העבירה בעיניו כהיתר ועבירה גוררת עבירה, בזה שחטא מביא על עצמו רעה נוספת, והמחלה הנפשית תתגבר ותתחזק ללא מזור.

הנבואה שהיא קרובה להשי"ת הרואה את גודל ועוצם עשיית כל מצווה, ולהיפך מה שנהיה ח"ו מעשיית עבירה. שהרי הצינורות המחברים את נשמת האדם לצור מחצבתה אלו המצוות והעבירות כורתות את הענף וקשר הנשמה לצור מחצבתה. שהרי כל מצוות התורה הם כנגד אבריו של האדם, וכל אבר ואבר ניזון ומתקיים מן המצווה שכנגדו, וכשאדם חוטא אותו האבר שהמצווה כנגדה נפסק ממנה חיותה וניתק הקשר, כי הרוחניות היא זו שמחייה את חלקי הגשם. לכך אמרו 'נפש החוטאת תמות'

והתורה שהיא כולה אלוקות אמרה 'יביא אשם ויתכפר לו', כי ענין הקרבן היא ההתדבקות בהשי"ת, 'ונפש כי תקריב' היה ראוי האדם להקריב נפשו ובא הקרבן במקום הקרבת נפש זו, ומבואר ברמב"ן שיש עליו לחשוב כאילו מסר נפשו ודמו לפני ה'. והנה במסירות נפש יכול להתכפר על חטאתו, כי מול חטא דחילול ה' שאין לו כפרה מועיל קידוש ה' וזה על ידי מסירות נפש. ועל ידי זה יתדבק למקור השכינה ויתקרב מריחוקו שעל ידי החטא לקב"ה. אולם הנה מכל מקום בזה אפשר לרפאות את המחלה מכאן ולהבא, אולם לעקור את המחלה משורשה במה שפגם וקילקל החטא אין בכח שום רפואה.

החסד העצום של מצות התשובה

והקב"ה עצמו אמר 'יעשה תשובה ויתכפר לו', סוד התשובה הוא בריאה למעלה מן הטבע השכל וההשגה, שיש בכוחה לעקור את החטא למפרע, ולעקור משורשם את יסודות מחלת הנפש, ואפשר להקשר שנית אל ה' והוא מצדו מקרבנו אליו. וגם לשון 'תשובה' משמעו חזרה ושיבה למקור ולמצב שהיה בו קודם החטא, לערטל מעליו את כל הסיבות אשר דחפוהו והטוהו מן הדרך, ובזה שיחזור עד ה' וידבק בו יתכפר לו מה שהתרחק, ואין כאן חטא וחסרון וכאילו לא היה. ואת שינוי והיפוך הטבע הזה שמצד הקב"ה, לא יכלו הנבואה והתורה לתפוס מצד עצמם, הגם שמלמדים לתשובה משמו של הקב"ה.

וזהו מה שסיים רבי פינחס 'למה הוא טוב שהוא ישר ולמה הוא ישר שהוא טוב', וביאר המהר"ל ב'נתיבות עולם' (נתיב התשובה פרק א), כי משולבים שני הדברים יחד טובתו וישרותו של הקב"ה. כי טוב בלי ישרות אינו טוב, כי אי אפשר טוב לכל רק למי שצריך הטובה, וכן הישרות בלי הטוב לא תתכן, כי באם היה עומד העולם על מידת הדין לא יכול היה להתקיים, וזה אשר שיתף הקב"ה את מידת הרחמים עם מידת הדין, וזהי טובתו וזהו טוב ישר ה'. וזהו היסוד למציאות התשובה בעולם, כי טוב וישר ה' ומצד המשפט הדין והשכל אין מקום לתשובה, אך עם טובו יש גם כן ישר, מידה של לפנים משורת הדין הנותנת מקום לתשובה.

אין לעולם קיום מבלעדי התשובה

וזה הביאור במה שאמרו חז"ל (פסחים נד א) ששבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואחד מהם התשובה, ומדוע אכן היה צורך לברוא את כל אלו הדברים עוד קודם שנברא העולם עצמו. ההסבר הוא כי בלעדיהם לא היה קיום לעולם, ואילולי הם לא היה העולם נברא (ר"ן נדרים לט ב), אלא שהם כה גדולים עד שבתוך הבריאה לא יכלו להיות, כי לפי כללי הטבע של העולם אין להם קיום. כי כשם שיש בריאה גשמית טבעית, כך יש בריאה רוחנית טבעית, אשר גם לה יש כללים שיסד הקב"ה בבריאתה, מידות רצונות ותאוות אשר יש להם את הכללים שלהם, ואין לבריאה אפשרות קיום אם לא אלה שנבראו קודם לכן.

ולפי זה יש לבאר את מה שאמרו חז"ל בגמרא (נדרים פא א), אודות שאלה נוספת שלא ידעו החכמה והנבואה לענות עליה: 'מאי דכתיב (ירמיה ט יא) מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' על מה אבדה הארץ, דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקב"ה בעצמו דכתיב (שם יב) ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו'. ויש להקשות, מדוע התפלאו החכמה והנבואה על אבידת הארץ, אחר שהבינו כי אין קיום לאדם אחרי החטא. אך ההסבר הוא, שכן גם התורה היא מהדברים שנבראו קודם בריאת העולם, וכאמור שאין לעולם קיום בלעדיהם, ולכן אמר הקב"ה שהעולם נחרב על עזבם את תורת, אולם החכמה והנבואה לא יכלו להבין מדוע ייחרב העולם כולו ולא יענש העוֹזֵב לבדו, וכמו שאמרו חטאים תרדוף רעה והנפש החוטאת היא תמות.

תשובה בין אדם למקום על עבירות שבין אדם לחבירו

והנה מצוות התורה מחולקות בעינינו לשני סוגים, מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו, וכן מצוות מושכלות שאף השכל מחייב אותם ומצוות חוקיות בלי טעם וסיבה. והנה אם חטא אדם לחבירו וביקש ממנו מחילה, יכול הוא לחשוב כי בזה תיקן את חטאו, אכן באמת כשעובר אדם על מצוות התורה, אף המושכלות אשר השכל יחייבם, אך מכיוון שגם התורה מחייבת אותם ועתה מצות התורה היא, הרי סיבת חטאו היא ההתרחקות מה', והעדר הרגש והקשר הרוחני הוא זה שגרם לסטייתו מהדרך הישרה. ובזה שכפר פני חברו עדיין לא סרה העקמומיות שבלבו, שכן עדיין נשאר השורש למעשהו העקום, ומי יערב שלא יחזור שוב לכסלו אחר ששגה פעם אחת, ועליו לתקן את השורש ולחבר שוב את הקשר שלו לכור מחצבתו, שכן טבע האדם ישר וטוב מהיות נשמתו רוחניות, וכמו שנאמר (קהלת ז כט) 'האלהים עשה את האדם ישר'.

וזה החידוש שחידש ראובן בעניין התשובה, תחילה החזיר לאביו את אשר פגם בכבודו, בזה שהתגבר על מידותיו והציל את יוסף מן הבור, אף שעל ידו איבד את הבכורה. אך עם כל זה הבין שיסוד החטא הוא במה שחטא בינו לבין קונו, וזהו אשר גרם לו ליפול לחטא זה של כיבוד אב, ולפיכך שב לשקו ותעניתו לשוב בתשובה בינו לבין קונו. ואחריו התנבא הושע בן בנו 'שובה ישראל עד ה' אלהיך', ודקדק בלשונו לומר 'עד' כי יש לשוב עד לשורש, קחו עמכם דברים ושובו אל ה', תחילה קחו עמכם דברים אחד עם חבירו, אך מיד אחר כך שובו אל ה', כי זהו היסוד והשורש לחטא, והתיקון הוא רק על ידי התשובה והחזרה אליו.

ובזה מיושבים כל הקושיות שבהם פתחנו, אכן הראשונים שעשו תשובה היו אדם וקין, אולם ראובן חידש ענין חדש בתשובה, שיש לעשות תשובה בין אדם למקום, גם על עבירות שבין אדם לחבירו, ואף לאחר שכבר ריצה את חבירו. וזהו דיוק הלשון 'פתחת בתשובה תחילה', שבא לעקור את כל מה שהשריש החטא בטבעו. ולפיכך זכה שאף הושע בן בנו התנבא על תשובה מיוחדת זו, בנבואת שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעוונך, ותיבת 'עד' מורה שיש לחזור עד לשורש החטא ולתקן את טבע האדם, וזהו המשותף בין תשובת ראובן לנבואת הושע בן בנו.

ב.

לעקור את מה שהשריש החטא אצל אחרים

ונאמר דרך נוספת ביישוב קושיות אלו, ונקדים תחילה ביאור מאמר אחד, מהדרושים שבסוף שו"ת 'בית הלוי' (דרוש טו). בילקוט שמעוני (תהלים רמז תשיח) על הפסוק (תהלים לב א) 'אשרי נשוי פשע כסוי חטאה', מובא מאמר מופלא אודות דיון שמתקיים בין הקב"ה לשטן ביום הכיפורים: 'אתה מוצא ביום הכיפורים בא שטן לקטרג את ישראל, והוא פורט עונותיהם ואומר רבון העולמים גנבים הם ישראל, והקב"ה פורט זכויותיהן של ישראל, מה עושה נוטל קנה מאזנים והוא מעיין העונות נגד הזכויות, והם שוקלים אלו נגד אלו ושתי כפות מאזנים שוות, והשטן הולך להביא עונות וליתן בכף עונות ולהכריעה, מה הקב"ה עושה נוטל את העונות מתוך הכף ומטמינם תחת פורפירא שלו, והשטן בא ואינו מוצא שם עון שנאמר (ירמיה נ כ) 'יבוקש את עון ישראל ואיננו, כיון שהשטן רואה כן אמר לפניו רבון העולמים נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה'.

דברי המדרש הללו תמוהים וסתומים. ראשית יש לדקדק, אחר שאמרו ש'השטן בא לקטרג והוא פורט עונותיהם', מהי טענת השטן 'גנבים הם ישראל' דווקא, וכי אינו מוצא לקטרג כי אם על איסור גזל. עוד יש להבין, מהו זה שאמרו שהשטן הולך להביא עונות, וכי עד כאן לא היו לפנייהם כל העוונות, ומהיכן הולך הוא להביאם הנה. גם יש להתבונן, וכי

איזה משפט צדק הוא שהקב"ה יסתיר ויסלק עוונות ובוזה יכריע את כף הזכות, וכי נאמר חלילה שידון ה' משפט מעוות ואינו צודק, והלא כבר אמרו חז"ל (בבא קמא נ א) כל האומר הקב"ה וותרן הוא יותרו חייו. ובכלל יש להתפלא, שמלשון המדרש שמעשה שמעשה זה חוזר על עצמו שוב ושוב בכל שנה ושנה, וכי יתכן שבכל שנה יהיו הזכויות והעוונות שקולים ללא הכרעה.

האדם משפיע במעשיו על העולם כולו

כדי ליישב קושיות אלו נקדים ונבאר את מה שאמרו חז"ל במסכת אבות (פ"ד מ"ב): 'מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה'. הקב"ה ברא את האדם כשהוא מורכב משני נטיות שונות ומנוגדות, מחד נתן בו את הגוף החומרי המטה ומושך אותו בטבעו לרע, ומאידך נתן בו את הנשמה הרוחנית המטה ומושכת אותו בטבעה לטוב. ושני הכוחות הללו שווים הם באדם, והבחירה ניתנה ביד האדם להטות עצמו לכל צד שיחפוץ, אם בוחר ברע הרי בזה מגביר בעצמו את הנטייה לרע ומחליש את הנטייה לטוב, ולהיפוך אם בוחר בטוב מגביר בעצמו את הנטייה לטוב ומחליש את הנטייה לרע. כי כך הוא טבע האדם שהרגלי הנפכים אצלו לטבע שני, וכמאמר החכם המובא בקדמונים פעמים רבות 'הרגל נעשה טבע', וזהו מה שאמרו חז"ל שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, שכן לאחר מעשה נהפך הדבר להיות בטבע האדם.

וכשם שבמעשיו משפיע האדם על טבעו שלו עצמו, כן משפיע במעשיו על כל הסובבים אותו ועל העולם כולו, ממש כמו מגיפה המתפשטת מתרחבת ומדבקת במהירות רבה. ויתכן שלכן מראה לנו ה' מהפכות בעולם ה'טבע' שבו אנו חיים, ורואים אנו איך שרוח קטנה כהוריקן או צונאמי גדלה והופכת יבשות שלמות, וכל זה מתחיל מסחרור קטנטן בים, כדי שנקיש מזה ונבין שכך ממש הוא גם ברוחניות. וכמו שראינו בעינינו בימי המלחמה הארוכה באירופה, שבזמן שהתירו את דמם של רבבות אנשים באירופה בחסות המלחמה, נעשו מעשי הרג וביזה גם בקצה אוסטרליה, מקום אשר כלל לא התקרבה אליו אז המלחמה, שכן השפיעו מעשים אלו לזילות דם בני אדם בעולם כולו. ועיתים שאפילו בלי ידיעתו משפיע במעשיו על העולם כולו, והשפעתו ניכרת בעולם גם שנים רבות אחרי כן, כמו שלא ידע זה שהמציא את הנוסחה הפשוטה לאטום, שבזה יגרום להריגת רבבות אנשים בבת אחת, ויביא בעקבות כך למצב שבו אנו שרויים כיום.

וכמו כן משפיע במעשיו גם על טבע העולם עצמו, וכשאדם עובר עבירה גם אם בצנעה ובחדרי חדרים, בינו לבין עצמו בפניה קטנה בביתו, הרי הוא מגביר בכך את התאוה והתשוקה לעבירה זו בעולם כולו, וגורם בכך שייעשו מעשים אחרים רעים וחמורים מהם, כי נהפך המעשה להיות בטבע העולם יותר ממה שהיה לפני כן. ומפורסם מה שאמר ר' ישראל סלנטר זצ"ל, כי כאשר בן תורה מתרשל בלימוד התורה בכולל בקובנה, גורם הדבר לירידה בשמירת שבת של יהודי בפריז. וזהו מה שאמרו חז"ל (תנחומא נח יב) על דור המבול,

שאפילו חיה בהמה ועוף נזקקו לשאינם מינם, ולכאורה אינו מובן שהרי לבהמה אין יצר הרע שתניע אותה לעשות כן, רק העניין הוא שדור המבול השרישו את הטבע הרע הזה בעולם, עד שגם הבהמה נזקקה לשאינה מינה מחמת טבע העולם.

האדם מקבל שכר ועונש גם על מעשי אחרים

ומאחר ומעשי האדם משפיעים ופועלים על כל בני האדם בעולם כולו, לפיכך נוטל הוא חלק בשכר או בעונש של מעשי חבריו שהם כתוצאה ממעשיו שלו, וזהו מה שאמרו חז"ל במסכת חגיגה (חגיגה טו, א): 'זכה צדיק נטל חלקו וחלק חבריו בגן עדן, נתחייב רשע נטל חלקו וחלק חבריו בגיהנם'. ולכאורה יש להתפלא, מדוע יהיה הצדיק נוטל חלק חבריו בגן עדן אחר שאין זה ממעשיו, ומדוע על הרשע לקבל עונש כפול ולשאת עליו גם את עונש חבריו. אולם לאור הדברים האמורים יובן היטב, שכן מעשיו של האדם משפיעים על העולם כולו, וכשאדם עושה מצוה או עבירה מעשיו פועלים גם על חבריו, ולכן גם מעשה טוב שעשה הרשע נזקף לזכות הצדיק כי בהשפעתו נעשה הדבר, ולהיפך רשעת הרשע גרמה לצדיק וישר שיכשל ברעה.

לצערנו נפוץ ביננו מאד הלגלוג והביטול מאחד על חבריו, והרבה נפגשים אנו ממה שמתלוצצים על שומרי תורה לכשימצא בהם איזה עוול. כמובן שאין להצדיק חס וחלילה שום חטא או עוול אשר נעשה, אך להמוכיחים נאמר כי לא כל הפוסל במומו הוא פסול אלא ממומו הוא פוסל. כי יתכן שעל ידי מעשיהם עצמם נגרם העוול, על ידי שהונהג מנהג נפסד מסוים בקהל בארץ ובעיר מושפעים ממנו כל אחד ואחד, ונלכד גם הצדיק והישר בשחיתותם.

לפי זה נוכל להבין מהם שתי הדברים שעליהם נידון האדם בשעת יציאתו מן העולם, שכך התבטאו חז"ל בשני מקומות במסכת אבות (ג א, ד כב), שלעתיד לבא עתיד האדם ליתן דין וחשבון לפני הקב"ה על כל מעשיו בעולם הזה. ויש להתבונן, מהו החילוק בין 'דין' ל'חשבון', ובמה הם שונים זה מזה. עוד יש לדקדק, שלכאורה הסדר הוא הפוך, קודם עושים עם האדם חשבון ואז מגיע הדין. ולדברינו מובנת היטב הכוונה, תחילה מביאים את האדם ל'דין' על המעשים שעשה הוא עצמו, ולאחר מכן מביאים אותו ב'חשבון' על המעשים שעשו אנשים אחרים מכוחו ומהשפעת מעשיו בטבע העולם, שאף עליהם יבוא האדם בחשבון לפני בוראו לעתיד לבא.

ביום הכיפורים משתנים הטבעיים וההרגלים

והנה אחת מארבעת עיקרי התשובה היא הקבלה להבא, ולכאורה לפי מה שהתבאר שבחטאיו משנה האדם את טבעו לנטות לרע, אם כן היאך יוכל האדם ברגע אחד להתחרט, ולקבל על עצמו להבא שלא לחזור שוב על מעשיו הרעים, הרי הטבע כבר נשתרש בקרבו

והורגל בו כאוויר לנשימה. ומי מעיד בו שלא ישוב לסורו אף לאחר שיעשה תשובה, וחלילה לא יהיה בכלל מה שאמרו חז"ל (יומא פ"ח מ"ט): 'האומר אחטא ואשוב ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה'. אמנם זוהי המתנה הגדולה שניתנה לנו ביום הכיפורים, אשר הקב"ה מתקן את טבענו וטבע העולם כולו, ומסיר את ההרגל הרע שנגרם כתוצאה ממעשינו הרעים, ובאם אך נתחרט על מעשינו ונקבל על עצמנו הנהגות טובות וחדשות, יוסר מעלינו ההרגל הרע מאליהו כלא היה.

ועל ידי זה משתנה ומתחדש האדם להיות כבריה חדשה, ואין זה אותו האדם שחטא לפני יום הכיפורים, וכמו שאמרו חז"ל במדרש (שמו"ר טו ו): 'ישראל משתקעין בעונות מיצר הרע שיש בגופן וחוזרין בתשובה, והאלהים בכל שנה סולח לעונותיהם ומחדש לבם ליראתו, שנאמר (יחזקאל לו כו) ונתתי לכם לב חדש'. ואכן כך אמרו חז"ל בילקוט שמעוני (תהלים רמז תתלא): 'תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו, רבנן אמרין חדשו מעשיכם ושפרו מעשיכם ואני מכסה על עונותיכם, שנאמר נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה', הרי שעל ידי שמתחדש האדם מכסה הקב"ה על עוונותיו. וזהו ביאור הפסוק (במדבר כג כא) 'לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו', והוא מפסוקי המלכויות של ראש השנה, ולא נאמר שהעבירות נעלמות אלא שאין הקב"ה מביט בהם, וזאת משום שהקב"ה מעביר ממנו את הנטיות הרעות.

לאחר הקדמה זו מיושבים דברי המדרש כולם לנכון, שהשטן טוען לפני הקב"ה 'גנבים הם ישראל', וטענתו היא שתשובתם היא רק כלפי חוץ אך טבעם נשאר בקרבם, וכיון שלא שינו את טבעם הרי הם כגונבים דעת של מעלה, שהרי אחרי יום הכיפורים שוב יחזרו לחטאם מחמת הטבע שהורגלו בו. וזה הכוונה שהקב"ה נוטל את המאזניים והם שקולות, שכן הנטיות והתשוקות של האדם ללא ההרגלים והטבעיים שנגרמו מחמת מעשיו הרי הם שקולים, אך אז הולך השטן ומוסיף למשקל גם את המעשים הרעים שעשו אחרים מהשפעתו בטבע העולם. אמנם הקב"ה נוטל את העוונות הללו שנעשו מחמתם ומטמינם, שאחר שעושה האדם תשובה על מעשיו, מעביר הקב"ה גם הטבע הרע שבא לעולם מחמת העבירה, ובכך חוזרים נטיותיו ותשוקותיו להיות שקולים, ובזה בא התיקון והתשובה לחלק החטא שעשו אחרים בהשפעתו.

טענת השטן שבני ישראל הם כמלאכים ביום הכיפורים

כהמשך לדברי ה'בית הלוי' חשבתי להוסיף עוד, שעל כך שזהו טענתו של השטן ביום הכיפורים אנו למדים ממדרש נוסף, שכך אמרו חז"ל בפרקי דרבי אליעזר (פרק מו) והובא ברא"ש (יומא ח כד): 'ראה סמאל שלא מצא חטא בישראל ביום הכיפורים, ואמר רבון העולם יש לך עם אחד כמלאכי השרת, מה מלאכי השרת יחיפי רגל אף ישראל יחיפי

רגל ביום הכפורים, מה מלאכי השרת אין להם קפצים כך ישראל עומדים על רגליהם ביום הכפורים, מה מלאכי השרת אין בהם אכילה ושתייה אף ישראל כן ביום הכפורים, מה מלאכי השרת שימת שלום ביניהם אף ישראל ביום הכפורים כן, מה מלאכי השרת נקיים מכל חטא אף ישראל כן ביום הכפורים'. ויש להבין דברי חכמים וחדותם, היאך ברגע אחד נהפך הקטגור לסגור, וממליץ לפני הקב"ה על עם ישראל דברי שבח מופלאים.

אכן באמת בדברים אלו עצמם בא השטן לקטרג על ישראל, וטענתו היא שתשובתם אינה שלימה אלא רק כלפי חוץ, אמנם ביום זה מתנהגים הם כמו המלאכים, אשר אין להם בחירה ורצונם נוטה רק לטוב, ועל פי זה הקב"ה דן אותם ביום זה. אולם מיד למחרת יום הכיפורים חוזרים הם להיות בני אדם, וחוזר טבעם להיות כמו שהיה קודם יום הכיפורים, עם כל הרצונות והתשוקות הרעות והמגונות, ואם כן אין ראוי לדונם כמו שהם מתנהגים ביום קדוש זה, כי אם כמו שהם מתנהגים בכל ימות השנה. אולם זהו מחסד ה' שכשבני ישראל עושים תשובה ביום הכיפורים, הרי הוא מעביר מהם גם את הנטיות והטבעיים הרעים שסיגלו לעצמם, ובזה סרות הטענות והתלונות של השטן על עם ישראל.

ושוב מצינו בזה מדרש נוסף (הובא באבודרהם סדר תפילת ראש השנה ד"ה כתב רבי סעדיה), שהשטן מחפש בראש השנה את הלבנה, כדי שתבוא ותעיד נגד עם ישראל, ואינו מוצא אותה שכן היא נכסית. ויש להבין, מדוע מחפש השטן את הלבנה דווקא, וכי אינו מוצא עדים אחרים כי אם אותה. עוד יש לדקדק, אם אכן יש ללבנה מה להעיד, אם כן מדוע ולמה היא נכסית. אך ההסבר הוא, שבכל מקום יסוד הלבנה הוא כח המקבל, ולכן מחפש השטן את הלבנה דווקא, כדי שתבוא ותעיד שישראל הושפעו מתרבויות זרות ואין בהם עצמיות, אך לאחר שמתחדשים אנו להיות בריה חדשה והקב"ה מכסה על עוונותינו, שוב אין ללבנה מה להעיד וגם היא מתכסית ונחבאת.

ובזה יש לבאר כוונת מדרש אחר בעניין התשובה, שכך אמרו חז"ל בילקוט שמעוני (הושע רמז תקלב), על הפסוק שובה ישראל עד ה' אלהיך: 'רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר עד ה' אלהיך, אומרים ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אם אנו עושים תשובה מי מעיד עלינו, אמר להם הקב"ה לרעה נעשיתי לכם עד שנאמר וקרבותי אליכם למשפט והייתי עד ממחר במכשפים ובמנאפים, ולטובה איני נעשה לכם עד הוי שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת'. ויתכן לבאר שהאדם חושש לעשות תשובה, משום שחושש הוא שמא לא תהיה תשובתו שלימה, ושוב לאחר עשיית התשובה יחזור לסורו ולא ישנה מנהגו ואורח חייו, וזהו שאומרים מי מעיד בנו שתהיה תשובתנו כנה ואמיתית, ועל זה משיב הקב"ה ואומר אני מעיד בכם, שלאחר שחוזר אדם בתשובה מסיר ממנו הקב"ה את ההרגלים והנטיות הרעות ונעשה לבריה חדשה.

ראובן עשה תשובה על חטא שאר השבטים במכירת יוסף

לאחר הקדמה זו נבוא ליישב את הקושיות שבהם פתחנו אודות תשובת ראובן ונבואת הושע בן בנו. ראובן בא להציל את יוסף מאחיו, ולחלצו מן הבור שלשם הכניסו אותו אחיו, אולם הוא מגלה שיוסף כבר איננו בבור, ושם אל לבו שעל אף שעשה את כל המאמצים כדי להציל את יוסף לא עלה הדבר בידו, ומתוך כך נזכר ממעשיו וחשש בלבו שמא השפיעו מעשיו על אחיו, ונשתרש מתוכה איזה מידה רעה שגרמה למכירת יוסף, ולפיכך שב לשקו ותעניתו לחזור בתשובה על חטאו, ובכך לתקן את מה שהשפיע חטאו על אחרים, וזהו דיוק הלשון 'פתחת בתשובה תחילה', שבא לעקור מתחילה ומהשורש את כל מה שגרם החטא אף על אחרים.

ואחריו התנבא הושע בן בנו 'שובה ישראל עד ה' אלהיך', ואמרו חז"ל במסכת יומא (פו א) בביאור תיבת 'עד': 'אמר רבי לוי גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד', ופירש בזה 'רבינו חננאל' על אתר פירוש מחודש, גדולה תשובה שאפילו הגיעה חטאתו עד כסא הכבוד הרי היא מכפרת, והכוונה היא לחטא של חילול ה' המגיע עד לכסא הכבוד, ועוון זה חמור כל כך מחמת מה שגרם בחטאו והשפיע גם על אחרים, וכפרתו על ידי שירבה בקידוש ה' בעולם, שבכך משפיע על אחרים להיפוך לטוב, וזוהי התשובה שעליה התנבא הושע בן בנו, שעל האדם לעשות תשובה על מעשים שנגרמו מהשפעתו.

ובזה מיושבים כל הקושיות שבהם פתחנו, שאכן הראשונים שעשו תשובה היו אדם וקין, אולם תשובתו של ראובן הייתה מיוחדת ושונה ולא הייתה קיימת בעולם לפניו, ועדיין לא היה אדם לפניו שעשה תשובה מושלמת כזו, שכן הוא פתח בתשובה תחילה לעקור את מה שהשריש החטא אף אצל אחרים, ולפיכך זכה שאף הושע בן בנו התנבא על תשובה מיוחדת זו, בנבואת שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעוונך, וזהו המשותף בין תשובת ראובן לנבואת הושע בן בנו.

ועלינו ללמוד מכל הדברים האמורים מוסר השכל, אל נא נסתפק בהטחת האשמות וטענות על אחרים, ואל נחשוב שבזה שנאנח על אי הישרות השוררת אי שם יצאנו ידי חובתנו. בידינו הדבר לחזק ולקרב רחוקים ורחוקי רחוקים, על ידי שנרבה אנו במצוות ובמעשים טובים, בזה נשפיע בלי שימת לב על אף אחרים, ועל ידי זה אי שם בקצה העולם יתקרב יהודי נוסף לה'. זהו תפקידנו וחובתנו לעם היהודי ולעולם כולו, ועל ידי שנטע קדושה בעולם ממילא תסתלק הטומאה, יען מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך באיזה מקום שלא יהיה.

ג.

להרבות במעשים טובים לפני התשובה

ונוסיף דרך נוספת ביישוב קושיות אלו. בילקוט שמעוני (הושע רמז תקכט) מצינו מהלך ודרך חדש בעניין התשובה: 'כל מי שיש בידו עבירה ומתבייש לעשות תשובה, יחליפנה במעשים טובים ויעשה תשובה ויתקבל. משל לאדם שיש לו צרורות של זוזים רעים, ילך אצל חנוני ויתן לו תוספת ומחליפם בזוזים טובים, אף כל מי שיש בידו מעשים רעים יעשה תשובה ומעשים טובים'. ויש להתבונן, מהי הבושה לעשות תשובה, יתחרט האדם וידפוק על חזהו בחזקה והנה הוא שב, וכי לחטוא לא נתבייש ולעשות תשובה יתבייש. עוד יש לדקדק, מהו הפתרון שיחליפה במעשים טובים ויעשה תשובה אחרי כן, אחר שסוף סוף מתבייש הוא לעשות תשובה.

אמנם הנה הנביא יחזקאל הוכיח את בני דורו ואמר (לג י'): 'ואתה בן אדם אמר אל בית ישראל כן אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה'. ופירש רש"י שם: 'כן אמרתם - לפיכך אין אתם חפצים לשוב, כסבורים אתם שלא תועיל לכם תשובה'. בני אותו דור דעה לא האמינו כי יתכן לחזור בתשובה, אחרי שעושים כל כך הרבה עוולות ועוונות, ומה נאמר אנו ואיך ניגש אנחנו לתשובה, מתביישים אנו לבא ולהכריז לפניו כי חטאנו ומחל לנו, וכי במחשבה של חצי שעה התבוננות נתקן את מידותינו, עומדים אנו ומתביישים לעשות תשובה כי במה ובאיזה זכות ניגש.

אכן כך יסד הקב"ה בטבע העולם, שבכל מעשה טוב שעושה האדם משתפרים מידותיו ומתעלה הוא בכך, וכל מעשה קטן שיעשה האדם מביא אותו לתיקונו, כי בזה שעושה האדם מעט טוב ייהפך מעט טבעו ומזגו, ויגרום לו להמשיך בעשיית הטוב והישר, וכן להיפך מעשה לא ישר מטמטם את לב האדם ומשחית את מידותיו. וזהו שאמרו יחליפנה במעשים טובים, שעוד טרם שיעשה תשובה יקדים האדם וירבה במעשים טובים, כי בזה יתהפך מעט טבעו וישתנה מזגו, ויוכל לקבל על עצמו לחזור בתשובה ולתקן אף את העבר. ויתכן לומר עוד, כי בזה מחלים אנו את פני הקב"ה במתנות, ובזה יכולים מעט להוריד את הבושה מאלינו.

השוחד שהקב"ה נוטל מהאדם בעולם הזה

וזהו ביאור דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ד): 'מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כחו ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים, ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה' וכו'. שתוספת מעשים טובים גם בשטחים אחרים ממה

שחטא בהם, מועיל לאדם להתעלות בדרך התשובה, כי בזה משנה האדם את טבעו לטוב ומחלה את פני בוראו, ועל ידי זה יבוא בהמשך לתשובה שלימה.

ובזה יש לבאר מאמר מופלא בילקוט שמעוני (תהלים רמז תרע), אודות השוחד שיכולים אנו לשחד את הקב"ה: 'מלפניך משפטי יצא, אמר רבי לוי, אמר הקב"ה לדוד, על חנם עשיתי סנהדרין, לך ודון לפניהם. אמר ליה דוד, רבש"ע, כתבת בתורתך ושחד לא תקח, והן מתיראין ליקח שחד ולדון אותי, אבל אתה שאתה נוטל שחד, שנאמר שחד מחיק רשע יקח. ומהו השחד שהקב"ה נוטל מן הרשעים בעולם הזה, תשובה ומעשים טובים, אמר הקב"ה לישראל, בני, עד ששערי תשובה פתוחים עשו תשובה, שאני נוטל שחד בעולם הזה, אבל משאני יושב בדין לעולם הבא איני נוטל שחד, שנאמר לא ישא פני כפר'. ויש להתבונן, מהו שוחד זה שהקב"ה נוטל מאתנו. גם יש להבין, אחר שהתשובה עוקרת את העבירה, אם כן מדוע קרא לזה שוחד. אך הכוונה כאמור, שתשובה ומעשים טובים יועילו לפני התשובה להגיע עדי התשובה, וזה שוחד שהקב"ה נוטל מהאדם.

ראובן הרבה במעשים טובים לפני התשובה

והנה חידוש זה שיש להרבות במעשים טובים עוד לפני עשיית התשובה מצינו כבר אצל ראובן והושע. שאצל ראובן נאמר (בראשית לז כא) 'וישמע ראובן ויצלהו מידם', אך מיד לאחר מכן נעלם ואז מכרו אחיו את יוסף, ולאחר מכן נאמר (שם כט) 'וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור'. וביאר רש"י שם היכן היה: 'ובמכירתו לא היה שם, שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו, דבר אחר היה עסוק בשקו ותעניתו על שבלבל יצועי אביו'. ויתכן לומר כי שני הפירושים מכוונים לעניין אחד ואינם סותרים, והכוונה היא שראה ראובן את חטא אחיו, והבין כי יש לתקן את מה שפגמו בכבוד אב, לכן תחילה הלך לשמש את אביו - מעשים טובים, ורק לאחר מכן היה עסוק בשקו ותעניתו - תשובה, הקדים מעשים טובים לפני עשיית תשובה. וזה מה שחידש גם כן הושע הנביא באומרו 'שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו' כל תשא עוון וקח טוב', כשתשא העוון קח גם את הטוב שנתנו לך לפני כן, כי יש להקדים תחילה מעשים טובים ומתוך כך להגיע לתשובה. (וע"ע בהקדמת הבית הלוי)

מאמר ב

תקנת הבינוני בעשיית תשובה דווקא

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (טז ב): 'אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן, שלשה ספרים נפתחים בראש השנה, אחד של רשעים גמורים, ואחד של צדיקים גמורים, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, בינוניים תלויים ועומדים מראש השנה ועד יום הכפורים, זכו נכתבים לחיים לא זכו נכתבים למיתה'. והנה לא נתפרש במה זוכים לחיים, אך ברבינו חננאל על אתר הוסיף: 'זכו ועשו תשובה נכתבים לחיים, לא זכו לעשות תשובה נכתבים למיתה'.

וכן כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ג ה"א): 'כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכויות ועונות, מי שזכויותיו יתירות על עוונותיו צדיק, ומי שעוונותיו יתירות על זכויותיו רשע, מחצה למחצה בינוני'. ובהמשך שם כתב (ה"ג): 'וכשם ששוקלים זכויות אדם ועוונותיו בשעת מיתתו, כך בכל שנה ושנה שוקלים עוונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכויותיו ביום טוב של ראש השנה, מי שנמצא צדיק נחתם לחיים, ומי שנמצא רשע נחתם למיתה, והבינוני תולים אותו עד יום הכפורים, אם עשה תשובה נחתם לחיים, ואם לאו נחתם למיתה'.

ויש להתבונן בדברי הרמב"ם הללו, אחר שביאר שבינוני הוא זה שיש לו מחצה זכויות ומחצה עוונות, אם כן לכאורה די לו אם יוסיף ויעשה עוד מצוה נוספת ויחידה, ובכך תעלה המשקולת ותכריע את כף הזכות. ומה זה שכתב הרמב"ם שרק אם עשה תשובה נחתם לחיים ואם לאו נחתם למיתה, מדוע תפס דווקא את מצות התשובה שהיא מצוה ככל המצוות. ולכאורה היה לו לומר שהבינוני תלוי ועומד עד יום הכיפורים, לבחון אם יעשה מצוות נוספות שיכריעו את הכף לטובתו. ונאמר בזה כמה דרכים ונדון בהם אחד לאחד.

א.

אי עשיית תשובה היא עצמה לחטא גדול תחשב

בספר 'כוכבי אור' מהגר"י בלזר (מאמר ה) כתב ליישב קושיה זו (ומעין זה כתב בקיצור הריטב"א שם בשם רבינו יונה), לפי מה שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער א אות ב), שמלבד הדין והחשבון שבאים עם האדם על עוונותיו ופשעיו, נוסף על זה נתבע האדם גם על עצם מניעתו מן התשובה, אשר לא ייתן אל לבו לשוב לה' על כל חטאותיו אשר חטא: 'ודע, כי החוטא כאשר יתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד עונשו בכל יום, כי הוא יודע

* נאמר בשנים תשי"ד, תשכ"א ותשכ"ה. היה חוזר הרבה על קושיה זו, וכמעט כל שנה מזכיר אותה.

כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והנו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפיכה ולא יגור מפני האף והחמה, על כן רעתו רבה'.

והביא את מה שהמשילו חז"ל במדרש (קהלת זוטא ז טז), על גודל כסילותו של הנמנע מעשיית התשובה: 'משל לכת לסטים שמרדה במלך, תפשן וחבשן בבית האסורים, מה עשו חתרו חתירה אחת ויצאו משם, היה שם אחד שלא ברח לשחרית מצאו המלך, אמר לו שוטה שבעולם חתירה לפניך ולא היית בורח, חבריך שברחו מה אוכל לעשות להם. כך אמר הקב"ה לרשעים, תשובה לפניכם ואין אתם חוזרין בתשובה, הדא הוא דכתיב (איוב יא כ) ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם'.

ואם הנמנע מן התשובה בכל ימות השנה גדול עונו, הרי עוד יותר יגדל החוב לשוב בתשובה בימים אלו שבין ראש השנה ליום הכיפורים, שכן ימים אלו הם ימים מיועדים ומזומנים לתשובה. וכמו שדרשו חז"ל (ראש השנה יח א) את הפסוק (ישעיה נה ו) 'דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב', על עשרה ימים אלו שבין ראש השנה ליום הכיפורים, שאז ה' ממציא את עצמו אלינו כדי שנחזור אליו בתשובה, ובהם ה' קרוב לכל אחד ואחד לקבל את תשובתו, ויכול כל אחד לקרוע את גזר דינו לטובה. ואם האדם אינו מנצל הזדמנות ואפשרות זו, זה עצמו נחשב לו לעוול ולחטא גדול, ובזה התביעה עליו רבה וגדולה עד מאד.

הנמנע מן התשובה בימים אלו הרי הוא מתחייב בנפשו

עד כמה גדולה וחמורה מניעת התשובה בימים אלו, נוכל ללמוד ממה שסיפרו חז"ל במסכת יומא (פז א): 'רבי זירא כי הוה ליה מילתא בהדי איניש, הוה חליף ותני לקמיה וממציא ליה, כי היכי דניתי וניפוק ליה מדעתיה. רב הוה ליה מילתא בהדי ההוא טבחא לא אתא לקמיה, במעלי יומא דכפורי אמר איהו איזיל אנא לפיוסי ליה. פגע ביה רב הונא אמר ליה להיכא קא אזיל מר, אמר ליה לפיוסי לפלניא, אמר אזיל אבא למיקטל נפשא. אזל וקם עילויה, הוה יתיב וקא פלי רישא, דלי עיניה וחזייה, אמר ליה אבא את זיל לית לי מילתא בהדך. בהדי דקא פלי רישא אישתמיט גרמא ומחיה בקועיה וקטליה'.

ויש להתבונן, מהיכן למדו ר' זירא ורב הנהגה נפלאה זו, להשפיל ולהמציא עצמם למי שחטא כנגדם. ונראה כי למדו זאת מהקב"ה עצמו, שאף הוא מתקרב וממציא את עצמו אלינו בימים אלו, ופושט את ידו כדי שנחזור לפניו בתשובה, ומזה למדו ר' זירא ורב הנהגה את עצמם למי שחטא כנגדם, שכן מצות עשה היא להדבק במידותיו של הקב"ה. אכן זה עצמו מה שרב המציא את עצמו לטבח היא אשר פגעה והמיתה את הטבח, שכן אחר שרב המציא את עצמו לפניו כדי שיבקש ממנו מחילה, ולא עשה כן והחמיץ הזדמנות זו נתחייב בזה מיתה, ללמדנו עד כמה חמורה ההימנעות מן התשובה בימים אלו.

התשובה היא כשטר פריעת חוב

ובזה מיושב מה שהקשנו מדוע תקנת הבינוני בעשיית תשובה דווקא ולא בעוד מצוה נוספת, שכן כמבואר חובת התשובה בימים אלו גדולה יותר מבשאר ימות השנה, ומניעת והעדר התשובה היא עצמה לחטא גדול תחשב, ומצוה זו גדולה וחמורה היא מביטול שאר מצוות עשה. ולפיכך לא יועיל לבינוני מה שיוסיף ויעשה מצוה אחת, שכן בכך עדיין לא תעלה המשקולת ותכריע את כף הזכות, אחר שהוא מוסיף גם לכף העוונות חטא גדול העולה אף על כמה מצוות, והוא החטא של אי עשיית תשובה ששום מצוה לא תעמוד מולה במשקל.

ואף שכתב הרמב"ם (שם ב): 'ושקול זה אינו לפי מנין הזכויות והעונות אלא לפי גודלם, יש זכות שהיא כנגד כמה עוונות שנאמר (מלכים א יד יג) יען נמצא בו דבר טוב, ויש עון שהוא כנגד כמה זכויות שנאמר (קהלת ט יח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, ואין שוקלים אלא בדעתו של אל דעות, והוא היודע היאך עורכים הזכויות כנגד העוונות'. בכל זאת עם התבוננות זו רואים אנו את משקל מצוה זו, שההימנעות מן התשובה חמורה וגדולה היא, ועולה אף על הרבה מצוות עשה אחרות, ואם אינו עושה תשובה רעתו גדולה ונחתם למיתה.

אמנם מצות התשובה מצות עשה היא ככל המצוות, אך בכל אופן היא ייחודית בכך שהיא המצוה היחידה שהעידה בנו התורה: 'כי המצוה הזאת וגו' לא נפלאה היא ממך וגו' בפיו ובלבבך לעשותו'. האדם אמנם בינוני הוא וזכויותיו וחובותיו שקולים הם, אבל הנה יש שטר בידו לפרוע את החובות, יש בידו במצוה אחת קרובה לפיו ולבו לתקן זאת. ואם הוא נמנע מזה פשיעה היא בידו, כי בידי מחבל הוא ומחזק את כל העבירות הללו, בזה שאינו פורע את שטר חובו ואינו מתקן דבר שניתן בידו לתקן.

ב.

הבינוני נחתם לחיים עבור הכלל

אמנם בספר 'עמק ברכה' מהגר"א פומרנצ'יק כתב להקשות על תירוץ זה, וכי לא יתכן לפעמים שיעשה האדם זכות אחת גדולה, כגון הצלת נפשות רבות מישראל וכיוצא בזה, שוודאי יכריע את כף הזכויות אף נגד העבירה של מניעת התשובה, ויש הרבה מצוות או עבירות שיכולות להכריע את הכף, ואם ירבה האדם בזכויות הרבה יוכל להכריע את עבירה זו של מניעת התשובה, ומי זה שישקול שמניעת המצוה של תשובה מכרעת את כולם, וכבר אמרו חז"ל (אבות פ"ב מ"ד) 'והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות'. ונבוא ליישב זאת בדרך נוספת.

במסכת ראש השנה דרשו חז"ל בשני מקומות, שהדין של ראש השנה אינו רק לעם ישראל בלבד, אלא גם לשאר כל אומות העולם. במשנה (פ"א מ"ב) דרשו כן מהפסוק (תהלים לג טו) 'היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם', אמנם בגמרא (ח ב) דרשו כן מהפסוק (שם פא ה) 'כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב', שעל אף שנאמר בתחילה 'כי חוק לישראל הוא' דווקא, אמנם המשך הפסוק 'משפט לאלהי יעקב' מורה, שהמשפט הוא לכל העולם כולו. ויש לדקדק, שלכאורה הפסוק שהובא בגמרא מתאים יותר, שכן כמבואר בגמרא שם פסוק זה נאמר על ראש השנה דווקא, ואילו הפסוק שהובא במשנה לא נאמר על ראש השנה דווקא.

החילוק בין דין ראש השנה לדין יום הכיפורים

וביאר בספר 'מרומי שדה' מהנצי"ב (שם) שיש שני דינים, יש את הדין שנפסק ונגמר בראש השנה, ויש את הדין שממשיך ונגמר ביום הכיפורים, בראש השנה דנים את האדם ופוסקים לו חיים או מוות, וביום הכיפורים דנים את האדם על המאורעות שיארעו עמו במשך השנה. וזהו החילוק בין שני הדרשות שבמשנה ובגמרא, שהפסוק 'כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב', הוא על דין החיים והמוות שנפסק בראש השנה, ואף אם רואים אנו רשע גמור שחי כל השנה, זהו משום שנצרך הוא עדיין לעולם, ויחיה בשנה זו מבלי חשבון עם מעשיו וזכויותיו, וכמו שנאמר (משלי טז ד) 'כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה'.

ואילו הפסוק 'היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם', הוא על דין המאורעות שממשיך ונגמר ביום הכיפורים, וכמו שאמרו חז"ל (ביצה טז א) 'מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכיפורים', וזהו הזמן שיוכל לזכות להצלחה במאורעותיו למשך השנה. ולזה כיוונה המשנה כפי שביארו בגמרא שהדין נגמר ביום הכיפורים, אולם דברי הגמרא הם על דין החיים והמוות שנגמר בראש השנה, ולזה דרשו כן חז"ל משני פסוקים שונים, ללמדנו שגם הדין שנגמר בראש השנה וגם הדין שנגמר ביום הכיפורים, שניהם לכל אומות העולם כולם ולא רק לעם ישראל.

ויש להתפלא, מאחר שלפי דברי הנצי"ב דין חיים ומוות נפסק ונגמר כבר בראש השנה, ובעשרת ימי תשובה דנים את האדם רק לגבי המאורעות שיארעו עמו במשך השנה, אם כן מדוע אמרו חז"ל שהבינוניים תלויים ועומדים עד יום הכיפורים, אם זכו נחתמים לחיים ואם לאו נחתמים למיתה. הרי דין החיים והמוות נגמר כבר בראש השנה, וכיון שאז מצד עצמו וזכויותיו לא היה כדאי עוד לחיים שכן לא היו לו רוב זכויות, אם כן יש לבדוק אם צריכים לו עבור הכלל לכתב לחיים ואם אין צריכים לו לכתב למיתה, ומהו זה שממתינים לגבי פסק דינו לחיים או למוות עד יום הכיפורים בשעה שאין זה דינו.

רשע אחד יכול להכריע את כל העולם לכף זכות

הצל"ח בדרשותיו לשבת תשובה (דרוש ד אות ו), כתב לחדש דבר נפלא מאד בסוגיה זו. דהנה הרמב"ם בפרקנו הרחיב שיש כמה חישובים שונים, האחד לכל יחיד ויחיד בפני עצמו, השני לכל מדינה ומדינה לפי יושביה, והאחרון לכל העולם כולו. והנה אם כן יתכן שיהיה רשע שכולו עוונות מכריע את כל העולם לכף זכות, שכן אם יהיה העולם כולו מחצה על מחצה, ויבוא אדם אחד שכולו עוונות ויעשה מצוה אחת, אף שמצד עצמו הוא רשע וכולו עוונות, מכל מקום בעשותו מצוה אחת הכריע את כל העולם לכף זכות, ובזכותו כל העולם ייחתם לחיים.

אולם אם אמנם הכריע את כף הזכות של העולם כולו ובכך נחתמים כולם לחיים, אך עדיין את המשקל שלו עצמו לא הכריע לכף זכות, ועדיין רובו עוונות ודינו להיחתם למיתה, ודבר זה אינו מסתבר לכאורה להעלות על הדעת, שאדם שזיכה את העולם כולו לחיים הוא עצמו ייחתם למיתה. וחידש הצל"ח שם, שכיון שבעשותו מצוה אחת הכריע את כל העולם כולו לכף זכות, אף שכששוקלים אותו לבדו הרי הוא רוב עוונות, ומצד הדין הרי הוא חייב מיתה, מכל מקום בכך זכה אף הוא עצמו, וייחתם לחיים עם כל הצדיקים.

והוסיף הצל"ח וכתב עוד יותר, שאף אם נגזר עליו גזר דין שיש עמו שבועה, קורעים לו את גזר דינו ויחיה. והוכיח זאת ממה שמצינו שנשבע שאול (שמואל א יד, לט): 'חי ה' המושיע את ישראל כי אם ישנו ביונתן בני מות יומת', ושוב נשבע כשתפסו (שם מד): 'ויאמר שאול כה יעשה אלהים וכה יוסף כי מות תמות יונתן', ועם כל זאת נאמר בהמשך (שם מה): 'היונתן יומת אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל ויפדו העם את יונתן ולא מת'. הרי הואיל ועשה תשועה לכלל אף לו באה הישועה, ונתבטל ממנו גזר דין מוות שנגזר עליו, שכן המזכה את הרבים אף הוא זוכה עמהם, גם אם אינו זכאי ואף אם יש צורך עבור כך לבטל שבועה.

הבינוני אין לו זכות קיום מצד עצמו אלא רק עבור הכלל

למדים אנו מדברי הצל"ח הללו, שגם אם בשעת הדין לא היה האדם זכאי לחיים לא מחמת עצמו ואף לא מחמת הכלל, אף שלא יוכל לשנות את הדין אחר גמר הדין במה שישתנה הוא עצמו, מכל מקום אם לאחר גמר הדין יצטרכו אותו עבור הכלל יישאר להתקיים. ובזה מיושב מה שהקשנו, מדוע ממתנים לבינוני עד יום הכיפורים, אחר שדין חיים ומוות נגמר כבר בראש השנה. שכן אף לאחר גמר הדין אם יצטרכו אותו עבור הכלל יישאר להתקיים, ואף שאינו זכאי לחיים מכל מקום גם אינו חייב מיתה ודאית שכן הוא שקול, ולפיכך ממתנים לו עד יום הכיפורים כדי לבדוק אם צריכים אותו עבור הכלל.

ומתוך זה נבוא ליישב את הקושיה שבה פתחנו, מדוע תקנת הבינוני בעשיית תשובה דווקא, שכן כפי שהבאנו מהנצי"ב דין החיים והמוות נפסק ונגמר כבר בראש השנה, והיות ובראש השנה היה הבינוני שקול, ומצד עצמו ושיבוצו בעולם לא היה לו עוד זכות עבורו, לא יועיל לו מה שעכשיו יעשה מצוה נוספת ובכך יכריע את משקלו, שכן הדין כבר נגמר והסתיים בראש השנה. אך אם יעשה תשובה שיכולה להשפיע על הכלל, כי יראו כולם וישפטו וילמדו ממנו, ראו בעל תשובה זה איך שינה מעשיו, בזה מציל את העולם כולו ובזכות הרבים ניצל גם הוא, דבזה שעושה תשובה ומלמד אחרים ללכת בדרכיו, גדול הוא תפקידו ושוב משובץ הוא בעולם, ואם אף מפאת זכויותיו הוא אין לו זכות קיום בעולם, בכל אופן הרי הוא ממשיך להתקיים עבור הכלל.

ג.

על ידי התשובה מקבל האדם גדר בינוני

אולם גם על תירוץ זה יש להקשות, כפי מה שהקשה ה'לחם משנה' על אתר, דהנה במסכת ראש השנה (יז א) פירשו חז"ל את מידת 'רב חסד', שהיא אחת משלש עשרה מידות הרחמים של הקב"ה: 'בית הלל אומרים ורב חסד מטה כלפי חסד. היכי עביד, רבי אליעזר אומר כובשו, שנאמר (מיכה ז יט) ישוב ירחמנו יכבש עונתינו, רבי יוסי בר חנינא אומר נושא, שנאמר (שם יח) נושא עון ועבר על פשע. תנא דבי רבי ישמעאל, מעביר ראשון וכן היא המדה, אמר רבא ועון עצמו אינו נמחק, דאי איכא רובא עונות מחשיב בהדיהו'. מוכח מדברי הגמרא שמכיוון שהבינוני אינו חייב מיתה לפיכך זוכה לחיים מצד רב חסד, ולא כמו שכתבנו שללא רוב זכויות אין לאדם זכות קיום בעולם וממילא חייב מיתה, ואם כן מדוע אם לא עשה תשובה נחתם למיתה.

ויש ליישב בדרך אחרת וחדשה, דהנה יש להתבונן בדברי הגמרא האמורים, היאך אפשר שיטה הקב"ה את אחת מהכפות, וכי לזה משפט צדק יקרא. אך מצינו בחז"ל (יומא פו ב) שבתשובה מיראה זדונות נעשות לו כשגגות, וכבר הרבו המפרשים לבאר את סברת הדבר, ובספר 'מכתב מאלהיו' מהגר"א דסלר (מאמרי התשובה מאמר דרגות בתשובה) כתב לבאר, כי על ידי התשובה נשתנה האדם והוא כבר לא זה שהיה לפני כן, נמצא שבמצב זה לא היה עושה העבירה ונחשב לשוגג אצלו. והוספתי לבאר בזה את דעת רבי שמעון (הוריות פ"ג מ"ג), לגבי נשיא שחטא כשעוד היה הדיוט ולאחר מכן מונה לנשיא, שאם נודע לו החטא עד שלא נתמנה חייב כהדיוט ואם משנתמנה פטור לגמרי. ונשאלת השאלה, מדוע אם נודע לו משנתמנה פטור לגמרי מקרבן, ואינו חייב על כל פנים כהדיוטות כדברי חכמים. אך ההסבר הוא כדברי הגר"א דסלר, שבמצב זה שבו נמצא כעת אין זה נחשב לחטא.

אכן באמת גם מזה רחוקים אנו מאד, כי מי יאמר כי יעשה תשובה ואפילו מיראה, וכי יגיע למצב שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם. אך יתכן שמעלה זו איננה רק לבעלי תשובה, אלא אפילו ברגע שיש לאדם התעוררות בלבד, באותו רגע מסתכלים על העבירות שבאמתחתו, ולפי ההתעוררות שבו הוא שרוי כעת מאבדות העבירות מכובדן, שכן במצב הזה של התעוררות יש עבירות שלא היה עושה אותם, ובכל אופן בוודאי לא באותו חשק ורצון. וזה מה שהקב"ה כובש או נושא את עוונותינו בראש השנה, כי בהיות הרצון וההתעוררות למצוות גדולים, לא רק העבירות מאבדות מכובדן, אלא גם הזכויות מקבלות יתר תוקף, ומקבלות הם ערך רב ביותר.

מחלוקת רש"י ורבינו חננאל בביאור כובש

והנה בביאור החילוק בין כובש לנושא ביאר רש"י, שכובש הוא שהקב"ה כובש את כף המאזניים של הזכויות והרי הם מכריעים את העוונות, ונושא הוא שהקב"ה מגביה את כף המאזניים של העוונות ובכך מכריע את כף הזכויות, אולם ברבינו חננאל ביאר באופן אחר, ולדבריו גם כובש נאמר על כף העוונות, שהקב"ה כובש ומשקע את העוונות עצמם. אך לפי היסוד שביארנו בדברי הגמרא יתכן, שרש"י ורבינו חננאל אינם חולקים אלא הרי הם משלימים זה את זה, שמכיוון שברגע שיש התעוררות לאדם אין העבירות נחשבות, הרי בזה שאין העבירות על נפשו נטהרת הנפש ושואפת לטוב, וזהו אשר ה' מעלה את הזכויות כפירוש רש"י, כי זה לעומת זה כשהעבירות מבודדות ולא פועלות, נפש האדם שואפת לטוב וגם מעשה המצוות חשוב ויקר יותר.

ויסוד זה מצאנו ברש"י על הפסוק (דברים כט יח) 'למען ספות הרוה את הצמאה', שפירש שם כי בעשיית האדם עבירה במזיד מוסיף ה' לחשבון גם השגגות, כי בהטמטם לב האדם בעבירות, גם עבירה שעשה אותה מבלי משים מטנפת ומתגברת בו. ומידה כנגד מידה כשעושה האדם מצוות בהתעוררות, בהיותו משוחרר מנטל טומאת העבירות, גם הזכויות והמצוות אשר נעשו בלי כוונה טובה וכנה מתעלות ומזדככות (וראה עוד ב'שם משמואל' מאמרי שבת תשובה תרפ"א). וכעת כשיודעים אנו יסוד זה, כל עבודתנו עתה היא להתאמץ להחזיק בהתעוררות אשר קיבלנו ביום הדין, אשר בו המידה הגדולה של מטה כלפי חסד.

השטן חפץ להוסיף למאזניים את העוונות שנשא ה'

ובזה יש לבאר דברי הילקוט שמעוני (תהלים רמז תשיח), אודות טענת השטן לפני הקב"ה ביום הכיפורים: 'אתה מוצא ביום הכיפורים בא שטן לקטרג את ישראל, והוא פורט עונותיהם ואומר רבון העולמים גנבים הם ישראל, והקב"ה פורט זכויותיהן של ישראל, מה עושה נוטל קנה מאזנים והוא מעיין העונות נגד הזכויות, והם שוקלים אלו נגד אלו ושתי כפות מאזנים שוות, והשטן הולך להביא עונות וליתן בכף עונות ולהכריעה, מה הקב"ה עושה נוטל את העונות מתוך הכף ומטמינם תחת פורפירא שלו, והשטן בא ואינו מוצא שם עון

שנאמר יבוקש את עון ישראל ואיננו, כיון שהשטן רואה כן אמר לפניו רבון העולמים נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה'.

ויש לדקדק, מהי טענת השטן 'גנבים הם ישראל' דווקא, וכי אינו מוצא לקטרג כי אם על איסור גזל. עוד יש להבין, מהו זה שאמרו שהשטן הולך להביא עוונות, וכי עד כאן לא היה גלוי לפניהם כל העוונות, ומהיכן הולך הוא להביאם הנה. אך אכן כן הוא כפי שביארנו, שיש עוד עוונות שה' נשא אותם בראש השנה, ואת אלו חפץ השטן להוסיף לחשבון ביום הכיפורים, ובכך להכריע את כף העוונות ולחייב את ישראל, וזוהי טענתו גנבים הם ישראל דווקא, שכן הקב"ה העלים והסתיר מעוונותיהם. אך בעמדנו ביום הכיפורים ברשפי התעוררות, מכסה הקב"ה עוונות אלו ואינו לוקח אותם בחשבון, וזוהי מתנת ה' לעמו ביום הקדוש באם זוכים להתעוררות, להיפך מבינוניים התלויים ועומדים ולהחתם לחיים.

ובזה מיושבת הקושיה מדוע תקנת הבינוני בעשיית תשובה דווקא, שכן האדם נעשה בינוני בראש השנה על ידי מה שהקב"ה מטה כלפי חסד, ומחמת התעוררותו ישנם עבירות שלא נחשבות ומשקעים אותם. וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ג מהלכות תשובה ה"ב): 'ושקול זה אינו לפי מנין הזכויות והעונות אלא לפי גודלם וכו', ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכויות כנגד העונות', ובשעת התעוררות העוונות מאבדות מגודלם. וזה נמדד בהתעוררותו ובתשובתו אשר יחזיק בה בימי התשובה, אם התמיד בה נשארות העבירות משוקעות, אך אם אינו עושה תשובה שוב אינו נקרא בינוני, שכן חוזרות העבירות לכף המאזניים ונחתם למיתה מחמת רוב עוונותיו, ולא יועיל לו מה שיוסיף מצוה אחת שעדיין לא תכריע את הכף.

העוללות של המתאחר מן התשובה

ידוע מה שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער א אות ב), בגודל החטא של המתאחר ונמנע מעשיית תשובה: 'ודע, כי החוטא כאשר יתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד עונשו בכל יום, כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והנו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפיכה ולא יגור מפני האף והחמה, על כן רעתו רבה'.

והוסיף עוד וכתב: 'ואמרו רבותינו ז"ל על העניין הזה (קהלת רבה ז לב): משל לכת של לסטים שחבשם המלך בבית האסורים, וחתרו מחתרת פרצו ויעברו ונשאר אחד מהם, בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה והאיש ההוא עודנו עצור ויך אותו במטהו, אמר לו קשה יום הלא המחתרת חתורה לפניך ואיך לא מהרת המלט על נפשך'.

ונראה מדבריו כי יש במניעת התשובה שני עוללות. הראשון הוא, כי בזה שאינו בורח ניכר כי איבד צלם אנוש, שכן טבע האדם לרצות ולעשות הכל עבור החופש והחירות, ואילו אדם זה אינו מרגיש יותר מהו אדם חופשי וטוב לו בקיא ובלכלוך החטא, וכבר אינו מרגיש מהו דמות אדם נקי מעבירות. ונוסף לכך חטאו גדול במה שאינו מאמין ביכולת לתקן, וזהו כמעט מרד אחר שה' ציווה על התשובה והוא אינו מאמין בזה.

מאמר ג

ארבעת חלקי התשובה - אם מעכבים זה את זה

כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ב): 'ומה היא התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר (ישעיה נה ז) יעזוב רשע דרכו וגו'. וכן יתנחם על שעבר, שנאמר (ירמיה לא יח) כי אחרי שובי שובי נחמתי. ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר (הושע יד ד) ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגו'. וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו'. מנה כאן הרמב"ם ארבעה חלקים בתשובה: עזיבת החטא, חרטה, קבלה להבא ויודיו. ויש לחקור, אם ארבעת חלקי התשובה מעכבים זה את זה, ואם קיים רק אחד או שנים מהם אין זה נחשב למצות התשובה כלל, או שמא בכל חלק וחלק מהם לחוד כבר קיים מצוה.

*

כשחסרה החרטה או עזיבת החטא

הנה בכל שאר מצוות התורה העושה חלק מן המצוה אינו מקבל חלק משכר המצוה, שכשאינו מקיים את כל פרטיה בשלימות, הרי זה כאילו לא עשה דבר ואין בידו כלום. ולמשל מצות ציצית שהיא בארבע כנפות, אם הטיל רק שלש כנפות אינו מקיים שלש חלקי המצוה, ומצות תפילין של ראש שהיא בארבע פרשיות, אם הניח רק שלש פרשיות אינו מקיים שלש חלקי המצוה, שהרי הם מעכבים זה את זה. כמו כן מסתבר לכאורה שגם במצות התשובה, אם לא קיים את כל ארבעת חלקי התשובה, הרי כאילו לא קיים את מצות התשובה כלל.

אמנם בספר 'בית אלוקים' למבי"ט (שער התשובה פרק יב) מצאנו חידוש נפלא שמצות התשובה שונה היא משאר מצוות התורה, וגם חרטה בלי עזיבת חטא או להיפך עזיבת החטא בלא חרטה, דבכל אופן כל פרט ופרט יש בו חשיבות, ומקיים מצות תשובה הגם דלא השלים הכל ואף יש בידו להצילו מהעונש. והוכיח דבריו ממה שמצינו אצל אחאב שהתחרט אך לא עזב את חטאו, כמו שנאמר (מלכים א כא כז) 'ויקרע בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט', ובכל אופן קיבל ה' את תשובתו ונמנע מלהביא את הרעה בימיו, וכמו שנאמר (שם כט) 'יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו'.

ולהיפך מצינו אצל אנשי גינוה שעזבו את החטא אך לא התחרטו, כמו שנאמר (יונה ג ח) 'וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם', ומשמע כי החמס אשר עדיין היה אצלם ולא אכלוהו, אותו החזירו, אך את החמס שכבר אינו אצלם שאכלוהו כבר, אותו לא החזירו. ויתרה על כך אמרו חז"ל בירושלמי (תענית ב א): 'אמר ר' יוחנן, מה שהיה בכך

* נאמר בשנים תשכ"ח, תש"נ ותשנ"ט. עניין זה היה רגיל על לשונו הרבה, ובמשך השנים הסביר את הדברים בפנים רבות.

ידיהם החזירו, מה שבשידה תיבה ומגדל לא החזירו'. ובכל אופן קיבלם ה' ולא הפך את נינוה, וכמו שנאמר (שם י) 'וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה'.

כשחסר הוידוי

והנה דברי המבי"ט הם היכן שחסרה החרטה או עזיבת החטא, אמנם במנחת חינוך (מצוה שסד) כתב להוכיח מדברי החינוך, שגם אם חסר הוידוי הרי זה נחשב לתשובה אלא שחסר הוידוי. והוכיח כן ממה שמנה החינוך בפרשת נשא את מצות הוידוי כמצוה בפני עצמה, ולכאורה הלא מצות התשובה כתובה בפרשת נצבים (דברים ל א-ג). אלא מוכח שאלו הם שני דברים נפרדים, יש את מצות התשובה ויש מצוה נפרדת של וידוי, ואם אינו מתוודה הרי הוא מבטל מצות עשה, אך התשובה מתקבלת גם בלי הוידוי אלא שחסר הוידוי.

והביא המנחת חינוך הוכחה לדברי החינוך, ממה שאמרו חז"ל לגבי קידושין בתנאי (מט ב): 'המקדש את האשה על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור הרי זה מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו'. ולכאורה אינו מובן, וכי מה בכך שהרהר תשובה בלבו, הן אחד מתנאי התשובה הוא הוידוי בפה, והרי את זה לא ראינו אותו עושה. אלא מוכח מזה, שארבעת חלקי התשובה אינם מעכבים זה את זה, וגם אם חסר הוידוי הרי זה נחשב לו לתשובה.

אמנם הוסיף המנחת חינוך וכתב, שמלשון הרמב"ם משמע שלא כדברי החינוך, אלא שהכפרה תלויה בוידוי דברים. שכך כתב הרמב"ם בתחילת הלכות תשובה: 'כשיעשה תשובה וישוב מחטאתו חייב להתוודות', ובהמשך שם כתב: 'אינו מתכפר עד שיתוודה וישוב מלעשות כזה לעולם'. ומה שאמרו חז"ל לגבי קידושין אינו ראייה לכאן, שהגדרת צדיק ורשע אינה תלויה בכפרה כלל, וגם אם לא נתכפר לו נקרא צדיק כיון שהתחרט על חטאיו.

הרהור תשובה בלבד

והר"ן בדרשותיו (דרוש עשירי) כתב לחדש עוד יותר, כי אפילו בהשבת האדם אל לבו לשוב, מבלי לקיים שום אחד מחלקי התשובה, כבר מקל ומוריד האדם מעונשו. ודרש כן את הפסוקים (דברים ל א-ג) 'והשבת אל לבבך' 'ושבת עד ה' אלהיך', ולעומתם 'ושב ה' אלהיך את שבותך' 'ושב וקבצך'. שתי זוגות ודרגות מול שתי זוגות ודרגות, הדרגה הראשונה היא ההרהור בתשובה, והדרגה השנייה היא התשובה השלימה.

וב'ראשית חכמה הביא כן בשם מדרש: 'דרש רבינו גדול כוחה של תשובה, שכיוון שאדם מחשב בלבו לעשות תשובה, מיד עולה ועומדת לפני כסא הכבוד'. ופלא, וכי הרהור אחד יועיל משהו, הן יש כל כך הרבה פרטים לתשובה, והיאך מחשבה אחת מגיעה

עד לכסא הכבוד. וביאר בספר כוכבי אור (סימן סא), כי בלי סייעתא דשמיא אין אפשרות לחזור בתשובה, וכמו שאמרו חז"ל (מנחות כט ב): 'ומאי טעמא תליא כרעיה דה', דאי הדר בתשובה מעיילי ליה, ולייעיל בהך לא מסתייעא מילתא, כדריש לקיש וכו' בא לטהר מסייעין אותו'. אולם דבר אחד בכל אופן על האדם לעשות בלי סיוע, וזוהי ההתעוררות הראשונה לדרכי התשובה, וכמו שאמרו בא לטהר מסייעין אותו, שהתנאי הוא שהאדם יבוא לטהר, ואז מסייעין בידו להשלים את התשובה.

ובספר 'הררי קדם' (ח"א סימן לה) הוסיף בזה, שמשמעות הרהור תשובה הוא כמשמעות הרהור עבירה, כשם שהרהור עבירה כוונתו שמחשב האדם לעשות עבירה בעתיד, כן הרהור תשובה כוונתו שמחשב האדם בלבו לעשות תשובה בעתיד. ואצלנו ידיעות אלו הם אוצר גדול, שגם בחלק מהתשובה כבר נוכל להיכנס לגדר של בעלי תשובה, ננצל מחסרון של אי עשיית תשובה, ונזכה לסייעתא דשמיא של בעל תשובה.

עיקר התשובה הוא הקירבה לה'

ובספר 'משנת רבי אהרן' מהגר"א קוטלר (שער שלישי מאמר ו) כתב לבאר טעם הדבר, מדוע אכן שונה מצות התשובה משאר מצוות התורה, שגם אם קיים חלק מן התשובה נחשב לו למצווה. לפי שעיקר עניין התשובה הוא הקירוב של האדם להשי"ת, אחר שנרחק ממנו על ידי החטא, ולא רק כדי להינצל מן העונש. ולזה נקראת תשובה, כי זהו עיקר המכוון לשוב ולהתקרב להשי"ת, ובכל חלק וחלק מן התשובה הרי הוא קרב ועומד לפני ה', ולכן גם חלק מן התשובה מועיל ומתקבל לפני ה'.

ובזה יש לבאר את דברי הרמב"ם (פ"ב מהלכות תשובה ה"ו): 'אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר דרשו ה' בהמצאו'. והקשו האחרונים, מה הכוונה שבימים אלו התשובה מתקבלת מיד, הלא התשובה כשהיא שלימה מתקבלת בכל זמן. אך לפי המבואר מובן היטב, כי ימים אלו הם ימים שבהם קרוב אלינו ה' יותר, וכמו שממשיך הפסוק שהביא הרמב"ם 'קראוהו בהיותו קרוב', ובימים אלו שהם זמן הקירוב גם תשובה שאינה שלימה מועילה, ואפילו אם קיים רק חלק מגדרי התשובה הרי היא מתקבלת.

ולפי זה יש ליישב גם כן את מה שהקשו האחרונים, מהו שקראו חז"ל לימים אלו 'עשרת ימי תשובה', הלא ידוע מה שכתב המהרי"ל שאין להזכיר חטא בראש השנה ואין יכולים לומר וידוי, ובשבת שבתוך עשרת ימי תשובה אין לומר וידוי מחמת השבת. והרי כפי שכתב הרמב"ם יש לתשובה ארבעה חלקים ואחד מהם הוידוי, ובשני ימי ראש השנה ובשבת אין אפשרות לומר וידוי, נמצא שאין יכולים לעשות בהם תשובה שלימה, ואם כן חסרו לנו שלשה

ימים ואין כי אם שבעה ימי תשובה. אך ההסבר הוא, כי כאמור עיקר עניין התשובה היא קירוב לה', ואין לך קירבה גדולה יותר משני ימי ראש השנה ושבת, וגם אם חסר הוידוי יש אפשרות לתשובה.

ומבואר לפי זה, מה שהכניסו אנשי כנסת הגדולה את סדר התשובה, לתוך נוסח התפילה של יום הכיפורים. ויש להבין, שכן מצות התשובה אין לה זמן קבוע כשאר מצוות זמניות, וכמו שעושים אנו סדר של פסח, או קריאת התורה כקבלת התורה בשבועות, וכן תקיעת שופר בתוך התפילה בראש השנה, אלא עיקרה שלתשובה הוא בכל זמן ועת, ואם כן מדוע קבעו אותה בתוך התפילה. אך ההסבר הוא כאמור, כי יסוד התשובה הוא הקרבה לה', ולכן הכניסו את סדר התשובה לתוך נוסח התפילה, שכן אז עומדים אנו קרובים לפני ה'.

הקב"ה מקבל תשובה חלקית כשוחד

ונראה לומר טעם נוסף בזה, שהקב"ה מתנהג עמנו בזה בדרך של מידה כנגד מידה, והוא על פי מה שאמרו חז"ל (ברכות כ ב): 'אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב ישא ה' פניו אליך. אמר להם וכי לא ישא פנים לישראל, שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה'. וההסבר בזה הוא, שכמו שבני ישראל מברכים ומשבחים להשי"ת גם על פחות משיעור, כן גם הקב"ה מקבל חלק מתשובתם כשוחד גם אם אינה שלימה, וכבר פותחת פתח לסייעתא דשמיא כדי להגיע אחר כך לתשובה טובה יותר.

ואכן מצינו בחז"ל שכינו את התשובה בשם 'שוחד', שכן אמרו חז"ל בילקוט שמעוני (תהלים רמז תרע): 'מלפניך משפטי יצא, אמר רבי לוי, אמר הקב"ה לדוד, על חנם עשיתי סנהדרין, לך ודון לפנייהם. אמר ליה דוד, רבש"ע, כתבת בתורתך ושחד לא תקח, והן מתיראין ליקח שחד ולדון אותי, אבל אתה שאתה נוטל שחד, שנאמר שחד מחיק רשע יקח. ומהו השחד שהקב"ה נוטל מן הרשעים בעולם הזה, תשובה ומעשים טובים, אמר הקב"ה לישראל, בני, עד ששערי תשובה פתוחים עשו תשובה, שאני נוטל שחד בעולם הזה, אבל משאני יושב בדין לעולם הבא איני נוטל שחד, שנאמר לא ישא פני כפר'. ויש להתבונן, אחר שהתשובה עוקרת את העבירה, אם כן מדוע קראו לזה שוחד. אך הכוונה כאמור, שהקב"ה מקבל גם חלק מהתשובה כשוחד.

תשובה תפילה וצדקה - יחד או לחוד

והנה בפיוט 'ונתנה תוקף' נאמר 'ותשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזירה', ויש להתבונן אם צריכים את כל שלשת הדברים או שמא די כבר באחד מהם. ובגמרא (ראש

השנה יז ב) משמע שדי בכל אחד ואחד מהם לבדו כדי לקרוע את הגזר דין. שאמרו שם לגבי תפילה 'שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפילה, אמר לו כל זמן שישראל חוטאים יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם', נזכר כאן התפילה לבד שעל ידה הקב"ה מוחל לנו. וכן אמרו שם 'גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם', הרי שהתשובה לבד כבר יש בכוחה לקרוע את גזר דינו של האדם. ובהמשך שם אמרו 'בזבח ובתודה אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה ובגמילות חסדים', הרי שצדקה לבד גם ללא צירוף תשובה ותפילה כבר מכפרת על האדם.

ומזה יש להקשות על מה שכתב הרמב"ם (פ"ז מהלכות תשובה ה"ז): 'כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל, שנאמר עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, צועק ואינו נענה שנאמר כי תרבו תפלה וגו'". והלא כפי שהוכחנו מהגמרא, הרי שהתפילה לבדה גם מבלי התשובה כבר יש בכוחה לקרוע את גזר דינו של אדם, ומוכח אם כן שהתפילה נשמעת ומתקבלת גם מבלי תשובה, ואיך זה כתב הרמב"ם שהתשובה היא תנאי לקבלת התפילה, ומבלי תשובה הרי הוא צועק ואינו נענה. אך ההסבר הוא, שזה שעדיין לא עזב כלל ועומד ברשעו אין תפילתו נשמעת כדברי הרמב"ם, אמנם כשהחל כבר באחד מחלקי התשובה, או על כל פנים במחשבה והתעוררות לתשובה, לאדם זה גם תפילה או צדקה יסייעו.

*

הוידוי בלבד

ועתה נשאר לנו לדון אם מועיל גם הוידוי לבד מבלי שאר שלשת חלקי התשובה, ולכאורה הוידוי כשלעצמו אינו כי אם פרט טכני ואין בו שום התקרבות ואינו מועיל כלום, ורק בסוף לאחר שקיים את שאר חלקי התשובה מועיל הוידוי והוא גמר התשובה. וכבר אמרו חז"ל (תענית טז א): 'אדם שיש בו עבירה ומתוודה ואינו חוזר בו למה הוא דומה לטובל ושרץ בידו, וגם בידיו עצמו אומרים אנו 'על חטא שחטאנו לפניך בידיו פה', משמע שוידוי מן השפה ולחוץ הוא עצמו עוד לחטא יחשב.

אמנם בספר 'יד הקטנה' על הרמב"ם (פ"א בהערות 'מנחת עני' אות ד) כתב לחדש, שהוידוי לבד כבר נחשב לתשובה, שהדיבור כשלעצמו יש בו חשיבות, ואפילו אם לא עקר עדיין את הרע מלבו יכול להתקבל, שכן לעשות תשובה שלימה היא מהדברים הקשים ביותר ובפרט למי ששקוע בחטאיו. וביאר שמצות הוידוי היא מצוה לעצמה, ואם אמנם היא חלק מגדרי התשובה, בכל אופן יכולה בעצמה להשפיע ולהועיל, גם אם לא נתמלאו כל פרטי התשובה האחרים, בזה שמראה האדם שרצונו להשתנות ולעקור את החטא.

הוידוי מגלה את פנימיותו של האדם

ודימה זאת למה שאמרו חז"ל (ערכין פ"ה מ"ו), לגבי אדם שמחויב מן הדין לגרש את אשתו, שאם אינו רוצה לגרש כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, וכן הוא לגבי אדם החייב קרבן ואינו מביאו. וביאר הרמב"ם בהלכות גירושין (פ"ב ה"כ), שברצונו פנימה רוצה הוא ברצון חכמים, אלא שהוא נאנס על ידי רצונותיו ויצרו הרע, ובזה שכופין אותו עד שאומר רוצה אני נתגלה מה שבתוך תוכו. וכמו כן אף בוידוי כשאומר האדם אשמנו, אף אם אומר כן בכפייה מתוך הכרח ועדיין יצר הרע תוקפו, מכל מקום הרי הוא מרגיש ומודה שאשם הוא, וזה לבד מכפר ועוזר.

וכתב להוכיח כן, משעיר המשתלח שהוא כפרה על כל ישראל, ומצינו בלשון חז"ל (יומא סא א) ש'וידוי של שעיר המשתלח מכפר על ישראל', משמע שהוידוי לבד מבלי תשובה כבר מכפר. שאם לא כן מה שייך שיתוודה על אחרים, וכן הכהן הגדול היה מתוודה על אחיו הכהנים, הרי ברור שהוידוי הוא מצוה שבגופו, שכן לא יתכן לומר שאחד יחזור בתשובה בשביל השני. ובזמן הזה שאין לנו את עבודת יום הכיפורים ואין מה שיכפר עלינו, הרי הוידוי עצמו מכפר גם בלי הקרבנות, וכמו שנאמר (הושע יד ג) 'ונשלמה פרים שפתינו', והוידוי כשלעצמו כבר יש בו כח כפרה.

ולפי זה כתב להליץ על אלו שמשתדלים להשפיע על חולים הרחוקים מתורה ומצוות ונוטים למות שיתוודו, ולכאורה מה מועילה התוודות זו שלפני הפטירה, אחר שאף אז אינם מתחרטים באמת על מעשיהם הרעים. אך כאמור הוידוי הרי הוא מגלה את הרצון שבתוך תוכו של האדם, ובזה יטהרו החוטאים האלה בנפשותם מכל חטאתם ופשעם אשר עשו כל ימי חייהם ויגיעו לחיי העולם הבא, וטוב וישר עושים ואשרי המשתדלים בזה.

ובזה ביאר את מה שאמרו חז"ל בילקוט שמעוני (בלק רמז תשסה), אודות תשובתו המיוחדת של בלעם הרשע: 'ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי (במדבר כב לד), להודיע שהוא רשע ערום, ידע שאין עומד בפני פורענות אלא תשובה, שכל מי שחוטא ואומר חטאתי, אין רשות למלאך ליגע בו'. וההסבר הוא כאמור, שהוידוי לבד כבר יש בכוחו למנוע את הפורענות, וסוד זה של הוידוי ידע כבר בלעם הרשע, ועל ידה ניצל מהפורענות של המלאך.

טובל ושרץ בידו - אם עלתה לו הטבילה

ואין להקשות ממה שאמרו חז"ל שהרי הוא כטובל ושרץ בידו, שכן זה עצמו שדימו זאת חז"ל לטבילה מוכיח שהוידוי פועל משהו, אלא שמכל מקום כיון שלא קיים את שאר

חלקי התשובה נחשב כשרץ בידו. שאם לא כן היאך שייך לדמותו כלל לטבילה, והרי הוידוי כשלעצמו מסתבר שהוא עוד דרך עזות וחוצפה, אלא מוכח שהוידוי לבד כבר פועל משהו ונחשב לו כטבילה.

(וכעין זה מובא בשם הגר"ח מבריסק, שיש לחקור בעצם הדין של טובל ושרץ בידו, אם הטבילה הסירה את הטומאה הקודמת אלא שלאחר מכן נטמא שוב, או שמא נמשכה הטומאה ולא פסקה והטבילה כלל לא הועילה, והנפקא מינה היא לדין העלם מקדש. ובשיעורי הגר"ר גרוזובסקי כתב בזה, דמסברא נראה שיש כאן טומאה חדשה, שלא מצאנו שום ילפותא שבשעה שנוגע בשרץ לא תועיל הטבילה.)

אלא שלפי זה צריך להבין את מה שדימו בגמרא, את המתוודה ואינו חוזר בו לטובל ושרץ בידו, הרי בטובל ושרץ בידו יש טומאה חדשה, מה שאין כן במתוודה ואינו חוזר בו שהוא עדיין בטומאתו הישנה. ועל דרך החידוד יש לבאר, לפי מה שכתב רבינו יונה שאי עשיית תשובה היא עצמה לחטא תחשב (ראה במאמר 'תקנת הבינוני בעשיית תשובה דווקא), נמצא שיש כאן טומאה חדשה ונוספת שלא הייתה עד עכשיו).

הושע הנביא לימד את ישראל שוידוי לבד מועיל

ויסוד זה ראיתי גם כן בספר 'פרי צדיק' (מאמרי שבת תשובה אותיות ח ט ויז) מרבי צדוק הכהן מלובלין, שגם הוא כתב לחדש ולומר שהוידוי לבד מועיל, וביאר לפי זה את הדרכתו המיוחדת של הושע הנביא בעניין התשובה, שכך אמרו חז"ל בפסיקתא רבתי (פיסקא מד): 'כל הנביאים קוראים לישראל לתשובה אבל לא כהושע, ירמיה (ד א) אמר אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב, וישעיה (נה ו) אמר דרשו ה' בהמצאו, ולא מלמדים את ישראל מה לומר. אבל הושע אמר עשו תשובה, ומלמדם מה יפייסו על עצמם, שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו', וקחו עמכם דברים ושובו אל ה' ואמרו אליו כל תשא עון וקח טוב וגו' (הושע יד ב-ג). ויש להתבונן, מה המיוחד בדברי הושע הנביא דקאמר 'קחו עמכם דברים'.

והנה על פסוק זה שאמר הושע הנביא, דרשו חז"ל בפסיקתא דרב כהנא (כד יח): 'קחו עמכם דברים, רבי יהודה אומר לא בדברים פתיתים אותו בסיני, ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו' (תהלים עח לו). והדברים תמוהים, שכן בסיני אמרו ישראל נעשה ונשמע והיו בדרגה גבוהה ביותר, ומה שדימה רבי יהודה את דברי הושע קחו עמכם דברים למעמד הר סיני.

אך ההסבר הוא, כי הושע הנביא לימדנו שאפשר לעשות תשובה בדיבור בוידיוי פיו לבד, ואין הכרח לקיים לפני כן את כל שלשת חלקי התשובה האחרים. והמכוון בזה דהוידיוי ישפיע על האדם להגיע אחרי כן לשאר חלקי התשובה. וזה הדמיון למעמד הר סיני, כי אז קיבלו ישראל את התורה רק מן השפה ולחוץ ולבם לא היה עמם, וכמו שאמרו חז"ל (שבת פח א) שהקב"ה כפה עליהם הר כגיגית כדי שיקבלו את התורה, עד שקיבלוהו שוב בימי אחשוורוש שאז קיבלו את התורה מרצון.

קין התפטר עם קונו בוידיוי בלבד

ובזה כתב לבאר את דברי המדרש (בר"ר כב יג) בעניין תשובתו של קין: 'ויצא קין מלפני ה', רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר יצא שמח, היך מה דאת אמר (שמות ד יד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו'. פגע בו אדם הראשון, אמר ליה מה נעשה בדינך, אמר ליה עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע. מיד עמד אדם הראשון ואמר, מזמור שיר ליום השבת וגו' (תהלים צב).

ויש להתבונן, וכי אדם הראשון לא ידע את עניין התשובה, עד שבא קין והראה לו את דרך התשובה, והרי ק"ל שנה פרש מאשתו מחרטה וצער, ובגדלותו עשה את כל המאמצים כדי לחזור בתשובה. גם יש לדקדק, מה הקשר והשייכות בין הפרק של 'מזמור שיר ליום השבת' לעניין התשובה. עוד יש להקשות, מהו שאמר קין עשיתי תשובה ונתפשרתי, שמשמעו שהקל מעצמו חצי מהעונש שהיה ראוי לבא עליו, הלא באמת כוחה של התשובה גדול עוד יותר, וכמו שאמרו חז"ל שהזדונות נהפכות לו לזכויות.

אך ההסבר הוא, כי אין ספק שאדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה, אחר שחטא ודאי חיפש דרכים היאך לחזור בתשובה. אך באשר ידע שיסוד התשובה הוא חרטה ועזיבת החטא, והרי גדר עזיבת החטא היא עזיבה אמתית ומוחלטת, וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ב מהלכות תשובה ה"ב) 'עד שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם'. ולזה סבר אדם הראשון שלא יוכל לתקן את הפגם, שכן אם לפני החטא שעדיין לא היה לו יצר הרע בכל אופן נכשל ואכל מעץ הדעת, כל שכן כעת לאחר החטא ודאי שיסיתוהו יצרו הרע יותר מאשר לפני כן, וישלוט בו ולא יוכל לעמוד כנגד כוחו.

וזוהו מה שדרשו חז"ל במדרש (בר"ר יט יב), על הפסוק (בראשית ג יב) 'האשה אשר נתתה עמדי הוא נתתה לי מן העץ ואוכל': 'אכלתי אין כתיב כאן אלא ואוכל - אכלתי ואוכל', ויש להבין היאך היה אדם הראשון מעיז פניו לומר להקב"ה שימשיך בחטאו. אך ההסבר הוא, שאדם הראשון הבין שאחר שנתחדש בו יצר הרע, אין ספק שמעתה לא יוכל לעמוד עוד כנגד יצרו הרע. אבל כאשר פגש את קין ושאל אותו מה נעשה בדינך, וראה שאף שלא עשה

תשובה אמתית, וכמו שאמרו חז"ל (שם) שיצא כגונב דעת השכינה, בכל אופן התפשר עם קונו באמירת וידוי בלבד, לזה אמר אדם הראשון 'טוב להודות לה', שוידוי לבד יכול להועיל ואף אם לא עקר עדיין את הרע מליבו יכול להתקבל בתשובה.

וכשנעמיק בדברים איך יתכן שוידוי לבד יעלה לתשובה הגם שהחרטה ועזיבת החטא היא ממנו והלאה. נראה לבאר בזה [התעוררתי מדברי הרב פינקוס זצ"ל] דמשמעות תיבת 'וידוי', מצינו גם שלא לגבי חטא, והוא גבי וידוי מעשרות שבשנה הרביעית והשישית במועד חג הפסח, ושם הוא להיפך ממשמעות וידוי על החטאים, שכן הוידוי שם נאמר דווקא כשהסל מסודר ומופרש כהלכתו ורק אז מתוודה. והנה שם הוידוי הוא משורש 'הודאה', ומשמעות הוידוי הוא ההתקרבות והעמידה לפני ה', וזה הדמיון בין וידוי מעשרות לוידוי על החטאים. ולכן גם הוידוי לבד מועיל, שכן בזה לבד כבר התקרב אל ה', ולא רק בחרטה עזיבת החטא וקבלה להבא. [וזה על פי דברינו הנ"ל שוידוי ביסודו התקרבות לה'] ובאמת דלפ"ז גבי אדם הראשון שאמר 'מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' היה ענין 'הודאה' כבוידוי מעשרות. ודו"ק.

הוידוי מביא את האדם לשאר חלקי התשובה

ויש להוסיף ולבאר לפי זה, מה שביום הכיפורים חוזרים אנו בתפילה על הוידוי עשרה פעמים וזהו מעיקרי עבודת יום הכיפורים, ולכאורה יש להתבונן מה מועיל החזרה על הוידוי שוב ושוב עשרה פעמים, ולא די בפעם אחת בכוונת הלב. אלא שלב יודע מרת נפשו עד כמה קשה להגיע לעומק התשובה ופרטיה, לזה תיקנו לנו חז"ל לחזור על הוידוי שוב ושוב, כי המצוות המעשיות פועלות על הנפש הישראלית, ובכח הוידוי לפתוח לנו שער ולהטות את עצמנו לתשובה, כי הוידוי חודר לתוך הנפש היהודית ומשפיע עליה.

וזה גם כן ביאור הפסוק (דברים י יב) 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה', ודרשו חז"ל (מנחות מג ב) 'אל תקרי מה אלא מאה', והם מאה ברכות שחייב אדם לברך בכל יום. ויש להתבונן, היאך ריבוי ברכות מביא את האדם ליראה. אך הכוונה היא, שכשחוזרים ומברכים את ה' שוב ושוב חודרים הברכות פנימה, ודבר זה מביא בסוף את האדם לידי יראה.

והתעוררתי עוד להתבונן בסדר וכפילות תפילת אבינו מלכנו, תחילה מבקשים אנו 'סלח ומחל לכל עוונותינו', אחרי כן אומרים 'מחה והעבר פשעינו וחטאתנו מנגד עיניך', וממשיכים 'מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו', ומסיימים 'החזירנו בתשובה שלימה לפניך'. ונראה לבאר לפי חלקי התשובה, תחילה מבקשים אנו 'סלח ומחל לכל

עוונותינו' והוא הוידוי, אחרי כן אומרים 'מחה והעבר פשעינו וחטאתנו מנגד עיניך' והוא החרטה, וממשיכים 'מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו' והוא עזיבת החטא, ולבסוף 'החזרינו בתשובה שלימה לפניך' סייעתא דשמיא להגיע לתשובה שלימה. ותחילה מבקשים אנו על הוידוי ורק אחר כך על החרטה ועזיבת החטא, כי כאמור אף שהוידוי מגיע לבסוף אחר חלקי התשובה האחרים, אמנם הוידוי לבד כבר יש בכוחו להשפיע ולעזור לאדם להגיע לשאר חלקי התשובה.

מעלותיו של הוידוי

ויש להעמיק עוד בכח הוידוי כשלעצמו, ולבאר מדוע וידוי לבד כבר עולה לתשובה, גם אם החרטה ועזיבת החטא היא ממנו והלאה. ויתכן לבאר זאת, כי ידוע מה שאמרו חז"ל (יומא פו ב) 'כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר', שכחוטא האדם שוב ושוב ושוקע בעוונותיו אינו מרגיש כלל בעבירות, וטבעו משתנה לטבע רע ונוטה עוד יותר לעבירות, וכמו שאמרו חז"ל (אבות פ"ד מ"ב) 'עבירה גוררת עבירה'. אמנם כשהאדם מתוודה הרי בזה מעורר את עצמו שיש כאן עבירה שיש לבחון ולבדוק אותה, ועל ידי זה מסיר ממנו את הנטיות הרעות שבאו בעקבותיה, ולכן מועיל הוידוי לבד שמביא את האדם להכרה והבחנה זו, ועל ידה יגיע בסוף לשאר חלקי התשובה.

עוד ראיתי במשנת רבי אהרן (שער שלישי סימן ה) שהאריך בזה מעניין 'הבושה' שמצינו דוקא בוידוי, שבשאר חלקי התשובה האחרים לא שייך כלל ענין הבושה, כי הבושה לא תמנע מהאדם את החרטה, ואדרבה הבושה היא זו שתגרום לאדם להתחרט על מעשיו הרעים, וכן בעזיבת החטא לא שייך בושה דאטו יוסיף לחטוא, וגם בקבלה להבא שהיא בינו לבין עצמו לא שייך בושה. אבל באמירת הוידוי יש את הקושי של הבושה, הקושי של האדם לעמוד לפני ה' ולמנות את מעשיו הרעים, ונתאר לעצמנו כי חטאנו לחברנו והגענו לדרגה שמכירים אנו בכך שחטאנו כלפיו, הרי כמה השתדלויות נעשה בבואנו לבקש ממנו מחילה, כדי למצוא את ההזדמנות המתאימה והמילים הנכונות, וכל שכן כשמתוודים אנו לפני ה' כמה הבושה גדולה לגשת למלכו של עולם מלך מלכי המלכים כשיודע ברורות את גודל העוול לחטא כלפי השי"ת כשיש שויתי ה' לנגדי תמיד כשמרגישים השגחת ה' בכל רגע. ולכן מנתה התורה במצות התשובה רק את הוידוי, וגם הרמב"ם בפתחה להלכות תשובה הביא רק את הוידוי, כי הוא החלק הקשה ביותר מכל חלקי התשובה.

סייעתא דשמיא לתשובה

הנה כתב בחובת הלבבות, שלפעמים ימנע אדם מעשיית תשובה מהתייאשו וחשבו שאין תקנה לעוולו, ובפרט כשעוות דבר שלא יוכל לתקנו, גזל שאי אפשר להחזירו, בא על הערווה והוליד ממזר, אשר על זה נאמר מעוות לא יוכל לתקון, אומר חובת הלבבות שלא

יתייאש אדם מהתשובה, כי בעת שרואה ה' ללבב כי בכל מאודו רוצה הוא בתשובה, ה' יעזור לו ונותן בלבו של נגזל שימחול לו וכו'. ואף אנו נוסיף, שרגש יאוש נופל לאדם האיך אוכל לתקן עצמי ולצאת מההרגל ואני כה אדוק בהרגלי לזה, אמנם יש הבטחה שה' עוזר על כך, וכפי שנוכחנו כי אמנם יכולים אנו, ואם עזרנו ה' לתשובה על ידי לחץ אויב ופחד, ודאי שברצון ושאיפה ודאי שיעזור ה' לנו, כי גדולה מידה טובה ממידת פורענות.

וזה ביאור הכתוב 'ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו' אז 'ושב ה' את שבותך' כמש"כ הר"ן הנ"ל אם רק תעשה את אשר ביכולתך ה' יעשה את כל השאר, וכמו דמצאנו שנתנה לנו במתנת התשובה את 'הוידוי' דיועיל אף אם עדיין לא בצענו כל פרטי התשובה, הנה דבר זה יעודדנו. וכשם שראינו נפלאות וזכינו להתעוררות, נזכה להתעוררות ונראה נפלאות במהרה בימינו אמן.

מאבק הכהנים על עבודת יום הכיפורים

במסכת יומא (ט א) מספרים חז"ל על הכמות המרובה של הכהנים הגדולים שהיו בבית שני ועל נסיבות מותם: 'אמר רבה בר חנה אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב (משלי י כז) יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה. יראת ה' תוסיף ימים זה מקדש ראשון, שעמד ארבע מאות ועשר שנים, ולא שמשו בו אלא שמונה עשר כהנים גדולים. ושנות רשעים תקצרנה זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה, ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים. צא מהם ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק, ושמונים שמש יוחנן כהן גדול, עשר שמש ישמעאל בן פאבי, ואמרי לה אחת עשרה שמש רבי אלעזר בן חרסום, מכאן ואילך צא וחשוב כל אחד ואחד לא הוציא שנתו'.

והנה דבר זה הוא פלא גדול מאד, שעל אף כל הזוועה שכמעט כל הכהנים הגדולים לא הוציאו שנתם, והיו כאלו שעוד נסתלקו כבר בעצם עבודת יום הכיפורים, ואם כן מי יעיז שוב וילך על סיכון גדול שכזה, מכל מקום כל שנה ושנה מחדש נאבקים היו הכהנים הגדולים לקבל את המינוי, לזכות להיות הכהן הגדול מאחיו שיכנס לפני ולפנים ביום הכיפורים, ויש להתבונן מדוע איבדו עצמם לדעת.

ומסתבר שהרצון לעשות את העבודה במקום המקודש ביותר, והאפשרות לעבוד ולכפר על כל כלל ישראל, דבר זה משך ביותר וגדולה הייתה הכמיהה לזה (ואין לומר שלא חיפשו כי אם כבוד גרידא, שכן כאמור לא כולם זכו בכלל לצאת מן הקודש, והכבוד הגדול הרי ניתן במוצאי יום הכיפורים). ויתכן שלכן קוראים ביום הכיפורים את הפרשה של פטירת נדב ואביהוא בני אהרן, שהיו גדולים ממשה ואהרן ושאפו לגדול ולגבוה יותר ויותר, ומזה עלינו להתעורר ולהתבונן למה שאפו הגדולים ביותר שבכל הדורות על אף שכן עלתה בידם.

מאמר ד

כי קרוב אליך הדבר - תשובה

בפסוק (דברים ל יא) 'כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה הוא ממך ולא רחוקה הוא', ופירש הרמב"ן (שם) שהפסוקים הללו מוסבים על מצות התשובה, ובהמשך שם נאמר (שם יד) 'כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו', ולפי דברי הרמב"ן הרי שלעשות תשובה הוא דבר קרוב אליו ובהישג ידו ממש. והדבר תמוה הן ידוע הוא כי לעשות תשובה אמתית כפי הנדרש מעמנו זה קשה מאוד, ואף כל אחד מרגיש בעצמו עד כמה קשים הם דרכי התשובה, ובוודאי זה אשר יעשה חשבון נפש נוקב יראה עד כמה התשובה היא ממנו והלאה, ועוברת שנה אחר שנה ואין אנו רואים שינוי הדרך, ומהו זה שהעידה התורה כי בפיך ובלבבך לעשותו.

וביאור בספר 'כוכבי אור' מהגר"י בלזר (מאמר ו), דהנה ידוע שיש ארבעה חלקים לתשובה, וכמו שפירט הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ב): 'ומה היא התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר (ישעיה נה ז) יעזוב רשע דרכו וגו'. וכן יתנחם על שעבר, שנאמר (ירמיה לא יח) כי אחרי שובי נחמתי. ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר (הושע יד ד) ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגו'. וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו. מנה כאן הרמב"ם ארבעה חלקים בתשובה: עזיבת החטא, חרטה, קבלה להבא ווידוי.

והנה מה היתה עמדת והרגשת אדם מישראל אילולי שהיתה התורה מחדשת חידוש התשובה. החרטה ועזיבת החטא היו מחויבים מצד האדם, שכן גם אם לא הואיל הקב"ה לתת לנו מצות ומתנת התשובה היה אדם צריך להתחרט, כי החרטה דבר טבעי הוא שיצר לו על אשר הכעיס את ה' והחרטה אוכלת באדם יותר מכדי נשוא על אשר חטא וקלקל. וכן עזיבת החטא וכי אם חטא פעם אחת יותר לו לחטוא שנית, וודאי שלא היה האדם ממשיך בדרכו בראותו סילוף דרכו, הרי דגם אם לא הייתה התורה מחדשת את מצות התשובה, היה על האדם לקיים שני חלקים אלו. נמצא דהחלקים הקשים יותר מחויבים גם מבלי מצות התשובה, וכל חידוש התשובה הוא רק בקבלה להבא והוידוי, ואלו אכן קלים הם לאחר שהתחרט ועזב את החטא, וזהו ביאור הפסוק כי קרוב אליך הדבר 'בפיך ובלבבך לעשותו', 'בפיך' הוא הוידוי בפה ו'בלבבך' הוא הקבלה בלב.

החרטה והקבלה להבא - איזה מהם קלה יותר

אמנם יש לדון בדבריו בעניין קלות הקבלה להבא, וזאת מדברי עצמו במאמר שאחרי כן (מאמר ז), שכתב שם להקשות על סדר ארבעת חלקי התשובה כפי שהם מסודרים

* נאמר בשנים תשט"ז, תש"כ ותשכ"ד.

ברמב"ם, דהנה לכאורה הקבלה להבא היא גדר ושיעור בעזיבת החטא, ועל ידה יודעים אנו כי עזיבת החטא היא החלטה נחושה בידו. ואם כן מדוע הפסיק הרמב"ם בחרטה בין עזיבת החטא לקבלה להבא, וכי מה הקשר והשייכות בין החרטה לקבלה להבא, והיה לו לסדר את עזיבת החטא והקבלה להבא כשהם צמודים אחד לשני, ואילו את החרטה לאחר הקבלה להבא או לפני עזיבת החטא.

וביאר, דהנה אם נשאל לאדם איזה חלק מן התשובה קל יותר, אם החרטה או שמא דווקא הקבלה להבא, בוודאי יענה כל אחד בלי מחשבה יתירה, כי החרטה על מה שעבר קלה יותר, אחר שכבר נעשתה ועברה התאוה, אבל הקבלה להבא קשה יותר, שכן מי יוכל להבטיח את העתיד להיות, ומי יודע מה יילד יום ומה יעשה אחר כך. אולם כשנתבונן נראה כי המציאות הפוכה היא, שהרי בימים אלו כל אחד ואחד לפי מה שהוא, מקבל על עצמו הרבה קבלות והנהגות חדשות, ובכל מאודו רוצה האדם להאמין שיחזיק בהם, וגם הוא יקפיד מעתה על כל המצוות קלה כבחמורה, אך מכל מקום החרטה היא מאתנו והלאה.

ולהמחיש זאת עד כמה רחוקים אנו מהחרטה, סיפר לי אדם אחד אודות סוחר גדול מאד, שקנה ספינה מלאה סחורה בשווי עצום בחו"ל ושלחה ארצה דרך הים, והנה לאחר כמה ימים ראו ידידיו שמתרוצץ הוא בפחי נפש, עיניו נפולות ואין אפשרות לדבר עמו כלל. כשהתעניינו ושאלו אותו מדוע כה נסער הוא, ענה להם ששלח את הסחורה באנייה אשר תאחר לבא ארצה בשבוע ימים אחר העונה ויגרם לו הפסד, והחרטה מכרסמת בלבו מדוע לא שלחה באנייה אחרת, אשר אמנם הייתה עולה לו בהוצאות מרובות מאלו אך הייתה מגיעה בזמן.

ונואלו כל ידידיו מלנחמו, אחר שטען על עצמו שאינו איש עסקים, ואינו יכול למחול לעצמו על משגה שכזה, והגיע למצב שרצה לחסל את כל עסקיו, שבין כך וכך החלו יורדים ממפח נפשו. וכששאלתי מהו סכום ההפסד שהפסיד מחמת זה, התברר לי שמדובר בסכום נמוך מאד, ביחס לסכום דמיוני זה של כל שווי הסחורה המדוברת. אך בכל אופן אכלה החרטה באדם זה, וירד מבריאותו התרופף ונחלה מפאת זה, על כי נכשל במנהג הסוחרים ובחששו מה יאמרו עליו אחרים. ועתה נתבונן האם גם אנו נחלה משהו ממפח נפש, והאם תנדד שינה מעיננו על חטאתנו, ומדוע על דברים קטנים בגשמיות יש וישבר האדם, ובאבדון נפשו הרוחנית הרי הוא שקט?

האדם אינו מתחרט כי אינו מכיר בחטאיו

מה אכן הסיבה לקלות העוון בעיני האדם, עד שאין הוא רואה צורך להתחרט על כך, פשר הדבר מצאנו במה שאמרו בגמרא (ערכין ל ב): 'כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה

נעשית לו כהיתר', וביאר רש"י שלבסוף אפילו לא עולה על לבו שתהיה עבירה. ולפיכך אין האדם רואה צורך להתחרט, שכן הדבר מותר בעיניו ואינו רואה בו חטא, אמנם באמת ככל שהעבירה נעשית לקלה בעיניו כך לעומת זאת עונשה חמור יותר.

ונמחיש את הדברים להבינם בשכלנו, מדוע עבר ושנה בה אכן עונשה חמור יותר. ידוע לנו החולי הנורא של העישון סמים משכרים אשר בפעם הראשונה ידפוק לב האדם על שתותו הסם, אך חשקו יתגבר לשנות עוד ועוד, וככל שישתה יותר גדלה תאוותו והולכת, ובאותה שעה נהרסת בריאותו יותר ועוד גדלה תאוותו ואין לדבר שיעור, עד שלבסוף אין מי שימנע ממנו העישון, ואף שמצבו נמצא בסכנה גדולה ביותר, אינו מרגיש בכך וכמעט לא יתכן להבדילו. וכמו כן הוא במחלת הנפש המתדרדרת והולכת, ואינה נעמדת אף אין האדם חש בה.

רבות מתפלאים אנו על הדברים החדשים אשר צצו, אשר אם אך לפני שנה כל הישוב צעק חמס על אכילת הדבר אחר, ובתחילה לא העלה איש על דעתו שיבוא זה בשערי הארץ, הרי עתה אפילו העומדים בראש נמנעים מלחוקק חוק או סייג בעניין. כי רק החלו פעם אחת ועוד פעם וגרף הדבר אחריו את ההרגל אשר אין לו סוף, הורגלנו לראות חילולי שבת והלב כבר אינו דוקר על כך, שומעים על רפורמה ושמד והסכנה איומה והלב שקט, ההרגל אוכל אותנו ואינו נותן למחשבה שתחול, ואם לא נתקע יתדות מי יודע להיכן נגיע.

וכמו כן גם אצל עצמנו בדברים קטנים כדיבורים בתפילה וכדומה, אין הלב פנוי לחרטה כי אין מי שיתחרט על דבר המותר, וכיון שכן מה תועיל הקבלה להבא במה שיקבל על עצמו הנהגה טובה מעתה, אם לא יתחרט על אשר לא הייתה לו עד עתה. ולדוגמה, מי שמימיו העלים פניו מצדקה ופעם נתן לירה אחת לצדקה, האם יתחרט על שלא נתן עד עתה, הן להפך יחשוב בעצמו כי גדולה היא שנתן בשונה ממנהגו, ואף שמחויב הוא בכך תמיד לבו אומר לו שבדרך טובה הוא הולך, וזהו הסיבה וההסבר לחסרון החרטה.

הקבלה להבא נעוצה ותלויה בחרטה

וזה ביאור ארבעת חלקי התשובה כפי שהם מסודרים ברמב"ם, שכן היאך יהיה בטוח האדם במה שיתהווה ובמסיבות שתיהנה, ומהו שיעיד עליו יודע תעלומות, הרי ידיעת ה' היא עד סוף, ויודע אם יזדמן לאדם לחטוא פעם נוספת, ולפי זה לא תועיל שום תשובה. אלא הביאור הוא שיעיד יודע תעלומות, שלפי השכל החלטתו איתנה ושינה כבר טבעו, ומצד טבעו סר מהדרך כבר ובזה השיג התשובה. וזהו שעירב הרמב"ם הקבלה עם החרטה,

שהקבלה הנכונה היא רק אם יש חרטה ובזה הקבלה טובה, ובזה יעיד עליו יודע תעלומות ששינה כבר טבעו ומצדו לא תהיה עוד עבירה נוספת.

ובדברים אלו נסתרו דברי הגר"י בלזר, שכן רואים אנו שהקבלה נעוצה בחרטה, וכשאנו דנים על החרטה הרי אין מקום לחרטה רק כשיש האפשרות לשינוי, ואזי תועיל החרטה העוקרת את העבר ומשנה את טבעו הרע, אך באין מקום לשינוי ולתשובה הרי עבירה שבידו כמחלה שאין לה מרפא, אשר אף לא ינסה כלל רפואות לרפאותו בידעו שאין לה עצה וירד מטה במדרון הטומאה. [ולעתיד לבא דמתחרטים הרשעים כי רואים והנה יצר הרע דומה לחוט ובנקל היה אפשר לחתכו וזו באמת חרטה גדולה היא ההבנה שבידו לשוב].

*

התשובה על עבודה זרה בוידי בלבד

עוד יש לדון בדבריו גם בעניין קלות הוידי. דהנה לפני פטירתו של משה רבינו אמר לו הקב"ה, שאחר פטירתו יקומו עם ישראל ויחטאו בעבודה זרה, וה' יסתיר פניו מהם ויבואו עליהם צרות רבות ורעות, ואף שיאמרו 'על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה', בכל אופן 'ואנכי הסתר אסתיר פני מהם ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה', ה' יעניש אותם על אף שיעשו תשובה (דברים לא טז-יח). ויש להתפלל בדבר, מדוע אכן אין הקב"ה מקבלם, ולמה לא תועיל תשובתם.

ווביאר ה'משך חכמה' (שם יז), ששם תשובה אינו כולל כי אם את הוידי, שהרי עזיבת החטא וקבלה להבא מחויבות גם מבלי חידוש התשובה, דאטו משום שחטא פעם אחת יותר לו לחטוא פעם נוספת, ואותה אזהרה הראשונה שאסרה עליו את החטא לפני שעבר בה, היא גם המונעת אותו גם כעת מלחטוא בה פעם נוספת. אך מכל מקום גם בעזיבת החטא חידשה התורה את הדרך לכך, שיהפוך האדם דרכו לצד השני להימנע אף מדברים של היתר, עד שיחזור ויגיע לדרך האמצעית, ובזה כבר השיג חלק חשוב מדרכי התשובה, שכן חזר לדבוק בה' וחסר רק הוידי. אך בעבודה זרה שאין בה שום צד מותר, אם כן במה שהתרחק ממנה לא קיים שום חלק ממצות התשובה, ורק הוידי הוא כל התשובה במה שיודה בלב שלם שחטא, וזה לא עשו כאן רק אמרו על אשר אין אלוקי בקרבי בלשון נסתר, אך לא הודו לה' לאמר חטאנו לפניך בזה, ונמצא שלא עשו כלל תשובה ולכן לא קיבלם ה'.

לאדם הראשון היה חסר את הוידי

נמצאנו למדים מדברי ה'משך חכמה', שהוידי הוא כל הקושי בדרכי התשובה, אפילו אחר שקיים את שאר חלקי התשובה, ולא כדברי הגר"י בלזר שהוידי הוא קרוב מאוד.

ונעמוד ונתבונן בעניין קושי הוידוי, דהרי יסוד הוידוי מצאנו ביהודה שהודה ולא בוש (סוטה ז ב), ויש להתבונן מהי הבושה הגדולה להודות, וכי קשה לקחת הסידור ולומר 'אשמנו' או 'על חטא'. אמנם אכן כן הוא הדבר, הכל יעשה האדם רק לא יודה על טעויותיו, יעזוב וישנה דרכו יצום ויתענה ואפילו ירבה במצוות, אך להודות שטעה אינו יכול ומסוגל, ותחת זאת יתרץ עצמו בק"ן טעמים שצודק הינו, ויביא הרבה הסברים כדי לחזק את דרכו וטענותיו.

קושי זה מצאנו כבר בתשובה הראשונה בעולם, וכמו שאמרו חז"ל במדרש (בר"ר כב יג): 'ויצא קין מלפני ה' (בראשית ד טז), רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר יצא שמח, היך מה דאת אמר (שמות ד יד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו'. פגע בו אדם הראשון, אמר ליה מה נעשה בדינך, אמר ליה עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע. מיד עמד אדם הראשון ואמר, מזמור שיר ליום השבת וגו' (תהלים צב). ויש להתבונן, הרי ק"ל שנה פרש מאשתו מחרטה וצער, ובגדלותו עשה את כל המאמצים כדי לחזור בתשובה, וכי קין הראה לו את דרך התשובה.

אך ההסבר הוא שעשה הכל לבד מוידוי, וכפי שפירשו חז"ל במדרש (שוח"ט ק ב): 'מכסה פשעיו לא יצליח' (משלי כח יג) - זה אדם הראשון שאמר האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל, ומודה ועוזב ירוחם (שם) - זה קין שאמר גדול עווני מנשוא'. אדם הראשון עשה הכל רק לא הודה על חטאו, תירוץ מצא לו 'האשה אשר נתת עמדי', מצא מקום לתרץ עצמו שהייתה איזה סיבה שגרמה לו לחטוא. וכששמע מקין שעשה תשובה בכך שאמר גדול עווני מנשוא, טפח על פניו ואמר מזמור שיר ליום השבת טוב 'להודות לה', כי העיקר היא 'ההודאה' שהיא 'הוידוי' שהוא משורש אחד (ראה במאמר מאמר 'פיתוי הבורא על ידי התקיעות')

הוידוי קודם לעזיבת החטא

וזהו מה שדרשו חז"ל במדרש (בר"ר יט יב): 'אכלתי' אין כתיב כאן אלא 'ואוכל' - אכלתי ואוכל', ויש להבין היאך היה אדם הראשון מעיז פניו לומר להקב"ה שימשיך בחטאו. אך ההסבר הוא, כי כל עוד ומחפשים תירוצים ולא עוקרים את השיטה, עדיין המחשבה מקננת ואין שום בטחון שלא יבוא שוב לחטוא, שכן גם אם יחטא שוב ימצא תירוץ למעשיו. ולכן אמר אדם הראשון אכלתי ואוכל עוד, שהרגיש בעצמו שעדיין החטא טמון בו, לא זז ממנו ויתכן ושוב יבוא לאכול.

וזהו ביאור הפסוק 'ומודה ועוזב ירוחם', שטרם שיעזוב את החטא צריך האדם להודות, שכן אם אינו מודה בטעותו והשיטה עדיין אצלו, אם כן מה שיעזוב את החטא רק מקרה

עוור הוא אצלו, כי בקרבו עדיין משוכנע הוא ששיטתו נכונה היא, ולא יתכן עזיבת החטא בלי הודאה אמיתית. לא קשה לעמוד לפני הקב"ה ביום הכיפורים ולומר אשמנו, ולומר ולחזור על כל העל חטא עשרה פעמים, אך קשה לעזוב את השיטה כי טבע האדם למצוא תירוצים לכל דבר. ומעשים בכל יום שמתווכחים שני בני אדם ואחד פגע בחברו, ואותו אדם מכיר בכך שפגע בחברו ואף יבקש ממנו סליחה, אך לבסוף יוסיף ויצדיק את עצמו שגם השני לא נהג כשורה, וכל זה משום שלא היתה לו הודאה אמיתית בחטאו כלפיו.

ציווי התורה אם הם דרך גזירה או דרך עצה

חוזרת אם כן השאלה מהו שאמרה התורה 'כי קרוב אליך הדבר מאד', אחר שעשיית תשובה היא מהדברים הקשים ביותר, ונבוא ליישב זאת לפי יסוד שמצאנו בשו"ת 'בית יצחק' (צלעות הבית שבסוף חלק אורח חיים דרוש א). במדרש (איכ"ר ה כא) מובא ויכוח שמתקיים בין כנסת ישראל להקב"ה: 'השיבנו ה' אליך ונשובה, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע שלך הוא השיבנו, אמר להם שלכם הוא שנאמר (זכריה א ג) שובו אלי ואשובה אליכם נאם ה', אמרה לפניו רבש"ע שלך הוא שנאמר (תהלים פה ה) שובנו אלהי ישענו, לכך נאמר השיבנו ה' אליך ונשובה'. ויש להבין מהם צדדי הוויכוח.

וביאר ה' בית יצחק, דהנה יש להתבונן בשורשי ציווי התורה, אם הם דרך גזירה כציווי של מלך או שר, או שמא דרך עצה כציווי של רופא, והחילוק ביניהם הוא באם לא יקיימם, שאם הוא דרך גזירה יכול המלך למחול ולסלוח, אך אם הוא דרך עצה במה שאינו שומע לעצת הרופא הרי הוא מזיק לעצמו, ולא יועיל לו מה שהרופא ימחל ויסלח לו. ובאמת יש בציווי התורה את שני הדברים, ודבר זה מפורש בפסוקים (דברים ו כד-כה): 'ויצוונו ה' לעשות את כל החוקים וגו' לטוב לנו כל הימים וגו', 'וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו כאשר צונו'. הרי לנו שהתורה עצמה מפרשת כי שני הבחינות נכונות, שעל אף שציווי התורה הם דרך עצה 'לטוב לנו כל הימים', עם כל זאת הם גם דרך גזירה 'וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות'.

ובדבר זה התווכחו גם כן כנסת ישראל והקב"ה, כנסת ישראל טענה לפני הקב"ה שלך היא, שהמצוות הם דרך גזירה והדבר תלוי בך, ואם כן מחל לנו על המרד שמרדנו במלכותך, אך הקב"ה עונה כנגדם שלכם היא, שהמצוות הם גם דרך עצה והדבר תלוי בכם, ולא יועיל אם אמחל ואסלח לכם, שכן על האדם להכיר שהמצוות הם כרפואה לו, ואז ודאי ישמור עליהם מכל משמר. ומתוך זה נבין את מה שאמרה התורה 'לא בשמים היא', כלומר שאין התשובה תלויה דוקא בשמים מחמת ציווי הקב"ה ובמחילה וסליחה של הקב"ה, אלא 'כי קרוב אליך הדבר מאד בפיוך ובלבבך לעשותו', צריך אתה לעשות תשובה מצד עצמך,

שהרי הכתמת עצמך בחטאותיך. לא אמרה התורה שהתשובה קלה אלא שהתשובה 'קרובה', כי התשובה איננה תלויה אלא באדם עצמו והאדם קרוב אצל עצמו, ולכך חייב האדם לדעת כי העבירה מטמטמת אתו לחולי עמוק, אשר בלי דעת שורש המחלה לא ירפא ממנה.

העבירות הם כמו סירכות הריאה

במדרש (איכ"ר ה כא) מובא ויכוח בין כנסת ישראל להקב"ה בעניין התשובה: 'השיבנו ה' אליך ונשובה (שם), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע שלך הוא השיבנו, אמר להם שלכם הוא שנאמר (זכריה א ג) שובו אלי ואשובה אליכם נאם ה', אמרה לפניו רבש"ע שלך הוא שנאמר (תהלים פה ה) שובנו אלהי ישענו, לכך נאמר השיבנו ה' אליך ונשובה'. ויש להבין מה טענת כנסת ישראל שוב, במה שסיימה ואמר רבש"ע שלך היא שובנו אלהי ישענו, ומהי התשובה האחרונה בפסוק זה.

ונראה לבאר זאת, דהנה במדרש (ויק"ר כא ד) פירשו חז"ל את הפסוק (תהלים כז א) 'לדוד ה' אורי וישעי', 'אורי' בראש השנה ו'ישעי' ביום הכיפורים. וביאר בספר 'שם משמאל' (מאמרי שבת תשובה תר"פ), לפי מה שכתב בזוה"ק שעבירות הן כמו סירכות הריאה, ובטעם טריפת הסירכא נחלקו רש"י ותוספות (חולין מו ב), רש"י פירש כי אין סירכא בלא נקב ואם כן הריאה כבר נקובה, ותוספות פירשו דאף אם כעת אין בה נקב סופה להתפרק ולעשות נקב. וכמו כן הוא בעבירות אשר יש שמעידים על הנקב שכבר קיים באדם, ויש שיביאו את האדם בסוף לידי נקב וסופו להתפרק, שנחלש כבר יותר ויותר וכמעט לא מרגיש בחסרונו.

והנה החילוק בין עזרה לישועה הוא, שעזרה הוא כשהנעזר עושה גם הוא בעצמו, אלא שאין בו כח לגמור וצריך סיוע מזולתו, אך ישועה היא אף כשהנושע אינו עושה מעצמו מאומה, והוא כבשר המת וכל הישועה באה מכח זולתו. וזהו פירוש דברי המדרש 'אורי בראש השנה וישעי ביום הכיפורים', שבראש השנה יש חידוש הבריאה ומסייעים לאדם שכבר יש בו נקב ומרגיש בעוונותיו, ואדם זה נצרך רק לסיוע ולכן נותנים לו אור וחיות חדשה, וביום הכיפורים מושיעים את זה שעדיין לא מרגיש בעוונותיו, שכן אדם זה לא יועיל לו סיוע והוא זקוק לישועה.

מאמר ה

הדרך להגיע ליראת חטא

התנאי ליזכות לקרבתו של ה'

'דרשו ה' בהמצאו קראהו בהיותו קרוב' (ישעיה נה ו), ודרשו חז"ל פסוק זה על ימים אלו (ראש השנה יח א): 'אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים'. ומדוע אכן קרוב אלינו ה' בימים אלו יותר מכל ימות השנה, התשובה לכך נמצאת בפסוק (תהלים קמה יח): 'קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת'. בפסוק הזה נמצא סוד עשרת ימי תשובה שה' קרוב אז לכל קוראיו, שמידת קרוב של הקב"ה היא למי שחפץ במלכותו ורוצה להתקרב אליו, וזה מיוחד בימים אלו שבהם ממליכים אנו את הקב"ה עלינו (ועי' ספרי במדבר מב). אך התנאי לקרבה זו הוא כמו שמסיים הפסוק 'לכל אשר יקראוהו באמת', אין אפשרות להעמדת פנים או רמאות עצמית, שכן הקריאה אל ה' צריכה להיות באמת.

אנו פותחים כל יום את אמירת הסליחות, בדברי הנביא דניאל איש חמודות (ט ז): 'לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים'. ואם אמנם בתיבות הראשונות של הפסוק 'לך ה' הצדקה' אנו מכוונים ומתעוררים, שכן יודעים אנו בידיעה ברורה שהרבה מקבלים אנו בצדקה ובחסד ה', אך האם מכוונים אנו גם בהמשך מילות הפסוק 'ולנו בושת הפנים', האם אכן מרגישים אנו בגודל חטאינו כלפי ה', עד כי נהיה בושים ונוכל לומר 'ולנו בושת הפנים'. הרבה עבודה עלינו להשקיע כדי להמחיש לנגד עינינו את אימת ואמיתות הדין, ולהרגיש ולירא מגודל החטאים, וכשזה יהיה מומחש לעינינו אז אולי נגיע להרגשה אמיתית של בושת פנים, שנוכל לבקש מחילה מה' ולהגיע לתשובה אמיתית.

הדמיון בין מורא שמים למורא בשר ודם

ונתבונן ונראה עד כמה מוחשית הייתה יראת החטא אצל התנאים הקדושים, שכן תיארו חז"ל את יום פטירתו מן העולם של רבי יוחנן בן זכאי (ברכות כח ב): 'כשחלה רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו, כיון שראה אותם התחיל לבכות, אמרו לו תלמידיו נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק מפני מה אתה בוכה. אמר להם אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון, אף על פי כן הייתי בוכה. ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי כעסו כעס עולם, ואם אוסרני איסורו איסור עולם, ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון, ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואני יודע באיזו מוליכים אותי ולא אבכה'.

ומהי אכן הדרך שעל ידה יוכל האדם להגיע ליראת חטא מוחשית שכזו, סוד זה גילה רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו לפני פטירתו, וכפי שממשיכה שם הגמרא: 'אמרו לו רבינו ברכנו, אמר להם יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, אמרו לו תלמידיו עד כאן, אמר להם ולואי, תדע כשאדם עובר עבירה, אומר שלא יראני אדם'. הנה כשביקשו תלמידיו שיברכם, כוונתם ותקוותם הייתה, לשמוע דרך בעבודת ה' אשר תאיר להם לכל ימי חייהם, שכן 'ברכה' היא גם מלשון 'המשכה' וקבלת לימוד מרבה לפני פטירתו, וזו הייתה הצוואה האחרונה של רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו, שיהיה בעיניהם מורא שמים כמורא בשר ודם.

האדם צריך להמחיש את הדברים הידועים לנגד עיניו

אין לנו כל מושג בגדלות התנאים ובגדלות רבי יוחנן בן זכאי, ובכל זאת בעת פטירתו היה בוכה ומדמה את פחדו מהקב"ה לפחד ממלך בשר ודם, הרי שגם הגדול שבגדולים לא היה יכול לצייר לעצמו משפט שמים מבלי שידמהו למשפט בשר ודם, והטעם הוא כיון שטבע האדם החומרי שהוא כל כך שקוע בהבליו ואינו מרגיש, והרי הוא צריך להמחיש אפילו את הדברים הידועים לנגד עיניו. וכמות שמסופר על ר' ישראל סלנטר זצ"ל, שהיה מכניס אצבעו ומעבירה בתוך נר דלוק, כדי להרגיש את הצריבה ומזה להקיש לאשה של גיהנם, כי מה שלא מתרגל האדם להרגיש בחוש, זר הוא לו ואינו נכנס לתחום הרגשתו.

וזוהו ביאור מאמרו המפורסם של עקביא בן מהללאל (אבות פ"ג מ"א): 'הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, מאין באת מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה'. ויש להבין, מדוע הרחיב התנא לפרט מאין באת מטפה סרוחה וכו', ולא הסתפק באמירת מאין באת ואנו נבין מעצמנו מהיכן באנו. אך ההסבר הוא, כי התנא בא להורות לאדם את אופן ההסתכלות, שידיעה והכרה שכלית לא תועיל לאדם כלום, אלא עליו להמחיש ולראות את הדברים לנגד עיניו.

החילוק בין 'יראת שמים' ל'יראת חטא'

וביאר הגר"א את דברי רבי יוחנן 'כמורא בשר ודם', שאין הכוונה למורא במשמעות של פחד אלא במשמעות של בושה, ולפיכך כל עוד ולא התחיל האדם בעבירה, הרי הוא יכול למנוע את עצמו מהעבירה על ידי יראת שמים ופחד מהקב"ה, אבל אחרי שכבר התחיל בעבירה ושקע בחומריו, שוב אין שום דבר שימנע ממנו את עשיית העבירה, אלא אם כן יזדמן לפניו אדם אחד, אזי מרוב בושה יפחד ויירתע וימנע מעשיית העבירה. נמצאנו למדים שכל יראת השמים שמטפח האדם בקרבנו, אינה משפיעה עליו ברגע עשיית העבירה עצמה, כי

כשהעבירה כובשת את האדם הרי הוא אדוק ודבוק בה, עד שאין הדברים אשר ידועים לו מורגשים אצלו, והדבר היחיד שיוכל להועיל לו בשעה זו היא רק הדימוי למורא בשר ודם, ולמידים אנו מזה יסוד גדול בעבודת ה', שעל האדם להחזיר בעצמו יראת חטא כדבר נפרד מיראת שמים.

וזהו הביאור בתפילת רב אחר תפילתו, אשר אנו נוהגים לאומרה בברכת החודש, וכך אמרו חז"ל במסכת ברכות (ברכות טז ב): 'רב בתר צלותיה אמר הכי, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שתתן לנו חיים ארוכים וכו', חיים שיש בהם יראת חטא וכו', חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים' וכו'. ויש לדקדק, מהו כפילות הלשון 'יראת חטא' ו'יראת שמים', ולכאורה הרי הם שני דברים שווים ואין כל חילוק ביניהם. אך ההסבר הוא שאכן הם שני דברים נפרדים, יראת שמים היא הידיעה הכללית שה' שולט בעולמו, ואילו יראת חטא היא ההשרשה בלב להמחיש את הפחד מהחטא, פחד טבעי כפחד מדברים גשמיים שאנו מפחדים וחוששים מהם בטבענו.

ההבדל בין 'עול מלכות שמים' ל'עול מצוות'

מתוך זה נבוא לבאר את דברי המשנה בברכות (ב ב), בעניין קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות: 'למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע, אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה, ואחר כך יקבל עליו עול מצוות'. ויש להתבונן, מהו החילוק בין 'עול מלכות שמים' ל'עול מצוות', והרי קבלת עול מלכות שמים היא על ידי קיום המצוות, וכשאדם מקיים מצוות הרי הוא מגלה בכך שיש לו עול מלכות שמים, ואם כן הרי הם שני דברים שווים. אך הביאור הוא, כי אכן עול מלכות שמים לא יכולה להתקיים מבלי שהאדם ידע מהו העול והוא קיום מצוות ה', אך לאחר שקיבל האדם על עצמו עול מלכות שמים וידיעת ה' ברורה אצלו, דווקא אז עליו לטפח דרגה נוספת של עול מצוות, להכריח את עצמו לפחד מהחטא כפחד טבעי.

והנה ידועה השאלה בשם הגר"י בלזר (כוכבי אור סי' פג), מדוע קודם ראש השנה ליום הכיפורים, הלא לכאורה טוב יותר היה לקבוע יום של מחילת עוונות לפני יום הדין, כדי שנבוא לדין ללא חטאים ועל ידי כך נזכה בדין, ומדוע הסדר הוא הפוך קודם יום הדין בראש השנה, ורק אחר כך מחילת עוונות ביום הכיפורים. וביאר הגר"י בלזר, כי צריכים את ראש השנה לפני כן, כדי שיתפלל על הדברים הגשמיים בני חיי מזונות, שזה מה בעיקר רובץ על האדם, ולאחר מכן יתפנה לבו ויבקש מאת הקב"ה מחילה וכפרה ומעלות רוחניות. והמשגיח ר' יחזקאל זצ"ל ביאר בזה, כי ביום ראש השנה מגבירים אנו בקרבנו את ענין המלכות, וכל אדם מישראל מגיע ליחוד ומלכות ה', ואז מוחדר אצלו כי אין ויתור על שום דבר, ועל כל פרט ופרט מדקדק הקב"ה, ובהכרח זו מוכשר האדם לגשת לתשובה, ולהגיע למחילת עוונות ביום הכיפורים.

ולדברינו נראה להוסיף ולבאר בזה, כפי מה שהסברנו החילוק בין עול מלכות שמים לעול מצוות, שרק אחר שקבלנו על עצמנו עול מלכות שמים בראש השנה, בהכרה ברורה שאין עוד מלבדו וה' משגיח על כל מעשי בני אדם ובכל פרט ופרט, אזי אפשר להגיע לנטוע בלב את יראת החטא ובזה לגשת לקראת יום הכיפורים. כי באין יראת חטא אין כל אפשרות לעשות תשובה ולגשת לבקש מחילה מה', וכדברי הרמב"ם הידועים שהתנאי לתשובה הוא שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, ורק אדם שהוא ירא חטא וחושש ופחד מהחטא, רק הוא יוכל להגיע לתשובה אמיתית ונוקבת ולטפח בלבו יראת החטא, וזה רק לאחר קבלת עול מלכות שמים.

עצות להגיע ליראת חטא בימינו

אך מה נענה אנו בעת שפס רגש הבושה מבני אדם, אין זה כח דמיון עבורנו בעת שגם מושג העבירה ירד בינות אנשים, והגענו לדור אשר דברים שפעם היו מתביישים מהם, היום יעשה אותם האדם בגלוי וללא מורא, ועוד יאמר לנמנע מהם מה לך להתבייש אחר שכולם עושים זאת. ואפילו מצוות מתביישים בימינו לעשות, וכמו למשל שפרס יגיע היום למחזיר אבידה, באומרם אשר מי יעשה דבר טיפשי שכזה להחזיר אבידה. עלינו לחפש דרכים ועצות היאך נוכל להיכנס לעולם הדמיון, כדי להמחיש לעצמנו את ההרגשה בגודל החטאים. והאמת שבכל שנה עומדים אנו שוב באותה נקודה, וקשה לנו למצוא בעצמנו את הדברים שיהפכו ויזעזעו אותנו, כי כדי להזיז משהו בקרב לבנו פנימה יש צורך להמחיש הדברים, כי אדם משתנה רק על ידי מציאות שמפחידה אותו, ולא על ידי חכמה או הבנה בעמקות הדברים.

עצה אחת לזה מצינו בדברי רבי אליעזר במסכת שבת (קנ"ג א): ר' אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך, שאלו תלמידיו את רבי אליעזר, וכי אדם יודע איזהו יום ימות, אמר להן כל שכן, ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה. ר' אליעזר גילה לתלמידיו שמה שיעורר את האדם, הוא רק כשישים לנגד עיניו שמא זהו היום האחרון שלו עלי אדמות, והרי ודאי אם יבואו ויגידו לאדם בבטחה שזה לו היום האחרון, ויתנו לו מעט זמן נוסף כדי לסדר את ענייניו הגשמיים והרוחניים, הרי בזה יתעורר מיד ויזדעזע ויתהפך בקרבו, וזה העצה שיתעורר האדם שמא זהו לו היום האחרון, וכמו כן אם היינו יודעים כי זהו יום הכיפורים האחרון שלנו בעולם הזה, הרי כמה השתדלות היינו עושים כדי להספיק הפעם. זו העצה הראשונה להתעורר, אך הצרה היא שמיד יש לאדם הרהור דוחה שלא יארע לו כל רע, ושעוד נכוננו לו ימים רבים וטובים שבהם יוכל להשתנות.

אך מצינו בספרים עצה נוספת להגיע ליראת חטא, דהנה סימן שלם יש בשולחן ערוך שלא לאכול פת פלטר בימים אלו (או"ח סי' תרג), ויש להתבונן היאך יגיע האדם מזה לתשובה שלימה, גם יש להבין מה ייתן שיוסיף האדם בימים אלו עוד דקדוקים, ואחרי יום

הכיפורים יחזור להתנהג כמו שהיה רגיל מקדם. אך ההסבר הוא, כי עבודת האדם היא להרגיל את עצמו במעשים טובים, וברגע שהדברים יהיו מושרשים אצלו ודאי שיפחד וימנע מלעבור עליהם, שכן בדברים שהוכרחנו ורגילים אנו בהם קיים לנו יראת חטא טבעית, וכמו שחוששים ורועדים אנו מחילול שבת ובוודאי מחילול יום הכיפורים, וכשהרופא קובע לאדם שעליו לקחת כדורים ביום הכיפורים, הרי הוא פוחד ורועש אף שחייב הינו להקשיב לדברי הרופא. ועבודתנו היא להשריש בעצמנו עוד דברים ומצוות שיהיו בידינו להרגל, וזה דווקא בדברים ופרטים קטנים, וכמו שכתוב בפסוק (דברים ז יב) 'והיה עקב תשמעון', ופירש רש"י 'אם המצוות הקלות שאדם דש בעקביו תשמעון', כי אז מוקף הוא במצוות ויראתו מליאה.

ולכך עתה בעמדנו בחצי השני של עשרת ימי תשובה, עלינו לחפש דרכים האיך יעמוד החטא לנגד עינינו נפחד ממנו ונזיז משהו בלבנו להפוך ולהשתנות, שהאמת שבכל שנה עומדים אנו שוב באותה נקודה, וקשה לנו למצוא בעצמנו את הדברים שיהפכו ויזעזעו אותנו, כי כדי להזיז משהו בקרב לבנו פנימה יש צורך להמחיש הדברים, כי אדם משתנה רק על ידי מציאות שמפחידה ומזעזעת אותו, ולא על ידי חכמה או הבנה בעמקות הדברים.

הנה מצינו בגמ' שבת קנג א' קר' אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך, שאלו תלמידיו את רבי אליעזר, וכי אדם יודע איזהו יום ימות, אמר להן כל שכן, ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה. מה חידש ר' אליעזר ומה השיב להם. הנה ר' אליעזר גילה לתלמידיו שמה שיעורר את האדם, הוא רק כשישים לנגד עיניו שמא זהו היום האחרון שלו עלי אדמות, והרי ודאי אם יבואו ויגידו לאדם בבטחה שזה לו היום האחרון, ויתנו לו מעט זמן נוסף כדי לסדר את ענייניו הגשמיים והרוחניים, הרי בזה יתעורר מיד ויזדעזע ויתהפך בקרבו, וזה העצה שיתעורר האדם שמא זהו לו היום האחרון, וכמו כן אם היינו יודעים כי זהו יום הכיפורים האחרון שלנו בעולם הזה, הרי כמה השתדלות היינו עושים כדי להספיק הפעם. זו העצה הראשונה להתעורר, אך הצרה היא שמיד יש לאדם הרהור דוחה, שלא יארע לו כל רע ועוד נכוננו לו ימים רבים וטובים שבהם יוכל להשתנות. מדגיש ר' אליעזר שעבודתנו היא להמחיש הדברים יותר ויותר ולתת תזוזה בלבנו.

אכן העצה הכתובה בספרים היא לעשות בקבלות ובדברים שהם נראים קטנים בימי התשובה, ונראה שזה עצה אף להגיע ליראת חטא, דהרי סימן שלם יש בשולחן ערוך שלא לאכול פת פלטר בימים אלו. (או"ח סי' תרג), ויש להתבונן היאך יגיע האדם מזה לתשובה שלימה, וגם יש להבין מה ייתן שיוסיף האדם בימים אלו עוד דקדוקים, ואחרי יום הכיפורים יחזור להתנהג כמו שהיה רגיל מקדם.

אך ההסבר בזה הוא, כי עבודת האדם היא להרגיל את עצמו במעשים טובים, וברגע שהדברים יהיו מושרשים אצלו ודאי שיפחד וימנע מלעבור עליהם, שכן בדברים שהכרחנו את עצמנו ורגילים אנו בהם קיים לנו יראת חטא טבעית, וכמו שחוששים ורועדים אנו מחילול שבת ובוודאי מחילול יום הכיפורים, וכשהרופא קובע לאדם שעליו לקחת כדורים ביום הכיפורים, הרי הוא פוחד ורועש אף שחייב הינו להקשיב לדברי הרופא. נמצא דעבודתנו היא להשריש בעצמנו דברים ומצוות שיהיו בידינו להרגל, וזה אפילו בדברים קטנים, [וכמו שכתוב (דברים ז יב) 'והיה עקב תשמעון', ופירש רש"י 'מצוות הקלות שאדם דש בעקביו'] ואז כשמוקף הוא במצוות יראתו מליאה ולכך ניתנו עשרת ימי תשובה לקבוע הרגלים בעצמנו, כי קביעת והרגל ההלכה זה רצון ה' וזה שליט ה' עלינו, ומזה נגיע ליראת חטא גדולה.

הסיבה למאורעות הקשים שרואים אנו בסוף השנה

בפיט'ונתנה תוקף' עומדים אנו ומפרטים את עומק הדין: 'בראש השנה יכתובן וביום צום כיפור יחתמון, כמה יעברון וכמה יבראון, מי יחיה ומי ימות, מי בקצו ומי לא בקצו'. ורואים אנו בעינינו צרות קשות כמחלות תאונות דרכים וכו', ואין יום שלא יקראו בו דברים מחרידים ומבהילים, אשר לפי דרך הטבע היו אמורים לעורר את האדם למחשבה והתבוננות בחשש ובדאגה מה יילד יום. ועם על זאת עדיין חסר לנו את הפחד והזעזוע מהלא נודע, וקשה עד מאד להבין את האדישות והשאננות הזאת.

אכן הסיבה לכך שאין אנו חוששים ודואגים, אף שהשכל יודע ומבין מה עומד לפניו, הוא משום שאם היה האדם מפחד ממש, כפי מה שהשכל מחייב ממה שעומד לפניו, הן בזה הייתה נלקחת ממנו הבחירה, ובוודאי היה עושה כל אשר לאל ידו להפך ולהשתנות בכל מעשיו ומחשבותיו, ובאין כח הבחירה גם אין שכר ועונש אחר שמוכרח האדם במפעליו, לפיכך יסד הקב"ה שהפחד מיום הדין ומיראת העונש לא יהיה טבעי בלב האדם, כדי לאפשר ולתת לאדם את כח הבחירה.

אמנם מכל מקום מחסדי ה' כי גילה לנו מתי הוא יום הדין, וגילה לנו כי הימים הללו הם ימי קרבה, ובידינו לעורר את כח הדמיון עד שיתעורר הלב לפחד. ויתכן שזהו הסיבה אשר דווקא בתקופה הסמוכה ליום הדין, רואים אנו דברים חריגים ומאורעות איומים וקשים, אשר עיוור הוא זה אשר לא ירגיש על ידם כי אין מקרה. ואולי דווקא בדורנו ובימינו אנו בהיות האדם כה חומרי, מראה לנו ה' דברים אלו בגודל רחמיו וחסדיו, כדי לעורר את האדם שירגיש בחוש כי יש שופט לארץ, למען ישים על לבו ויתעורר לפחד מיום הדין.

מאמר ו

שינוי ההרגלים כתנאי למעלת התשובה

הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ז ה"ו) כתב דברים יקרים ונפלאים ביסוד ומעלת התשובה, וביכולת האדם להיפך ברגע אחד מגדר רשע להיות מודבק בשכינה, וראוי לכל אחד לחזור ולדייק בדברי הרמב"ם הללו מילה במילה, וז"ל: 'גדולה תשובה שמקרכת את האדם לשכינה, שנאמר (הושע יד ב) שובה ישראל עד ה' אלהיך, ונאמר (עמוס ד ו) ולא שבתם עדי נאם ה', ונאמר (ירמיה ד א) אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב, כלומר אם תחזור בתשובה בי תדבק. התשובה מקרכת את הרחוקים, אמש היה זה שנאוי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד'.

ובהמשך שם כתב (ה"ז): 'כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל, שנאמר (ישעיה נט ב) עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, צועק ואינו נענה שנאמר (שם א טו) כי תרבו תפלה וגו', ועושה מצות וטורפין אותן בפניו, שנאמר (ישעיה א יב) מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי, מי גם בכם ויסגר דלתים וגו' (מלאכי א י). והיום הוא מודבק בשכינה, שנאמר (דברים ד ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם, צועק ונענה מיד שנאמר (ישעיה סה ד) והיה טרם יקראו ואני אענה, ועושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה, שנאמר (קהלת ט ז) כי כבר רצה האלהים את מעשיך, ולא עוד אלא שמתאווים להם, שנאמר (מלאכי ג ד) וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות'.

רואים אנו דברים נפלאים לשני הצדדים, מחד מצאנו אצל הרשע אשר גם אם יעשה מצוות, טורפים אותם בפניו ואינם נחשבות למאומה, והוא אך ידמה לעצמו כי יקיים מצוות, אך בחשבון שמים אינן נחשבות מצוות אלו לכלום. ומאידך רואים אנו את היכולת של בעל תשובה להיפך ברגע אחד, עד אשר זה שהיה עד כה שנאוי, הנה הוא אהוב ונחמד לפני המקום. ויש להתבונן, היאך אפשר שיהיה הרשע נהפך ברגע אחד, להיות מודבק בשכינה.

*

יראת ה' בימיו של ישעיה הנביא

חלפה עברה לה שנה נוספת ושוב עומדים אנו בין כסא לעשור, שוב העם היהודי מצפה ותוהה מה יעלה בגורלו, ואם אך לפני כמה ימים בודדים עדיין לא ידענו בבירור, מה נגזר על כל אחד ואחד מאתנו בראש השנה הקודם, שכן פסק הדין לא היה גלוי ונראה לעינינו, הרי עתה כל הנמצא כאן עמנו היום יודע, כי נחתם בשנה שעברה בספר החיים. ויש ושגרה זו מביאה את האדם להיות אדיש ושווה רוח בקרבו, באומרו הן חלפה שנה וברוך ה'

לא ניזוקתי ולא אירע לי כל רע, ומדוע עלי לחשוש מפני השנה הבאה עתה, כי כה רגילים אנו לחסדו של הקב"ה, עד אשר יש והתשובה היא מאתנו והלאה, וכמה סיבות נכנסות בנו מבלי משים, המחלישות את ליבנו לחזור אל ה' באמת, ואך בעוונותינו אין אנו מרגישים למה יובילנו שוויון רוח זה.

על שוויון הרוח הנורא הזה כבר עורר הנביא ישעיה באומרו (ישעיה כט יג): 'ויאמר ה' יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה', אין הנביא זועק על אי קיום מצוות או על עשייתם שלא לשמה, אלא על יראתם את ה' כמצות אנשים מלומדה. ולכאורה יש להתבונן היאך יתכן דבר זה, הן אמנם יתכן קיום מצוות מעשיות כמצות אנשים מלומדה, אך היאך יתכן ליראה את ה' כמצות אנשים מלומדה, והרי היראה איננה מצוה התלויה במעשה כי אם בכוונה בלב. אמנם אכן תוכחת הנביא ישעיה הייתה, על מה שבימיו היו בני אדם מראים עצמם כלפי חוץ כיראי שמים, שהיו עושים דברים חיצוניים ומעשים בלא כוונה, אך בלבם פנימה מחשבה אחרת הייתה עמם, ולא היו יראים באמת כי אם למראית עין אחרים.

המרמה ביראת שמים נענש באיבוד חכמה

והנה בדורנו אנו אין מי שיתבייש לצערנו לעבור על דברי תורה, ומתוך כך עלולים אנו לבוא לידי מחשבה מוטעית, שבימינו ניצלנו מהרגל זה שדיבר עליו ישעיה, יען בימינו אנו מי ששומר תורה ומצוות, ודאי עושה זאת לשמה מתוך הכרה מלאה, ואין הוא עושה זאת רק למראית עין כלפי חוץ. אולם לאמתו של דבר נדמה שנפלנו לצרה גדולה עוד יותר, כי אם אמנם שאין אנו מרמים אחרים על שכביכול יראים אנו, אך הרי גרוע מכך מרמים אנו את עצמנו כי יראים אנו. ולמען האמת כל יראתנו איננה מה' כי אם מעצמנו, שכן חפצים אנו להרגיע את עצמנו בתפילה ותחנונים בימי הדין, ובכך להפטר ולהיות שלווים לשנה נוספת מבלי לשנות את עצמנו והרגלנו, ואין אנו עושים חשבון נפשנו האם אכן השתנינו במה בשנה החולפת.

והנביא ישעיה שם ממשיך ומפרט את עונשם: 'לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר', ומלשון הפסוק 'לכן' משמע שעונש זה הוא מידה כנגד מידה, ויש להתבונן היאך ובמה הוא מידה כנגד מידה, על מה שמראים את עצמם כלפי חוץ כיראים. אך ההסבר הוא, כי אם מתנהגים אנו בשקר ומרמה והיראה איננה אמתית, הרי מידה כנגד מידה מעניש אותנו ה' אף הוא בסילוק החכמה ודרך האמת, עד אשר גם זה אשר ידמה לעשות טוב אין זה ביכולתו, בהעדר החכמה והבינה אשר תכוון אותו. ועונש זה גדול וחמור הוא אף מעונשים גופניים, שכן אין מרגישים אותו ואין מכירים בו כלל, וחוסר האמת ודרך התורה גורם שמחפשים מצוות ומעשים טובים חדשים, דרכים חדשות אשר לא

ממקור נאמן חוצבו, ואין מחפשים את הדרך האמתית והנכונה, וכשלא מחפשים דבר הרי גם לא מוצאים אותו.

הטעם שהמשחית מתחיל מן הצדיקים תחילה

הבה ונתבונן מה הם הדברים הגורמים לנו לשוויון רוח ואדישות רוחנית זו, ונמצא כי שני דברים עיקריים גורמים זאת ושניהם בטעות יסודם. הדבר הראשון הגורם לאדישות זו, היא הטענה אשר שומע אני רבות מאנשי בית הכנסת, התמהים מה התועלת בדברינו בין באי בית הכנסת, ובחוץ נרמסת השבת בראש כל חוצות, בשר פיגולים נמכר בחנויות ואין הטהרה נשמרת, ואם כן עלינו לצאת ולזעוק כלפי הרחוב, ומה הטענות כלפינו אחר שטובים אנו מהם בהרבה.

אולם עלינו לדעת שאף אנו עלולים להיענש על מעשיהם של אלו, שכך אמרו חז"ל במסכת בבא קמא (ס, א): 'תאני רב יוסף, מאי דכתיב (שמות יב כב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים, ולא עוד אלא שמתחיל מן הצדיקים תחלה, שנאמר (יחזקאל כא ח) והכרתי ממך צדיק ורשע'. ובאמת יש להתבונן, מדוע אכן אין המשחית מבחין בין צדיקים לרשעים, ואף מתחיל מן הצדיקים תחילה, וכי מה אשמים הצדיקים בחטאי הרשעים. אך התשובה היא כי כל ישראל ערבים זה לזה (סנהדרין כז ב), ולזה הטילה עלינו התורה לקיים את מצות התוכחה, ואם אין הצדיקים מוכיחים את הרשעים על מעשיהם, הרי הם נענשים תחילה על אשר לא פעלו להחזיר אותם בתשובה.

וזהו ביאור מה שנאמר בברית שכרת ה' עם ישראל אחר מצות התוכחה (דברים כט ט): 'אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם שוטריכם כל איש ישראל, טפכם נשיכם וגרך אשר בקרבך מחטב עציך עד שאב מימך'. הרי שכשעומדים לדין עומדים ראשונה הראשים והזקנים, אחר כך הצעירים והקטנים ואחר כך המון העם. ומיד לאחר מכן נאמר שם: 'לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו', ויש לתמוה מדוע נאמר 'לעברך' בלשון יחיד, וגם ההמשך שם כולו הוא בלשון יחיד, אחר שמדובר על העם כולו כנאמר בתחילה 'אתם נצבים היום כולכם', אך ההסבר הוא כי לדין באים כולם כאיש אחד וכל אחד ערב לחברו.

בשמים דנים את האדם על מעשי חבריו על שלא הוכיח אותם

והיה אם ידונו על חילול השבת, האם לא נבוא אנו לדין תחילה, על חילול השבת הנראה לעינינו, האם מחינו את אשר יש וניתן למחות, האם לימדנו את העוברים ומחללים את השבת, עד כמה שוקעים הם בתהום על ידי חילול השבת. והאם ברור לנו עצמנו כי חילול

השבת הרי הוא כשריפת נשמה וגוף קיים, ומי אשר יראה את חברו נשרף לנגד עיניו ולא יחוש להצילו, דבר זה מוטבע בדמנו מדורי דורות, להציל האחד את חברו ולהחזיק בעדו בעת צרה, ואם כן מה מחשים אנו בראותנו כל זאת, ודאי נובע כל זה משום שאין אנו רואים ומרגישים בחוש את חומרת העוון. וכבר התריע מרן ה'חפץ חיים' זצ"ל באגרותיו, עד כמה נענש על איסורי אחרים על אשר לא הוכחנו אחרים וקיימנו הערבות, ויתכן ונבוא ליום הדין ובידינו עוון חילול שבת מאכלות אסורות ושאר איסורים, וכל זאת על אשר לא הוכחנו ותיקנו אחרים.

וזהו הביאור במה שאומרים אנו בתפילות עשרת ימי תשובה: 'אבינו מלכנו מחה והעבר פשענו וחטאתנו', ומיד לאחר מכן ממשיכים ואומרים: 'אבינו מלכנו מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו', שכן מלבד חטאנו הפרטיים חייבים אנו עבור כל אלו שלא הוכחנו אותם. ולא רק עבור אלו אשר כאן, אלא אף את אשר איננו פה עמנו היום, חייבים אנו עבור כל אותם נערים קטנים, אשר לא קראו ולא שנו ולא למדו, האם עשינו כל מה שביכולתנו כדי להפיץ את התורה חוצה, והרי התורה היא אור והאור דרכו להתפרץ חוצה.

חששם של בני דור יחזקאל שלא תועיל להם תשובה

הדבר השני אשר מביא אותנו לשוויון רוח וקור לבב, הוא המחשבה אשר בכל שנה ושנה מגיעים ימי התשובה ושבים אנו ואין מעשינו משתנים, ומתגנבת לה המחשבה וכי מה נפעל בתשובתנו ולבנו רחוק ממנה, ומתייאשים אנו מלעשות תשובה עד עמקי הנפש, כי חוששים אנו היאך נצליח לתקן כה הרבה ואנו כה רחוקים. אך עלינו להתבונן במה שהרחיב הג"ר יצחק בלאזר זצ"ל בספר 'כוכבי אור' (סימן ג), בביאור נבואתו של יחזקאל (לג י-יא): 'ואתה בן אדם אמר אל בית ישראל כן אמרתם לאמר כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה, אמר אליהם חי אני נאם ה' אלהים אם אחפץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה', ופירש רש"י שם: 'כן אמרתם - לפיכך אין אתם חפצים לשוב, כסבורין אתם שלא תועיל לכם תשובה'.

ואם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו עוזבי הקיר, רחוק ונשגב מאתנו מאד הרגשת דור הדעה ההוא, שכן הם פחדו פחד גדול שלא תועיל להם תשובה, ואנו אין לבנו דופק כלל לתשובה, ובבואנו לימים אלו בטוחים אנו שיצאנו ידי חובתנו בתפילתנו, וה' יחיינו גם הלאה כאשר חיינו עד עתה. ונשאלת השאלה האם אכן כה גדולים אנחנו באמונה, והאם גם בעניינים גשמיים כפרנסה מאמינים אנו כל כך, או שמא רק בעניין התשובה מאמינים כל כך. הבה נתבונן באנשי הדור ההוא שהיו שומעים מהנביא אשר שמע את קול ה' עצמו מתרעם על התשובה, ונתאר לעצמנו מה היינו אנו עושים אילו היה בא אלינו אדם, אשר ידבר בשם ה' וידרוש מאתנו תשובה ושינוי הדרך, הרי בוודאי היינו עונים ואומרים כנגדו כי חוזרים אנו

בתשובה בלב שלם. ואילו בני אותו הדור עמדו וזעקו אין אנו יכולים לחזור, כי איך נתקן את אשר עיוותנו, וכי אדם שרצח בזה שיחזור בתשובה יחיה את הנרצח, הן רואים אנו את נפשנו שרופה ואיך נשוב, ואילו אנו אין אנו רואים ומכירים בכלל בחומרת העבירות.

נתבונן נא בדברי חז"ל במסכת נזיר (כג א), ונראה על מה היה ר' עקיבא בוכה: 'אשה הפרם וה' יסלח לה (במדבר ל יג), כשהיה ר' עקיבא מגיע אצל פסוק זה היה בוכה, ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה - טעון כפרה וסליחה, המתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר - על אחת כמה וכמה'. ומזה למד ר' עקיבא קל וחומר משוגג למזיד, ואנו בקרות לנו איסור האם נרגיש בגדלות וחומרת האיסור, והאם נרגיש ונדע במה חטאנו וקלקלנו במזיד. וחוסר התבוננות זו היא המביאה אותנו להתייאש מן התשובה, ואילולי היינו מכירים בחומרת העוונות וודאי היינו חוזרים מיד בתשובה. וזה מענה גם לסיבה הראשונה אשר מביאה אותנו לשוויון רוח זה, אשר תולים ומתרצים אנו את עצמנו בכך שיש כאלו שגרועים מאתנו, וכל זה הוא משום שאין אנו מכירים בחומרת העוונות הקטנות שאנו עוברים, ואין עבירות אלו נחשבות לנו לכלום ואין מרגישים צורך התשובה.

ההרגל הוא אשר מונע מהאדם להתגבר על יצרו

נחזור לדקדק בדברי הרמב"ם שהבאנו בתחילת דברינו, אשר יש רשע שטורפים לו מצוותיו בפניו, ובעוד שהוא מדמה לעצמו כי קיים מצוה, הרי בחשבון שמים אינה נחשבת מצוה זו למאומה, ואולם למחרת כששב בתשובה ועושה מצוות, מקבלים אותם מיד ועוד מתאווים למצוותיו. ויש להתבונן, היאך אפשר שיהיה הרשע נהפך ברגע אחד, ומהו גדר רשע זה אשר עד עתה אין מקבלים את מצוותיו וברגע אחד נהפך. אך האמת היא, כי אין יכולת בידי אף אדם להיפך בבת אחת מן הקצה אל הקצה, וכל נחשוב שעלינו להפוך עולמות ולשנות את כל ישותנו שכן לא נעמוד בזה, ובוודאי שלא היה ה' דורש מעמנו דבר שאין ביכולתנו לקיים. וכבר פירש הרמב"ן את דברי התורה (דברים ל יב) 'לא בשמים הוא' על מצות התשובה, ואם אמרה שם התורה (שם יד) 'כי קרוב הדבר אליך מאד' כנראה שאפשר להגיע לזה בקלות, וכמו שניבא ה' (מלאכי ג ז) 'שובו אלי ואשובה אליכם', וכאשר רק תהיה התחלה מצדנו ישוב אלינו ה'.

אך ביאור דברי הרמב"ם טמון בדברי הנביא (מלאכי ג יח): 'ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו', ופירשו חז"ל מהו החילוק בין עובד אלהים לאשר לא עבדו (חגיגה ט ב): 'אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד פעמים', ורעדה תאחזנו לשמע דברי חז"ל אלו, אשר מי ששונה פרקו מאה פעמים בשם לא עבדו יקרא, ועומדים אנו ותמהים על מי אם כן נוכל לומר כי עובד ה' הינו. אך ההסבר לכך נמצא במה שאמרו חז"ל (סוכה נב א) בעניין מראהו של היצר הרע: 'לעתיד לבא מביאו הקב"ה

ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים, צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה'. והכוונה בזה, כי יראה הרשע אשר בקלות יכול היה לקרוע את יצר הרע אשר הוא כחוט השערה בלבד, ורק כח ההרגל שבידיו מנע ממנו זאת.

על ידי שינוי הרגל אחד נהפך האדם לעובד ה'

כח ההרגל כל כך חזק ומושרש אצלנו, ויותר מאשר הורגלנו אין אנו חפצים לעלות, ואם נאמר לאדם להמנע מאכילת דבר אחד בלבד שהורגל בו יחשב לו דבר זה כקריעת ים סוף, כי את ההרגל אין רוצים לשנות שכן הוא טוב ישר ונעים, והאדם אינו מעוניין רק במה שהורגל עד עתה ולא בפרט אחד יותר. וכל אחד ואחד 'חוט השערה' שלו נמצא, במקום שהורגל בו ואינו חפץ לעשות יותר ממנו. ומי ששונה פרקו מאה פעמים ואינו רוצה יותר כבר אינו עובד אלהים, כי עובד אלהים הוא זה אשר שובר את הרגליו שוב ושוב ואינו עומד לרגע, ואם ישנו דין בשו"ע שנוגד את הרגליו הרי הוא משנה את הרגליו, והוא אשר ראוי לכנותו בשם 'עובד אלהים'.

וראיה לדבר שההרגל הוא מעצת היצר, הנה רגילים אנו להתעורר על ידי חידוש, ומצוה מחודשת הבאה מזמן לזמן האדם רץ אחריה, מדקדק עמל ויגע בה לא כשאר מצוות הרגילות, לרכישת הד' מינים אדם רדף יגע ומתעורר, וכן לאפיית מצות או לשאר מצוות מתחדשות, אך למצוה תמידית כקריאת שמע שחרית התרגל ואין בו החידוש והדחיפה. ומאידך בעבירות לא מצאנו שיתיישן ויתעייף, וכי על לשון הרע שכבר עבר בו לא יעשהו ברצון, אדרבה נשתרש בחטא ויעשהו באותו תאוה ובאותו רצון, והביאור בזה שיש בו כח יצר הרע שדוחפו, ויתר על כן עבירה ששנה בה נעשית לו כהיתר ואין מי שירגיש בחטא ובחסרון.

ובזה נבוא להבנת דברי הרמב"ם, הרשע אשר אינו חפץ כלל לשנות מהרגליו טורפין לו מצוותיו בפניו, כיון שמתברר שגם מצוותיו נעשות מתוך הרגל כמצות אנשים מלומדה, ואינו מתכוון לעשות בהם נחת רוח ליוצרו, וההוכחה לכך היא שאם נבקש ממנו לשנות דבר אחד היוצא מגדרו ימאן בו ולא יחפוץ לשנות מדרכו. אך אם ברגע אחד יחליט להשתנות, לא מן הקצה אל הקצה אלא בהרגל אחד קטן, הרי בזה הוא נהפך להיות צדיק, אשר כבר חפצים ומתאוים למצוותיו, ויש כבר אופן וחשיבות אחרת לכל מצוותיו, שכן זהו כבר עובד אלהים אשר אינו עוסק במלומדה, ובזה הוא מוכיח שהוא עושה מצוות מחמת רצון ה' ולא מחמת הרגליו.

מאמר ז

פיתוי הבורא על ידי התקיעות

'אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון' (תהלים פט ז). נוהגים אנו לומר פסוק זה אחר תקיעת שופר. וביארו חז"ל במדרש (ויק"ר כט ד): 'אמר ר' יאשיה, וכי אין אומות העולם יודעים להריע, כמה קרנות יש להן, כמה בוקינוס יש להם, כמה סלפירגסי יש להם, ואמרת אשרי העם יודעי תרועה. אלא שהן מכירין לפתות את בוראן בתרועה, והוא עומד מכסא הדין לכסא רחמים, ומתמלא עליהם רחמים, והופך להם מדת הדין למדת רחמים, אימתי בחדש השביעי'. ונפלאים דברי המדרש, מהו שישראל מפתים את בוראם, וכי נוכל כביכול לפתות את הבורא.

*

הקבלה להבא נחשבת מיד כאילו כבר נעשתה

בספר 'שם משמאל' (מאמרי ראש השנה תרע"ז ליל א') כתב לבאר זאת, כי הנה ידוע שהמלאך נקרא 'עומד' מכיוון שהוא עומד תמיד בבחינה אחת, באשר לא ניתנה לו כח הבחירה ורק את תפקידו הוא ממלא, ואילו האדם נקרא 'מהלך' מכיוון שהולך הוא תמיד, ולפי בחירתו נקבע אם יהלך לפניו או חס וחלילה לאחור, וזהו מה שנאמר (זכריה ג ו) 'הנה נתתי לך מהלכים בין העומדים האלה', כי האדם כלפי המלאכים נקרא 'מהלך' וכאמור.

וזהו ביאור הפסוק 'אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון', כי גדולת ישראל היא שהם מהלכים לאור התביעה הזאת, ובעת התקיעות הרי הם מקבלים על עצמם להשתנות מכאן ולהבא וללכת באור פני ה', וזהו מה שנאמר 'יהלכון' בלשון עתיד. ויסוד זה מצאנו בדברי רבינו יונה בשערי תשובה (שער ב אות י): 'ומעת אשר קבל כזאת במחשבתו וגמר עליו ככה בלבבו, קנה לנפשו זכות ושכר על כל המצות והמוסרים, ואשריו כי צדק נפשו בשעה קלה. וכן אמרו רבותינו ז"ל (מכילתא בא יב כח): וילכו ויעשו בני ישראל, וכי מיד עשו והלא לא עשו עד ארבעה עשר לחדש, אלא כיון שקבלו עליהם לעשות, מעלה עליהם הכתוב כאילו עשו מיד'.

אמנם עניין זה שהקבלה להבא מועילה מיד, הוא סוד שידוע לעם ישראל בלבד ואין הגויים מבינים זאת, וכמו שאמרו חז"ל (שבת פח א) שאמר ההוא צדוקי לרבא: 'עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו', שעוד לפני ששמעתם את התורה כבר קיבלתם אותה, הרי שאין הגויים מבינים עניין זה של הקבלה להבא, וזהו 'אשרי העם יודעי תרועה', שכן רק עם ישראל

יודעים ומבינים עניין זה, וזהו מה שמכירים לפתות את בוראם בתרועה, על סמך מה שקיבלו עליהם להשתנות לעתיד.

המצוה היחידה שמקיימים אנו בשמיעת האוזן

והנה מצות תקיעת שופר היא המצוה היחידה שמקיימים אנו באוזן, כי כל המצוות המעשיות הם או במעשה או באכילה, ומצות תקיעת שופר היא המצוה היחידה שמקיימים אותה בשמיעה. והנה אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (פ"ג מ"ז): 'התוקע לתוך הבור וכו', אם קול שופר שמע יצא, ואם קול הברה שמע לא יצא. וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת וכו' ושמע קול שופר וכו', אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא וכו'.

וביאר ה'שם משמואל' (האזינו תרע"ג) בשם אביו ה'אבני נזר' מהו הלשון 'וכן', וכי מה הקשר והשייכות בין שני הדינים הללו. אך ההסבר הוא, שקול הברה הוא לא עצם קול השופר אלא רק תולדת הקול, וכמו כן שמיעה בלי כוונת השמיעה היא שמיעה צדדית, וצריכים שמיעה שיש בה האזנה החודרת ללב האדם, וזהו 'יודעי תרועה' שהאזנה נכנסת לחיי האדם ולנפשו.

על האדם להכיר ולהבחין החילוק בין טוב לרע

ויש לבאר עוד על דרך זה. הנביא מלאכי מוכיח את ישראל לשוב בתשובה ואומר להם (מלאכי ג ז): 'שובו אלי ואשובה אליכם אמר ה' צבאות ואמרתם במה נשוב', ובהמשך מראה להם הנביא את דרך התשובה (שם יח): 'ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד ה' לאשר לא עבדו'. ה' מבקש מאתנו לשוב ולהתקרב אליו ומבטיח לנו שיקרבנו אליו, אך נשאלת השאלה 'במה נשוב', כלומר מהי דרך התשובה והחזרה, והכיצד נדע כי אכן התקבלה תשובתנו, וששוב לא נחזור עוד לסורנו. ועל זה אמר הנביא 'ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע', התנאי הראשון לתשובה הוא שיכיר ויבחין האדם בין טוב לרע, וידע כי אמנם ישנם דברים אשר עליו לתקן.

בימינו אנו חסרה ההבחנה בין טוב לרע, אין אנו ישרים מספיק לומר אדם זה צדיק הינו ואילו חבירו רשע, וזה אינו רק באופן כללי אלא אפילו בפרטים קטנים. לדוגמה, יש שני אנשים עובדים יחד במקום אחד, האחד מקפיד בעבודתו ובזמנו ולא מתבטל מעבודתו אף לא לרגע, ואף אם יקרה שיאחר לעבודתו בזמן מועט ישלימה בזמן אחר, וכמו שמצינו בגמ' (תענית כג ב) על אבא חלקיה שהיה זהיר בכך מאד, ולא השיב שלום לחכמים שפגשו אותו תוך כדי עבודתו כדי לא לגזול את בעל הבית. ואילו חבירו לעבודה הגם שעובד הינו

ומשתדל לעשות חיל בעבודתו, אך אינו מקפיד לדייק בזמנו, ומתבטל בעניינים אחרים וגוזל את בעל הבית.

כעת כששומעים אנו את הדברים בצורה ברורה זו, יודעים אנו לקבוע מי הוא הצדיק ומי הוא הרשע, אך במנוסת החיים עלולים אנו להצדיק את מעשיו של השני בטענות שונות. אם בטענה שהוא מתגורר הרחק ממקום העבודה ובכל אופן מתמסר לבא בזמן, או בטענה שהוא משכיל גדול ובמשך זמן קצר ישיג מה שחבירו יעבוד עליו יום שלם, או אפילו בטענה שהשני הרי הוא מצטיין על חבירו בהרבה. אך לאמיתו של דבר אין זה משנה מאום, שכן התנאי שעליו הסכימו כשנתקבל לעבודה היה שיעבוד מספר שעות, ואם מחסיר הוא ממספר השעות שהתחייב הרי הוא גוזל את בעל הבית, אלא מה שיש ק"נ טעמים לטהר השרץ ואין הבחנה.

רק מי שישולט ביצרו יוכל לחשב חשבונו של עולם

וכמו כן גם במעשה האדם עצמו אין הבחנה, ולמשל בימי התשובה מקפיד כל אחד ואחד במצוות, משכים לתפילה נזהר במאכליו ונשמר בדיבורו, אך אין האדם מכיר ומודה מתוך זה כי אמש ולפני כן שגה, וכי בכל יום היה עליו להשכים לתפילה, וכי מאכלות אסורות ולשון הרע אסורים גם בכל ימות השנה האחרים. אלא הרי הוא מקפיד יותר בימים אלו במצוות ואינו מתחרט על העבר, ואדרבה עוד מוצא דרכים להצדיק את עצמו, ואדם זה ודאי כשיחלפו ויעברו ימי התשובה וההתעוררות, שוב יחזור להתנהג כמקודם וכל תשובתו כלא הייתה.

וזוהו ביאור הפסוק (במדבר כא כז): 'על כן יאמרו המושלים בואו חשבון', ופירשו חז"ל (בבא בתרא עח ב): 'המושלים - אלו המושלים ביצרם, בואו חשבון - בואו ונחשב חשבונו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה'. מי הם שיעשו חשבון זה אלו המושלים ביצרם, מי שרצונותיו בידיו וכבר הכניע את יצרו רק הוא יכול לעשות חשבונות כאלו, ומדוע אכן לא יוכל כל אדם ואדם לעשות חשבון זה. רק כי בטרם היות האדם מושל ביצרו, אינו יכול לראות בעיניו המשוחדות מהי מצוה ומהי עבירה, כי בהרבה דברים ישיח לו יצרו אשר הוא זה השולט בו כעת, וישכנעו כי העבירה היא מצוה ואילו המצוה היא העבירה.

הקב"ה מסייע ביד האדם לשוב בתשובה

אם כן בראש ובראשונה צריכים אנו להכיר ולקבוע בשכלנו באופן בלתי משוחד מהו טוב ומהו רע, ומתוך כך יכיר האדם שעד עתה היו מעשיו רעים, ויבוא לתקן את הרע על ידי תשובה ויתנהג מעתה בטוב. אמנם זה ודאי שאין ביכולת אדם להשתנות בבת אחת מן הקצה

אל הקצה, שכן מורגל הוא מכבר לטבעו ולא יוכל לשנותו ברגע אחד, אלא שברגע שהאדם רוצה וחפץ בתשובה, ומחפש ובוחן אחר האמת, ומתחיל לשנות את עצמו לטוב, יעזור לו ה' לשוב בתשובה ולהתקרב אליו. וזהו מה שאמר הנביא בתחילה 'שובה אלי ואשובה אליכם' אמר ה' צבאות, שאחר שהאדם שב בתשובה ומכיר בחטאיו, אף שאינו יכול לתקן את כל חטאיו ברגע אחד, בכל אופן הקב"ה מסייע בידו לשוב ולהתקרב אליו.

וזהו מה שאמרו חז"ל במסכת סנהדרין (קה א): 'אמר להם נביא לישראל חזרו בתשובה, אמרו לו אין אנו יכולים, יצר הרע שולט בנו, אמר להם יסרו יצרכם, אמרו לו אלהיו יורנו'. ויש להבין מה סברו מתחילה ומה סברו לבסוף, שמתחילה טענו ואמרו 'אין אנו יכולים', ואם כן מהו שחזרו ואמרו בסוף 'אלהיו יורנו'. אמנם הכוונה היא, שאין התורה דורשת מהאדם דבר שאין ביכולתו לקיים, ועל מצות התשובה נאמר (דברים ל יב) 'לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמים' (וכפירוש הרמב"ן שם), ואמרו חז"ל (עירובין נה א) ש'אם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה'.

ויש להבין מהו פירוש הדברים, וכי היאך היינו יכולים לעלות לשמים, והרי דבר זה אינו אפשרי ביד אדם. אולם ההסבר הוא, שאם היה החיוב להגיע לשמים היה אכן באפשרותנו להגיע לשמים, משום שהתורה והמצוות הם אלו שעושים את המציאות של המצוה לאפשרית ולא להיפך. ולזה בעת שאמר להם הנביא לישראל חזרו בתשובה אמרו אין אנו יכולים, שכן מסורים אנו ביד היצר הרע ואין אנו יכולים להשתחרר, אך על זה ענה להם הנביא יסרו יצריתכם, עשו אתם את אשר ביכולתכם ואזי ואשובה אליכם, שעל האדם לעשות השתדלות ככל יכולתו ואז מקרבו ה' אליו. ובייחוד בימים אלו שבהם ה' קרוב אלינו, מסייע ה' ביד האדם לשוב ולהתקרב אליו בתשובה.

החילוק בין תשובת ישראל לתשובת הגויים

אמנם מעלה זו שה' מקרבנו אליו ומסייע בידינו לעשות תשובה, לא זכו בה אומות העולם כולם אלא רק עם ישראל לבדו, וכמו שאמרו חז"ל (ברכות כ ב) שהקב"ה נושא להם פנים לישראל דווקא: 'אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם כתוב בתורתך (דברים י יז) אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב (במדבר ו כו) ישא ה' פניו אליך. אמר להם וכי לא אשא פנים לישראל, שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה'.

וביאר בספר 'קול שמחה' מהרבי מפרשיסחא זצ"ל, שהטעם שהקב"ה נושא פנים דווקא לישראל, הוא משום שהקב"ה מתנהג עמנו במידה כנגד מידה, שכמו שבני ישראל חשובה להם אפילו מתנה פעוטה של כזית וכביצה לברך עליה מחמת גדלות הנותן, כמו

כן חשובים אצל הקב"ה מעשים פעוטים שעושה האדם מחמת שפלותו, והקב"ה נושא להם פנים ומגביהם למעלה (וראה עוד בספר 'שם משמאל' (מאמרי שבת תשובה תרע"ג ד"ה כתיב), מה שהרחיב עוד במעלת התשובה של ישראל לעומת תשובת אומות העולם).

*

חשיבות הדברים הקטנים שעושה האדם

מתוך זה נבוא להסביר את דברי המדרש שפתחנו בהם, שבני ישראל הם יודעי תרועה המכירים לפתות את בוראם על ידי התקיעות, ותמהנו היאך נוכל לפתות את בוראנו. אך הכוונה היא, שכן כמבואר כל עוד ואין האדם מכיר ומבחין מהו החילוק בין טוב לרע, הרי הוא עומד על שלו ואינו מוותר כמלא נימה, כי טבע האדם אינו נותן לו לסטות מדרכו, והיצר הרע מתרץ את מעשיו הרעים בק"נ טעמים. אך לאחר שמכיר האדם החילוק בין טוב לרע, אם כי אינו יכול לשנות עצמו ברגע אחד לחלוטין, אבל בכל אופן קבלה זעירה ושינוי קטן יכול כל אחד לקבל על עצמו, והרי הוא מכריח את עצמו לעשות דברים שהם נגד מצפוננו השגתו והבנתו עד עתה, ושוב כבר אינו אותו אדם.

ובזה מפתה האדם את הקב"ה, שאף שלא עשה תשובה מושלמת, הרי הקב"ה מתנהג עמו מידה כנגד מידה, כמו שהוא מתנהג לפנים משורת הדין, ומוותר מעט אפילו מן המותר, אף הקב"ה מתנהג עמו לפנים משורת הדין, ומסייע בידו לעשות תשובה ומקרבו אליו, ומגביה את תשובתו למעלה. וזהו הפיתוי אשר יכולים אנו לפתות את הקב"ה, כי אם היה אדם מחשיב חשיבות מעשה קטן, ומה שאפשר לפעול על ידי מעשה קטן אחד היה רץ ומחזר אחריה. אך כאמור חשיבות כל מעשה קטן בעיני הקב"ה, היא לישראל דווקא ולא לאומות העולם, וזהו 'אשרי העם יודעי תרועה' ולא אומות העולם, שכן עם ישראל הם היחידים המכירים לפתות את בוראם בתשובה, בכך שהם מחשיבים אף מעשה קטן.

השתדלות היצר הרע להפריע לאדם בימים אלו

העירו לי כי נמצא כל פעם בימי התשובה איך שרבות הטרדות והמניעים יותר מכל השנה, והסיבה היא כי ימים אלו מסוגלים הם ומי שפועל אפילו קצת זוכה להתקרבות עצומה, ולכן מנסה ומשתדל היצר הרע לעמוד מנגד ולהפריע לאדם, כי יודע ומכיר הוא עד כמה יכול האדם להשיג בימים אלו.

שביבי אש

לראש השנה תשי"ד

כוחה של תקיעת השופר

נגשים אנו עתה למצות תקיעת שופר, לכאורה מצוה ככל המצוות כתפילין מזוזה וציצית, אכן כל אדם מישראל כשישמע את קול השופר, יזדעזע מעט לבו ורטט יעבור בבשרו, כי הנה יום הדין לפקוד על כל צבא מרום בדין. 'אמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה ובמה בשופר' (ראש השנה לד ב), יחד עם תקיעת השופר מסונפות הברכות הנאמרות פעם אחת בשנה, בזה גילו לנו חז"ל את כוחה של תקיעת השופר.

ביום זה שעוברים לפניו כבני מרון, כל אחד ואחד עומד בעצמו לפני כס המשפט, וגורלו ייחתם בו לחיים ולמוות לשובע ולרזון. 'לפקוד על צבא מרום בדין כי לא יזכו בעינך בדין', אפילו צבא מרום המלאכים אשר לא חטאו מעולם לא יצדקו בעינך בדין, ואם כן מה יאמרו כל באי עולם. עומדים אנו כעת לפני הדין 'ותפקוד נפש כל חי ותכתוב את גזר דינם', היום יפסק דינו של כל אחד ואחד, כל מעשי האדם במשך השנה מונחים על כף המשקולת, משקולת זהב המדייקת בדקדוק גדול, והיום יחרץ מה יהיה להבא, האם יש לנו עוד זכות עלי אדמות, והאם ממלא כל אדם את תפקידו שהוטל עליו.

גורל העולם כולו נקבע בידי היחיד

מורי ורבותי, ביום זה ובשעה זו בוחנים את הפרט ובוחנים גם את הכלל, וכל מדינה ומדינה מונחת על כף המשקולת. מי ידע ביום ראש השנה של שנת ת"ש מה תביא שנה זו בחובה, מי יכל לדעת אז שביום ההוא נפסקה כליה על ששת מילונים מאחינו מהטובים והישרים שבנו, האם ידע והרגיש אז כל אחד שבו היה תלוי דבר זה?!

וכבר אמרו חז"ל (קידושין מט ב): 'וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט יח), עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה'. כולנו כלולים יחד, ומי יודע אם לא מחשבה טובה אחת או מעשה טוב אחד, היה מציל אז את כל כלל ישראל.

ומי מאתנו ידע בראש השנה תש"ח מה תביא שנה זו בחובה, שמצד אחד יתגלו לעינינו ניסים שלא ראו אבותינו ואבות אבותינו, ומצד שני אלפים מאחינו היקרים מתו מות קדושים, אנו אין אנו יכולים לדעת מעשה של מי הטה את המשקולת הנה והנה. וכעת כשעומדים אנו על סף השנה החדשה, ידע כל אחד מה שלפניו, מה יכול כל מעשה ומעשה לפעול, ומה מחשבה קטנה יכולה לתקן.

אופן המלכת הקב"ה

גילו לנו חז"ל רז זה, אמר הקב"ה אמרו לפני מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, נדייק נא בזה מה דורש מעמנו ה' ברגע זה 'תמליכוני'. יכול כל אחד ואחד לעמוד ולהתפלל בכל לבו, להמליך את ה' על השמים על הארץ ועל כל מה שנמצא בעולם, אך על דבר אחד ישכח להמליכו - על עצמו. וזה מה שה' דורש מעמנו תמליכוני עליכם, יקבל כל אחד ואחד עול מלכות שמים, עליו על מעשיו על הרגשותיו ועל מידותיו.

היום כשכולם עומדים יחד באותו גורל, ואף אחד לא יודע איך ולאיזה זמן ייחתם גזר דינו, נתאחד נא יחד ונקבל עלינו מלכות שמים. יכנס קול השופר לליבנו ויניע אותו, ניפול לפניו בפשטות ובאמונה תמימה, 'ובתורתך כתוב לומר שמע ישראל' אין בלבנו רק אחד, שום רגש שום מידה לא תניענו, וכל מעשינו יביעו רק מעל זה, נטהר ונתקדש ואזי ניגש לתפילה. 'ובכן תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך', זכה נא ה' אלהינו גם את אלו הרחוקים, שאת קול השופר אינם שומעים וקול השופר אינו מעוררם, 'ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם', כולם ביחד בלי הבדל בין אחד לשני לאותה מטרה נשגבה.

'לתקן עולם במלכות שדי', כל העולם התועה והנבוך והמסובך אחד בחברו והשואף אך רע, אשר כל מאווייו הוא רק לגזול לחטוף ולקבל לעצמו, אלו הם פני העולם המביא לחורבן חס וחלילה. בידינו ביד כל אחד ואחד מאתנו פני כל העולם, נקבל עלינו עול מלכות שמים, יקב קול השופר לתוך תוכנו, ואז יעלה זיכרוננו לפני ה' יתברך, ויערה ה' רוח ממרום עלינו ועל כל הגויים.

לראש השנה תשכ"ד

הקריאה אל ה' מן המצר

'מן' המצר קראתי יה ענני במרחב יה' (תהלים קיח ה), בפסוק הזה נגשים אנו לתקיעת שופר, למדו מזה חז"ל בירושלמי (הובא בר"ן ראש השנה כז ב), הסבר בהלכה של 'הפכו ותקע בו לא יצא', שאם הפך התוקע את השופר מצד הצר לצד הרחב אינו יוצא ידי תקיעה, כי מצות התקיעה היא מן המצר.

גילו לנו בזה חז"ל את הגישה להתעוררות, אדם נוהם מעומק לבו כשהוא בצר, כאשר רואה הוא בעליל עד כמה צר לו, עד כמה זקוק הוא לישועה, עד כמה כבוש הוא לרצונותיו הקטנים צרי האופק, והזעקה נמלטת מלבו אלהים ענני וחלצני מצר, ואזי ענני במרחב יה. אך אם הפכו ותקע בו, כשאין לבו שבור ונוקט הוא ברחבה אשר לו, לבו שקט ובטוח ושמח הוא באשר יש לו ובאשר אין לזולתו, ואך יעוות פניו כמצוה מלומדה לזעוק אך בלבו אין מיצר, הכל טוב ויפה לו ואין מה מעיק על לבו - לא יצא.

בעמדנו ברגע זה לתקיעת שופר, מיליונים מאחינו עומדים ברגע זה בכל מקום שהוא בעולם, להוציא האנחה והגניחה מעומק הלב, נתבונן ונבדוק בנפשנו עד כמה צר לנו, נהיה כנים עם עצמנו לראות מה חסר לנו, האם באים אנו בלב שלם ברצון להתעלות לטהרה ולשלימות, האם מרגישים אנו עד מה צר לנו. נשפטים כולנו כל עם ישראל בכל פזוריו, ועמנו עומד גם העולם כולו לדין, כל מאות האומות נשפטות היאך יעלו וירדו מעלות ומורדות במשך השנה החדשה, היאך יהיה מעמד עמנו כבשה בינות זאבים החפצים לבלוע מי בכה ומי בכה.

קול השופר בכוחו לזעזע לבבות

מתגנב החשש האם ירדנו לנקודת האמת, האמנם חרדים אנו ללבבות אחים אשר במצור ובמצוק, עומדים אחרי דלתיים וברית, ורק מהרהרים בקול השופר ואינם זוכים לשמוע, כי גם גניחה זו לא ניתנת להם. האמנם חרדים אנו ללבבות אחים אשר טועים ונוהים אחרי בצע ותענוגות, טפש לבם מראות אור אמת וכל חפצם ומאווס להטביע האחד את חברו, להתעלות עליו לרשת מקומו ולכבוש מעמדו, צר לו על אשר לא ניצח את חברו, על כי לא השיג חמדת יצרו.

האמנם צר לנו על טפשות לב זו, האמנם צר לנו כי אחים טועים יחפצו לערב קודש בחול ולטמא טהרת אלפיים שנה. אלפים מאחינו קפצו למוקד בקריאת 'שמע ישראל',

ובלבד שלא יגעלו פיהם בפיגול, מידי שנה ברגע זה זעקו למלכנו מלכו של עולם, עבדים אנחנו נשמר טהרתנו וקדושתנו כפי אשר ציוויתנו. ועתה חפצים להפך מסורת לנתק שרשרת, אי מן המצר צר לנו על כך, יעלה נא קול השופר ויזעזע לבבות.

בראש השנה אין הקב"ה מביט בעוונות

והיאך כוחו לזעזע ולקעקע יסודות ודעות נפסדות, אמר בלעם בברכו את ישראל (במדבר כג כא): 'לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו', ופירש רש"י: 'לא הביט הקב"ה און שביעקב, שכשהם עוברים על דבריו אינו מדקדק אחריהם, להתבונן באוניות שלהם ובעמלם שהם עוברים על דתו'. 'ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו', בפסוק זה נמליך את הקב"ה בתפילת המוספין, וכתוב בתרגום ירושלמי 'ויבכות מלכא משיחא מיבבא ביניהון'. אף שאין אפשרות לשנות הדרכים ברגע, וכל אחד בא וחבילתו תלויה בצווארו, נגעים עמוקים אשר יש, ומי אינו יודע מה תלוי בקופתו, מודיע לנו מלכו של עולם כי לא הביט און, אין הקב"ה מסתכל ברגע זה בעבר, כי ה' אלהיו עמו.

למה נאסף קהל קדוש זה אשר לא ראינוהו זה כמה, להמליך המלך ותרועת המשיח מיבבא ביניהון כולם כאיש אחד, מרגישים אנו בחפצנו להגאל חפצנו להתעלות ולהשתחרר ממעוקת החפצים המושכים, כולנו באנו לתביעה זו, הנה ריבוננו של עולם באו כולם להמליך, אין מי שכפה עליהם או אנסם לזה אלא ה' אלהיו עמו. רבותי, כולנו נקרא בלב שלם מן המצר קראתי יי, צר לנו מעיק לנו חפצים אנו בטוב במלכותך ובהשלטת רצונך עלינו.

'היום הרת עולם', לא רק יום בריאת העולם אלא הרת עולם, היום מתרקמת הצורה להבא, דור צעיר גדל דור אשר אינו נראה כאן, היום הרת העולם לשנה הבאה, ולפי זה יעמיד במשפט כל יצורי עולמים. יקבל כל אחד בלבו בלב שלם, להקדיש את בנו נכדו וכל הנשמע לו לתורתנו הקדושה, לחינוך טהור וקדוש חינוך התורה אשר מאלף למידות מוסר טהרה וצניעות, ולפי זה נעמוד במשפט, לפי המחשבה הנחושה הבוקעת מן המצר. לא הביט און ביעקב, ממליכים אנו מלכו של עולם, שואפים ונוהים לגאולה וליבבות מלכא משיחא, 'והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים', ונוכה בזאת השנה בהפתח דלתות העולם, ואחינו ינהרו מכל קצוות תבל להשתחוות בהר ה' בירושלים.

לראש השנה תשל"ה

יסוד המלכות היא אחדות העם

'למנצח לבני קרח מזמור' (תהלים מז), מזמור זה נבחר להכנה לפני התקיעות, ומי אמרו והיכן נאמר מזמור זה, אמרו אותו בני קרח בעת שנשקעו באדמה, הגיעו עד לגיהנם ושם נתבצר להם מקום. בעת השקיעה לעומק הכירו באמיתות משה רבינו ע"ה, זעקו מקירות לבם 'משה אמת ותורתו אמת'. וקריאה זו נשמעת עד היום הזה כדברי חז"ל (סנהדרין קי א), הם אשר מכתירים את מלכו של עולם, ביום ההכתרה שלו וביום גנוסיא שלו.

'כל העמים תקעו כף הריעו לאלהים בקול רנה', חפצים אתם להמליך את המלך מלכו של עולם, אנו נראה לכם ונכוון אתכם מהי אופן ההמלכה, יסוד המלכות היא אחדות העם המקבלים על עצמם אלוף ומלך לראשם, וכמו שנאמר (דברים לג ה) 'ויהי בישראל מלך בהתאסף ראשי יחד שבטי ישראל'. היה זה פילוג עצום בעם, מחלוקת נגד משה רבינו ע"ה, וקרח הצליח להנהיג חלק גדול מהעם לפילוג, לסור מכח מנהיגותו ותורתו של משה רבינו, אש המחלוקת כמעט ומוטטה את העם, ומשה רבינו ביקש ונענה והאדמה פצתה את פיה.

וברגע איום זה נתבצר לבני קרח מקום, הגיעו לאמת והם המלמדים אותנו מלכות מהי, אחדות הסרת כל המחיצות וכשאינן פירוד יש מלכות. זאת ועוד, גם ברגע הגיע האדם לשאול תחתית לגיהנם בבלוע אותם הארץ, גדולה כוחה של תשובה של חזרה והכרת האמת. כשנפתח שם הלב פורצת צעקה 'לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים', טעינו שגיננו ומשה אמת ותורתו אמת, ונברא סלע תחת רגליהם וניצלו מרדת שחת.

היבבה משולבת בשמחה

וממשיך הכתוב 'כל העמים תקעו כף הריעו לאלהים בקול רנה', ואומר התרגום 'ביבו קדם ה' בקול תושבחתא', דברים נפלאים כי יבבא הקורעת כל לב, וכדברי הגמרא (ראש השנה לג ב) כי קול שופר הוא ילולי יליל וגנוחי גנח, גם התרועה שהיא בקול יללה והשברים שהם גניחה, באים לשבר לבנו מפחד מורא יום הדין, ועם זאת בקול רנה כי מידת הבטחון נסוכה בנו, כי ה' יוציא לאור משפטינו ויום הדין הגדול ברנה נריע לו.

פנייתנו ותפילתנו לכל העולם 'כי למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך', כל בני אדם בני בניו של אדם הראשון עומדים לדין ביום זה, יום בריאת העולם יום הגנוסיא למלכו של עולם. אך 'אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון', רק ישראל אשריהם ואשרי חלקם אשר יודעים לרצות בוראם בקול שופר ולזכות בזה את כל העולם.

עומדים אנו לפני התקיעות הנשמעים היום בכל תפוצות ישראל, ברגע ובשעה זו כל לבבות עם ישראל באשר הם מצפות לשמוע את קול שופר, מצפות להתעוררות וליישר הדורים ועקומים שבלב, לזכות לדברי הפסוק 'ידבר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו', וכפירוש רש"י 'יתן דבר בעובדי כוכבים תחתנו במקומנו תחת נפשנו, להיות חמתו מתקררת בהם ואנו ניצולים'.

הזעקה אל ה' בלי מילים

ומה אומרים העמים ביום ההכתרה 'הריעו לה' כל הארץ', ביאר הרבי מברדיצ'וב בספרו 'קדושת לוי', כי כשעבדי המלך מזדמנים אל המלך, מפחד המלך ומהדרת גאונו ניטל מהם הדיבור ואינם יודעים האיך ומה לדבר, והחשש גדול אם אמנם יהיה הדיבור מתאים ונכון, כי יש לשקול כל מילה וגם אופן הדיבור צורתו והיגויו, ואזי בקשה גדולה אחת יוצאת אנה שמע קולנו, בלי חיתוך מילים בלי פרטים הקול שלנו אומר את הכל, זהו הריעו לה' כל הארץ, זהו מה שאנו יכולים להגיע, ברגע זה של המלכת ה' על העולם.

ואנו מריעים עבור כל העולם, חפצים להטיב עם כל העולם, כל העמים תקעו כף, אין כל העמים יודעים כי יום דין הוא להם, כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, אבל אנו עבור כולם מריעים וזועקים, כי מלך כל הארץ אלהים זמרו משכיל, ואנו זעקה אחת ובקשה אחת בפנינו, שמע קולנו חוס ורחם עלינו, רק שמע קולנו ויותר מקול אין אנו מביעים, וזהו הריעו לה' כל הארץ.

גם זה מלמדים אותנו בני קורח, הם שראו את מורא הגיהנם, הם שראו את גודל העונש, הם שראו דין מהו, וברגע האחרון חזרו וניצלו, נתבצר להם מקום ותשובתם נתקבלה, עצה אחת בפיהם הריעו לה' כל הארץ הריעו לאלהים בקול רנה, קול שכולל בתוכו חרטה, קול שכולל בתוכו פחד, קול שכולל בתוכו חרדת דין, קול רנה קול שמחה על זכותנו בדין.

האחדות המתבטאת בשמיעת קול השופר

'עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר', לשמע תקיעת שופר מתעלה ה' מכסא דין ויושב על כסא רחמים, מצות תקיעת שופר דבר מיוחד יש בה, ציבור גדול רב הנאסף כאן מתאחד ברגע אחד לקיים מצוה גדולה זו, ובכל פינה בה נפש יהודית הומה, תוקעים ויוצא אותו קול המאחד את כולם, קול הממליך את מלכו של עולם, כולנו מאוחדים יחד לקיים המצוה לשמוע את קול השופר, ויחד נייחד ליבנו להתעלות להשבר לחשבון אמיתי ונוקב.

נזכור את הסכנות הגדולות המאיימות עלינו, נזכור את אחינו בני ישראל הנתונים מאחרי סורגים, ובמצבים קשים מנשוא בארצות ערב, נזכור אלפי אלפים מאחינו הנושאים נפשם להצטרף אלינו בארצנו ולא ניתן להם, נזכור באלפי נשמות טהורות העומדות עמנו לכס המשפט, ותובעים מאתנו התאחדו היו לעם אחד מאוחד, הסירו מחיצות הפירוד אשר ביניכם והמליכו למלכו של עולם.

בני קורח בהבקע הארץ זעקו משה אמת ותורתו אמת וניצלו, וגם לנו נבקע האדמה ועדיין יושבים אנו על קירות הר געש, והעצה להמליך את מלך מלכי המלכים על עצמנו משפחתנו סביבתנו וכל בית ישראל. נחזק שמירת השבת נגדור גדרי הצניעות, נבנה חומת המוסר היהודי המקודש מדורי דורות ונטהר את מחננו. ואזי לכשישבר ליבנו 'זמרו לאלהים זמרו, זמרו למלכנו זמרו, כי מלך כל הארץ אלהים זמרו משכיל', נקרא מקירות לבנו אבינו מלכנו חפצים אנו בקרבתך בישועתך.

ספרי מתים אשר כבר מתו פתוחים לפניו

בשנה זו אחר יום הכיפורים הקשה והמחריד שעבר עלינו, נרגשים אנו יותר לקראת יום הדין אשר אנו עומדים בעצומו, בואו ונעשה חשבון נפשנו וחשבון נפשות יקרות וטהורות שנפלו בשנה זו, וכדברי הגמ' (ראש השנה לב ב) 'ספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו'. ספרי הקדושים פתוחים עתה לפניו, ואנו הבה נבוא חשבון נפשנו לעומתם, עד כמה התעלנו בשנה שעברה, עד כמה ועד מה עמדנו בתפילה לשמוע תקיעת שופר בשנת תשל"ד, מי יודע בעטיו של מי באה הצרה הגדולה הזאת עלינו.

בעמדנו לפני שנה בתפילה, יתכן והתעוררות יתירה מצדנו, מכל אחד ואחד בעמנו, היה משנה את פסק הדין האיום, לא ידענו את פסק הדין אז, אך יודעים אנו כי הפסק דין תלוי בנו, בכל יחיד ובציבור כולו, כולם עוברים לפניו כבני מרון כל יחיד ויחיד לעצמו וכולם נסקרים בסקירה אחת, חושבים את זכויות הכלל כולו, ולפי מאזן הזכויות הכללי יוצא גזר הדין על כלל ישראל.

לראש השנה תשמו"ז

הביטחון שיצא כאור צדקנו

בטור ראש הלכות ראש השנה (סימן תקפא), הביא בשם מדרש (ירושלמי ראש השנה א ג): 'אמר רבי סימון, כתיב (דברים ד ז) כי מי גוי גדול וגו', ר' חנינא ור' יהושע אומרים, איזו אומה כאומה זו שיודעת אופיה של אלהיה, פירוש מנהגיו ודיניו. שמנהגו של עולם, אדם שיש לו דין, לובש שחורים ומתעטף שחורים, ומגדל זקנו ואין חותך צפרניו, לפי שאינו יודע איך יצא דינו. אבל ישראל אינן כן, לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, ומגלחין זקנם ומחתכין צפרניהם, ואוכלין ושותין ושמחים בראש השנה, לפי שיודעין שהקב"ה יעשה להם נס. לפיכך נוהגין לספר ולכבס בערב ראש השנה, ולהרבות מנות בראש השנה, ומכאן תשובה למתענים בראש השנה. עכ"ל הטור.

ויש להבין, אמנם ביטחוננו גדול שיצא כאור צדקנו, אבל הן יודעים אנו חומרתו של יום הדין, וכדברי דוד המלך בתהילים (תהלים קיט קכ) 'סמר מפחדך בשרי וממשפטיך יראתי', כי אין פחד גדול מפחד מפני משפט, ובוודאי משפט ה' שאין אפשרות להסתתר ממנו לשחד או לטוח דברים. כל מעשי האדם נמצאים על כף המאזניים, והם נשקלים חובות מול זכויות, וספר הזכרונות פרוס לפני מלך מלכי המלכים, וחותרם יד כל אדם בו, הודאת בעל דין בעצמו על פעולותיו מעשיו ומחשבותיו. והרי לב יודע מרת נפשו, ואיך עם כל זה הביטחון גדול שנצדק ונזכה בדין, עד כדי עשיית חג בראש השנה, ומהו שנאמר (תהלים פא ד) 'תקעו בחודש שופר בכסא ליום חגנו', הכל בכיסוי והיותו יום דין נזכר ברמז אך חג הוא.

הדין והרחמים שזורים זה בזה

אומרים אנו בנוסח תפילת המוספין: 'זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון', והוא נוסחתו של רב האמורא (ירושלמי שם), ואחד מעשרת הטעמים לתקיעות מרב סעדיה גאון, הוא כי היום הוא יום הבריאה ויום הולדת העולם, ובכל שנה ביום הכתרה זו משחזר הבורא ית' את יום הבריאה. וביום ברא ה' את העולם שיתף את מידת הרחמים עם מידת הדין וכך ברא את עולמו, ובכל שנה ושנה ביום הבריאה והגנוסיא מתעורר שוב כח זה, המשפט הוא חלק הדין וחג הוא חלק הרחמים ואלו שזורים יחד.

ומהו חלק הרחמים זהו שביל ופתח התשובה, העזרה שמסייע השי"ת לפותח את סגור לבו, לזוכה לנקב פנימה פתח כחודו של מחט, עומדת ההבטחה להגדיל ולהרחיב את הפתח הזה כפתחו של אולם, זהו מידת הרחמים הגדולים. בדיני אדם אין רחמים אלא יקוב הדין את ההר, כשנתחייב אדם מעשה שעשה אין מי שיפטרנו, אמנם בדיני שמים יש פתח של תשובה.

ומדוע כי עולם חסד יבנה מיסודו, נברא עולם ברצון הבורא כדי להטיב עם בריותיו, ורצון זה מתגלה היום שהנידונים יזכו בדין, על ידי שינקבו פתח דקיק לנבכי הלב, יפתחו את הסגור והאטום ויפנו אל ה' והוא ירחם, זהו החג הגדול השזור עם יום הדין החמור והמדוקדק.

ה' מסייע לאדם לעשות לתשובה

כולנו עומדים לדין כל יחיד ויחיד והציבור כולו, כל האומה בארץ הקודש ועם ישראל בעולם כולו, נגמר חשבון של שנה שלימה, וראינו דווקא בסוף השנה דברים חמורים בהרבה שטחים ומאורעות קשים התרחשו, הכל עדיין מחשבון יום הדין שעבר, והגיע זמן הפירעון בסוף השנה, ועתה יש דין חדש ונקבע גורלו של כל פרט, בריאות והצלחה בין בגשמיות בין ברוחניות. הסכנות לא פחתו הן מבחינה ביטחונית והן מבחינה רוחנית, נשטפה הארץ במגיפת מסיון, וזקוקים אנו לאהבת אחים, אל נא יחפשו אחים פגמים איש באחיו, הלוחמים על קדושת הארץ וקיום התורה בה, מלב אלפים בוקעת זעקה, שמרו על קדושת השבת לבל תחולל, ותשמור עלינו על טפינו ועל ארצנו.

היום ביום הדין השזור ברחמים יש מתנה עצומה, האפשרות להגיע לנקודת האמת, תפילתנו תהיה ונתפלל כולנו כאחד, שנמצא מסילות לנקודה היהודית שבלבו של כל אחד, נתפלל על חברינו ועל כל העם שאותם נקודות יתעוררו אצלם, ואזי משמים עוזרים לכל אחד החפץ בכך, להיטהר ולהתקדש ולהגיע לנקודת האמת. הננו שמחים ובטוחים שה' יצדיקנו בדין בזה, כי היום ההזדמנות לזכות לרחמים, נדע לנצל את התקיעות המעוררות, נמליך את מלכו של עולם עלינו ביום ההכתרה של המלך, ונאמין באמונה שלימה כי דיננו יצא לטוב, כי בידינו הוא לכשנתעמק בתפילתנו האמתית.

לראש השנה תשמ"ט

התפילות כולם נאמרות בלשון כללי

'זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון', בכל שנה מתחדשת הבריאה מחדש, ונשאלת אם אמנם רוצה להברא וללכת בדרך שהתווה לה הבורא ית', שכן כולם נבראו בדעתם רצונם בצביונם ובקומתם. ונברא עולם לבני אדם ובתוכם בעבור ישראל שיקבלו את התורה, ולכן קוראים את פסוקי מתן תורה בשופרות של המוספים, שכן הבריאה היתה עבור ישראל שיקבלו תורה, ואם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי.

בקול השופר מתאחדים בזה שתי כוונות, שופר ליום הבריאה יום הולדת לעולם ויום התחדשותו, ויום מתן תורה שזהו התנאי והערובה לבריאה. את התורה קיבל כלל ישראל ויחן שם ישראל נגד ההר כולם יחד, יתר על כן מרע"ה נתגדל וזכה להוריד התורה לעם ישראל ורק מכח זה זכה לגדולה, וכשסרחו ישראל נאמר לו 'לך רד כי שחת', כי זהו כל מקור גדלותו, וכל תכלית העולם עבור כלל ישראל יחד.

ואמרו חז"ל במסכת בראש השנה (יז ב): 'ויעבור ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה, אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם'. ויש להבין, מהו שנתעטף כשליח ציבור, הן מורגלים אנו לחשוב ששליח ציבור מוציא את הקהל שאינו בקי בתפילה או להנחות את התפילה, אך כאן כתוב יותר שסדר התפילה הוא עבור הכלל. ולזה הראה השי"ת למשה שזהו הסדר להתפלל עבור הכלל, כל תפילותינו נאמרות בלשון כלל ואין בקשה פרטית, כי כך סדר הבריאה מתפללים אנו מבקשים אנו, ובזה מתרצים תפילותנו לפני השי"ת ויחד עולות לכסא הכבוד.

אין מצוה כוללת כתקיעת שופר

כבר הערנו פעם שאין שום מצוה בעולם, שיכולה להיות כה ציבורית וכה כוללת את כולם כתקיעת שופר, המצוה היא לשמוע וכאן שומע את התקיעה ציבור גדול ורב. ויתר על כן, בא ציבור זה לשמוע את הקול שנצטוונו לתקוע במצוות הבורא, אין כל רצון ואינטרס אחר מלבד למלא את רצון המלך, ועד מה שמח המלך ומתעלה כשרואה את ברואיו ונתיניו מבצעים את רצונו בלי כל פניה אחרת, זהו הרגע הגדול של תקיעת שופר. כל הציבור הקדוש כאן ובשאר המקומות בכל העולם, מתקבצים יחד לשמוע ולקיים את מצות הבורא, אלפי אזנים ולבבות עומדים מול קיום רצון הבורא בזה, זוהי תפילת הכלל וזוהי קיום מצות הציבור הגדול יחד, וכך מפארים אותו ברואיו זה בתקיעות וזה בתפילות.

המגיד מדובנא משל, נתאר לעצמנו כי שריפה פרצה בעיר, וכל אחד ירוץ לכבות ולהציל את ביתו, הן בינתיים תתפשט השריפה הלאה, ומה גדול החיוב לכבות את השריפה במוקדה. כמו כן כאן כל אחד יתפלל על עצמו ומי יודע אם יצלח, אך כשכולם מתפללים עבור הכלל, יש כאן תפילה של אלפים רבבות ומאות אלפים כולם ברצון אחד, אותו נוסח אותו בקשה ותפילה וזו נעשית עטרה. הקריאה חייבת להיות רצוננו לראות את מלכנו, הקריאה צריכה להיות כמו במתן תורה נעשה ונשמע, הקריאה צריכה להיות פתח את ליבותנו יחד לקבלת עול מלכות שמים, לטהרה לקדושה לצניעות ולשמירת שבת כולנו יחד, ונזכה להושע תשועת עולמים.

לראש השנה שחל להיות בשבת תש"נ

העצה לזכות בדין

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (טז ב): 'אמר רבי יצחק, כל שנה שרשה בתחילתה מתעשרת בסופה, שנאמר (דברים יא יב) מראשית השנה - מרשית כתיב (חסר א'), ועד אחרית - סופה שיש לה אחרית'. ופירש רש"י: 'שרשה בתחילתה - שישראל עושים עצמן רשין בראש השנה לדבר תחנונים ותפילה, כעניין שנאמר (משלי יח כג) תחנונים ידבר רש'. ויש להבין, מה הפירוש שיעשה האדם את עצמו לרש, וכי מי שיש לו פרנסה והוא בצורה מכובדת ידמה לעצמו כי רש הוא.

העצה לזכות בדין ולזכות להתפלל תחנונים, לעשות עצמו רש ואזי לבקש ולהתחנן, שכן תחנונים מבקש אדם כשאין לו כל, כשהוא רש עני ואביון רש בממון ורש בבריאות, אך מי שיש לו הכל משפחה פרנסה כבוד ומעמד, מרגיש הוא טוב ואזי קשה להתחנן וגאה הוא לבקש. כל רגע שופתים לנו חיים ונשימה והמחר אינו בידינו, הכל בידי שמים ומבלעדי חסד ה' אין לנו כלום, זהו רש ולזה אפשרות להתחנן לדברי תחנונים ותפילה, כי ייתן לנו לחם לאכול בגד ללבוש בריאות חיים ופרנסה.

אופן המלכת הקב"ה

וכשנתעמק ונתבונן יותר נבין כי זהו המלכת ה', אמרו לפני מלכויות כדי שתמליכוני עליכם ובמה בשופר, על ידי השופר ששובר ומרעיד את הלב, שמראה לעצמנו כי רק בחסדי שמים תלויים אנו, אנו ממליכים את מלך מלכי המלכים עלינו, כי בידו הכל וממנו הכל ומבלי השפעתו הננו כאפס. המלך שולט כל איברנו תנועותינו מחשבתנו ודיבורנו, כל הגה שמוציאים אנו מפינו רק ברצון הבורא ובפיקודו בעל הכוחות כולם, זהו המלך וזוהי בקשתנו זכרנו לחיים, כי החיים בידך ואתה מלכנו.

עומדים אנו ביום הדין ועל המדינות בו יאמר, אומות העולם נאספות לעצרת האו"ם, מנהלים דרכי מדינות וכל אחד מהם רוקם תוכניות עצות ותחבולות לזולתו לשלוט לגדול ולהתנשא, ואינם יודעים כי היום דנים אותם, והיום יקבע למשך שנה מי יעלה מי ירד מי יצליח מי יפסיד, ישנים הם והולכים איש לדרכו בלי שיכולים להתכונן ולהצטדק ולהעמיד סגוריהם.

אנו זכינו אתה בחרתנו מכל העמים, לנו גילו סוד יום הדין כדי שנוכל להתכונן לבקש ולהתחנן לזכות בדין, זה יום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון, היום בריאת האדם לפני

התש"נ שנים, וכל שנה ביום זה נברא העולם מחדש. ביום הבריאה צופים אחורה לשנה החולפת ונפסקים חיים לשנה חדשה, אנו שזכינו לעמוד בידיעה ברורה ליום הדין, נתבונן נא בעצמנו בארצנו ומדינתנו מה רשים אנו ומחוסרי ישע, כי שגיננו במה שדימינו בעצמנו כי אנו קובעים את עתידנו.

כתרו של מלך מלכי המלכים

לפני כ"ב שנה לאחר ניסי הקב"ה במלחמת ששת הימים, חשבו כי הגענו אל הרגיעה ובארצנו נשקט לבטח עשירים היינו, השתנו הדברים לאחר מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון, הראו לנו שנים האחרונות כי רשים אנחנו, משמים מראים לנו כי רשים אנו, הטרור הערבי וסכנת הדרכים מלמדים למתבונן כי לא נתחכם לא בכח ולא בדיפלומטיה עמוקה או ידידים בין האומות מימין או משמאל, הכל בידי שמים חיינו המסורים בידינו ונשמותינו הפקודות לך, זוהי המחשבה וזוהי הגישה ביום הדין, היום אנו נדבר תחנונים כי רשים אנו בפרט ורשים אנו בכלל. עברה שנה קשה לפרט ולכל בית ישראל, ועיננו נשואות למלכנו כי הוא המלך הוא השליט בידו הכל, ובראש השנה ישפות לנו שנה מבורכת.

כתוב בספרים כי תפילות עם ישראל יתנשאו ויתעלו לכתר על ראש אבינו מלכנו, כתר של מילוני מרגליות ואבני חן המצורף מכל תפילות עם ישראל בכל מקום, ככל שהתפילה יוצאת יותר מעמקי הלב משתבצת היא במרכז הכתר הנפלא שמכתירים אנו את מלכו של עולם. ותחנונו בפנינו שפות לנו חיים ארוכים של שלום, חיים של יראת שמים חיים שאין בהם בושה וכלימה, כל התפילות יחד ישתלבו ויתאימו אחד לחבירו, כי כל מערכת בנויה מגלגלים המשתלבים יחד לכתר בראש המלך, ונכתב ונחתם לחיים טובים ולשלום.

לראש השנה תשנ"א

ההנהגה בעת המשפט מטה את הדין

אמרו חז"ל בילקוט שמעוני (תהילים רמז תרמג): 'והוא ישפוט תבל בצדק (תהלים ט ט), אין הקב"ה חפץ באבדתן של רשעים, למה שהכל בריותיו, איזה יוצר מבקש שישתברו קנקניו. לכן הוא דן את אומות העולם בשעה שהם ישנים מן העבירות בלילה כדי שיעמדו בעולם, וכשהוא דן את ישראל דנן ביום, שכשהם ישנים בטלים מן המצות, נעור משנתו מיד הוא משכים לבית הכנסת, וקורא קריאת שמע ומתפלל, שומע את התורה שומע את הזקן. אמר ר' פנחס בשם ר' יהושע בן לוי בשם ר' אלכסנדרוס, למה אין ישראל תוקעין בתפלה ראשונה אלא בתפלת המוספין, כדי שיהיו מצוין מלאים מצות ויזכו בדין'.

גילו לנו חז"ל כי ההנהגה בעת המשפט מטה את הדין, אדם שעומד לדין ובאותה שעה אינו חרד רועד וחושש, הקטרוג כלפיו גדול באשר מזלזל הוא ואינו בוש. זיכה אותנו בוראנו וגילה לנו מתי הוא יום הדין, דבר שמכוסה גם בתורה נתגלה בתהילים (פא ד): 'תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב'. וזו שמחתנו ביום זה, שנאמר עליו (נחמיה ח י) 'אכלו משמנים ושתו ממתקים כי קדוש היום לאדוננו', השמחה היא ששופט כל הארץ גילה לנו את יום המשפט. וגילה לנו את סוד הזכייה בדין, זכרון תרועה מקרא קודש, סגולתו של השופר לעורר הזכרון לפתוח הלב, ולהרעיד הפנים של כל יהודי באשר הוא.

מדוע אין זריזין מקדימין לתקיעת שופר?

ואף שבכל המצוות כולם נאמר כי 'זריזין מקדימין למצוות', וכמו שעשה אברהם אבינו ע"ה כנאמר (בראשית כב ג) 'וישכם אברהם בבוקר', בכל אופן תיקנו חז"ל את המצוה הזאת של התקיעה דווקא לקראת תפילת המוספין. וגם יהודים שמתפללים עם הנץ, אבל התקיעות שמצוותם ביום וכבר מרגע הנץ החמה אפשר לקיימם, דחו אותם חז"ל לזמן המוסף. דנים את האדם את המדינה את העם ואת כל העולם כולו לפי מאזן זכויות וחובות, אך ברגע הדין בעת הכנס השופט לבית המשפט, השמש זועק בית המשפט וכולם נעמדים על רגליהם בחרדה, אוי לזה שמחייך אז והשופט רואה את העומד לדין והוא מזלזל ואז סיכויו קלושים.

'למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך' כולנו עומדים לדין, אך כל אחד ידמה לעצמו כי לבד הוא עומד מול בורא העולם, המביט לחדרי לבו לצפונות מחשבותיו לאמיתות

* לאחר נפילת חומת ברלין ואיחוד גרמניה.

רצונותיו ולטהרת נפשו, ומי לא יחוש ומי לא יפחד ומי לא יזוע. 'כי הכל עבדיך' העבד קנוי לאדון והאדון יעשה בו כחפצו, לנו שופת האדון ב"ה חיים בריאות שפע פרנסה, וזהו הרגע אבל הקדמנו התפללנו כבר מהבוקר, מילונים מאחינו בית ישראל עומדים כבר מתחילת היום ושופכים לב כמים, ועתה ניגשים הם לתקיעת שופר מלאים מצוות, מצות קריאת שמע מצות תפילה, לבבות נשברים מלאי צפייה לגזר דין חדש וטוב, והשי"ת רואה את כולם, ויחד כולם נסקרים בסקירה אחת, כל הזכויות מצטרפות לעטרה מלאה פנינים למלכו של עולם, וכעת הננו מקבלים את מלכותו יחד בהכתרה נפלאה, רצוננו לראות את מלכנו אזי יגזור לנו גזר דין חדש לשנה החדשה.

הקב"ה מסכסך אומות באומות כדי שלא יציקו לישראל

נדע את אשר לפנינו נראה את התמורות במשך השנה ובערב השנה, באמצע השנה היה לחץ עצום מאומות העולם על עם ישראל, ולפתע למה רגשו גויים ונהפך הכל, סערה בין אומות העולם אחד על משנהו, חרב אומה בחברתה ועם ישראל מן הצד שקט רועד ורואה. שתי אומות אשר שפכו דמים זה לזה, ובמשך שמונה שנים שפכו דם מיליון בני אדם השלימו בין לילה, פלאי פלאים נפלאות בורא העולם מלך העולם מנהיג הבריא. ועל המדינות בו יאמר, כל זה נגזר בראש השנה תש"נ, ועתה שוב גוזרים ונקבע מה יהיה עמנו עם העם ועם כל פרט כל משפחה וכל יחיד בשנה הבאה עלינו לטובה, ונקבע גורלו של כל העולם בשנה המתחדשת.

הקב"ה דן את אומות העולם בלילה כשאין להם עבירות, אבל כשמליאי עבירות אזי ה' דן לפי מעשיהם, לישראל יש זכויות ודנו בעת תקיעת שופר, אנא נרבה זכויות נתרומם יחד לקראת מלכנו נמלא רצונו ונשמע בקולו, נטהר מחננו ומשפחתנו נצניע דרכנו ונשליט אהבה ואחוה ביננו, נשמור על קדושת הזמנים שבת ויום טוב קדושת הארץ קדושת המשפחה, ונזכה בדין לברכה בארץ כל כלי עליך לא יצלח, בורא עולם ימשיך להשכין שלום בארץ כאמור וישבתם בארץ לבטח, ונזכה לשנה טובה ומבורכת שנת גאולה וישועה.

לראש השנה תשנ"ב

הבהלה של השטן בשומעו את קול השופר

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (טז א): 'למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין, כדי לערבב השטן'. וביארו התוס' משם הערוך שהביא מהירושלמי: 'כד שמע קל שיפורה זימנא חדא בהיל ולא בהיל, וכד שמע תניין אמר ודאי זהו שיפורה דיתקע בשופר גדול ומטא זימניה למתבלע, ומתערבב ולית ליה פנאי למעבד קטגוריא'.

וביאורו, כשהשטן שומע את התקיעות השניות, הוא נבהל וחושש שהגיעו הימים של יתקע בשופר גדול שאז זמנו להעלם מהעולם, היינו התיקון הכללי שאז אין השטן יכול להשטין. ויש להבין, הן התקיעות חוזרות שוב מידי שנה, וכי אינו זוכר את סדר התקיעות אשר יש ראשונות ושניות. עוד תמוה, שכל השטנתו של השטן זה היצר הרע הדוחף באדם שלא מפסיק מלהשטין ולגרות, ובמה אפוא ייבהל כאן וימנע מלקטרג.

תקיעת שופר למטה מעוררת את השופר למעלה

ראיתי בספר 'נחלת יעקב' מבעל הנתיבות (פרשת אמור) הסבר במצות שופר, לפי מה שהסביר הרמב"ן (בראשית יב ו) שהנביאים עשו פעולות דמיוניות כדי שיתקיימו אחר כך למעשה. וכמו שאמר ה' לירמיה הנביא שיזרוק אבן לפרת ואמרת ככה תשקע בבל (ירמיה נא סד), וכן אלישע הניח זרועו על הקשת וכו' ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם (מלכים ב יג יז). וביאר הרמב"ן כי כשיוצא הדבר מהכח אל הפועל מתקיימת אחר כך, וכנראה ההסבר שפעולות שנעשות למטה מעוררות גם למעלה, כי פעולות האדם משפיעות בעולמות העליונים.

ולכן נצטוונו לעשות תקיעה פשוטה לפני התרועה, כי התרועה היא יללה אנחה ודין, כמו שנאמר (במדבר י ט) 'וכי תבואו מלחמה בארצכם וגו' והרעותם', והפשוטה היא חסד ושמחה, וכמו שנאמר (שם י) 'וביום שמחתם ובמועדיכם ותקעתם בחצוצרות'. וכאן מכוונים אנו שיגבר כח החסד והשמחה על הדין וזה משפיע למעלה, כי כך יסד ה' שפעולות שנעשים למטה פועלים למעלה. וזה הביאור בירושלמי, שהתקיעה השניה היא השופר שלמעלה שנתעורר מכח השופר שלמטה, כאן גבר כח החסד וזה פחדו של השטן, ולזה תיקנו חז"ל את התקיעות הנוספות על סדר הברכות, כדי שיצטרפו התקיעות עם התפילות, ויעשה עמנו חסד ויגבר על הדין.

הודאה לה' כהכנה לתקיעת שופר

זכינו בשנה שעברה להרבה חסדים, ובעמדנו לחשבון הנפש אל נא נשכח את חסדי ה' הנפלאים, שהייתה לנו בשנה שחלפה מלחמה רצופה ניסים ונפלאות, ועתה נתגלה שביום תענית אסתר עמדו לנחות 26 טילים על ארץ ישראל, וברגע האחרון הושמדו וניצלו מאות ואלפי נפשות מישראל, וכל הפרטים הנפלאים שהיו במלחמה, ככתוב (שמות יד יד) ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. וראינו בהתמוטט מלכות רשעה שנהפכה לאבן, מפלגה אשר חרתה על דגלה על ה' ועל משיחו וכך פעלה שבעים שנה, נפלה ונהפכה בוקה ומבוקה ומבלוקה, וכל זה תוך זמן קצר משך שעות וימים, וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו, אל נא נאבד את החסדים הגדולים, ונדע להודות להלל לשבח ולפאר.

בעמדנו לפני התקיעות נדע לכוון חלק מכוונות התקיעות שלימדנו רב סעדיה גאון, יום המלכת הקב"ה למלך בתקיעת השופר, ראינו נפלאות כה רבות ראינו מלכות ה' ומיששנו זאת. 'מזמור לתודה הריעו לה' כל הארץ' (תהלים ק א), בעת שהננו מודים לה' מרגישים אנו את מלכותו עלינו, הריעו לפניו תקיעת דין כי הוא השופט והוא הדיין. נזכור כי זכינו ביום הדין שעבר לגזירת חסדים ונפלאות אין קץ, ועם זאת היו גם גזירות פרטיות קשים, הרבה תאונות ומחלות, ולא חסרו בעיות כלליות ופרטיות, וכל זה נגזר ביום הדין. ועתה ברגעים אלו עומדים לדין חדש עלינו ועל עולם שלם, אין חכם שידע לומר מה יילד יום, את זה נוכחנו ומיששנו, הראנו לדעת את הדין אפשר למשש ולתפוס ביד.

יכולנו השנה למשש את 'ועל המדינות בו יאמר', נדע גם למשש את ההמשך 'ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמוות מי לא נפקד כהיום הזה כי זכר כל היצורים לפניך בא', וכאן דורשים שוקלים ומונים מעשה איש ופקודתו, וגם זה נתבע מכל אחד עד כמה הודה והרגיש את חסד ה' עליו, כדי שנוכל לבקש עוד חסדים נפלאות על הפרט ועל הכלל. נדע תפקידנו להתפלל ולבקש ולהתחנן מעומק הלב כי יגבר החסד על הדין, שקול התקיעה יגבר על קול התרועה, זו תעוררנו ותרעיד נימי נפשנו לתשובה, ותפילותינו יעלו כעטרת על ראש כתרו של מלך העולם, אשר מנהיג את העולם כרצונו, וברצונו יהיה שלום בינותינו שלום עם שכננו שלום על כל אומות העולם, והשטן נבהל ושומע קול שופרו של משיח. יאמר ה' קץ לחובותינו ויהיה ראש לגאולתנו ולפדות נפשנו.

לראש השנה תשנ"ג

הפיכת יום היבבא ליום חג

בתורה לא נזכר יום הדין של ראש השנה, רק בתהילים (צא ד-ה) נאמר 'תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו, כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב'. ויש להבין, וכי דוד המלך מורה לנו על תקיעת שופר שכתובה בתורה, ככתוב (במדבר כט א) 'יום תרועה יהיה לכם'. ועוד, לפי חוקי הלשון היה ראוי לומר 'תקעו שופר בחודש', או 'בחודש תקעו בשופר', אבל 'תקעו בחודש שופר' אינה לשון מתקבלת.

אמרו חז"ל במדרש (ויק"ר כט ה): 'ר' ברכיה פתח תקעו בחודש שופר, בחודש זה תחדשו מעשיכם, בשופר בחודש זה שפרו מעשיכם. אמר להם הקב"ה לישראל, אם שפרתם מעשיכם הריני נעשה לכם כשופר הזה, מה השופר זה מכניס בזה ומוציא בזה, כך אני עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים, והופך לכם מידת הדין למידת רחמים, אימתי בחודש השביעי'.

כוונת המדרש היא, כי סדר המילים בפסוק הוא חודש ואחרי זה שופר, כי היאך נתכונן לתקיעת שופר על ידי חידוש מעשים, ואחרי זה הוספה טובה בשיפור מעשים בלי פניות חיצוניות בכוונות אמיתיות. ואם תעשו כן יום הדין שהפסוק קורא לו 'יום תרועה' שתרגומו 'יום יבבא', נהפך הוא ליום חגנו כנאמר 'בכסה ליום חגנו', כי ה' הופכו ליום חג מכסא דין לכסא רחמים.

ה' מעביר את החובות עצמם לכסא רחמים

ההבדל בין כסא דין לכסא רחמים הוא, שבכסא הרחמים לא נשמעים הקטרוגים, כי הוא מקומם של הסגורים, המכריזים את כל זכויות עם ישראל, אך יש בזה גם ריעותא שהחובות לא נמחקים, ונשארות לעת זמן בהם ידונו אותם, אין זה עדיין יום חג, וכשה' יושב על כסא הדין, אז רשות למקטרגים להזכיר עוון, ואז יגמר המשפט המגיע לכל אחד ואחד, אמנם נגמר המשפט אבל יש ומתחייבים במשפט.

יום חג הוא כשה' יושב על כסא דין, ועל ידי חידוש ושיפור המעשים ה' עובר מכסא רחמים, את כל הדינים והחובות מעביר ה' לכסא רחמים ואז יוצא לצדק דיננו, ויום יבבא נהפך

* לאחר התפרקות ברית המועצות.

ליום חגנו. וזה הדימוי לשופר, הקול שנכנס במקום הצר יוצא במקום הרחב (ירושלמי ראש השנה הובא בר"ן ראש השנה כז ב), הדין שנפתח בו בכסא של דין שופטו על כסא הרחמים.

אימתי בחודש השביעי, אם ישאל הטוען איזה סוג דין זה, הלא מלך במשפט יעמיד ארץ, אך נקבע זה באחד לחודש השביעי, יום שבו נברא העולם בחדש ככתוב 'עולם חסד יבנה', יום המלכת המלך יום בו המלך חונן את ברואיו ומשפיע חסד על בריותיו. ויסד המצוה הזאת באם תוקעים בשופר ונוקטים מידה זו של חידוש ושיפור (ולזה מעורר השופר), עומד ה' מכסא הדין לכסא של רחמים. וזה החסד שעשה עמנו בוראנו, שגילה לנו יום הדין אימתי, וגילה לנו החסד השולט היום באם נדע לרצות בוראנו בשופר, ולזה אנו נערכים עתה בעמדנו על סף השנה החולפת, בידינו לעשות סקירה על העבר, כדי לדעת מה נחדש ומה נשפר לפני כסא הכבוד בעמדנו למשפט.

הקב"ה מראה לאומות העולם את אפסיותם

נתבונן רגע קט עד כמה קטנים וננסים אנו לפני בורא עולם, העולם כולו מדעני העולם והמעצמות הגדולות, דימו לעצמם לפי גודל ההתפתחויות וגודל העוצמה כי אין כמותם, ואם נבוכדנצר אמר בזמנו 'אעלה על במתי עב אדמה לעליון' (ישעיה יד יד), מה דימו לעצמם שליט הקרמלין מחד ונשיא ארה"ב מאידך. הגיעו לכוכבים ובנו עוצמה שביכולתם להשיב מלחמה שערה במרחק עשרת אלפים מיל, ודאי דימו לעצמם כי שליטים הם על היקום ועל הכוכבים, עד שדיברו על 'מלחמת כוכבים'. ואז באה שנה וטפחה על פניהם, 'המו גוים מטו ממלכות' מחד, 'נתן בקולו תמוג ארץ' מאידך (תהילים מז), ממלכה אחת שחלשה על חצי עולם התפוררה לפירוורים והתמוטטה לרסיסים, ובממלכה האחרת בא רוח גדולה המכונה 'הוריקן' והרסה חבל גדולה מארצה. והכל כדי שנמשיך בדברי דוד המלך (שם יב) 'ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה', זה מלמדנו היאך לעמוד לפני בורא העולם ברגע המשפט וההכרעה.

'ועל' המדינות בו יאמר איזו לחרב איזו לשלום ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמוות, נדע כי זה פסק דין ברור המוכרע ביום וברגע זה, אין זה מליצות ונראה מה עבר עלינו בשנה שעברה, ונרעד ונפחד לקראת פסק הדין הבא עלינו לטובה. אם נודה לה' על האושר שהנחילנו, מסר לנו את מצות תקיעת השופר, תקעו בחודש שופר חדשו מעשיכם שפרו מעשיכם, אזי נזכה שיעמוד ה' מכסא הדין לכסא הרחמים, הס קטגור וקח סגור, חג לנו היום בכסא ליום חגנו יום היבבא נהפך לחג, כי בטוחים אנו כי אמנם נדע לעמוד במבחן לשפר ולחדש מעשים, וה' יוצא דיננו לטובה. ככל שנרעד נפחד ונרגיש יותר את אימת הדין, יעורר פחד זה את לבותנו להסיר מחיצות מביננו ולהשכין שלום ביננו, לשפוך ליבנו בהחלטה לחדש מעשים לשפר מעשים להתקדש ולהטהר. 'כי עמך הסליחה למען תוורא' (תהלים קל

ד), כל תכלית הסליחה כדי שנירא מפני ה', וכשנירא מדין שמים נתקן מעשינו, יתן ה' ונתכוון בתקיעות לחדש ולשפר מעשינו, ונכתב ונחתם לחיים טובים ארוכים ולשלום.

לראש השנה תשנ"ד שנת השביעית

טעם שנקבע ראש השנה בחודש השביעי

אמרו חז"ל במדרש (ויק"ר כט ג): 'יהודה ברבי נחמן פתח, עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר, בשעה שהקב"ה יושב ועולה על כסא דין בדין הוא עולה, מה טעם עלה אלהים בתרועה. ובשעה שישראל נוטלין את שופריהן ותוקעין לפני הקב"ה, עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים דכתיב ה' בקול שופר, ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם, והופך עליהם מדת הדין לרחמים, אימתי בחדש השביעי'.

חסד עשה עמנו אבינו מלכנו, שקבע את יום הדין לחודש השביעי, שבו אמר ה' לאברהם אבינו ע"ה בעקידה בי נשבעתי נאם ה', וזהו חודש השביעי השבועה כדברי המדרש. יודע ה' שיש לנו זכויות רבות שעומדות לנו, זכות העקידה והעקידות שבכל הדורות, לכן נקבע יום הדין לחודש זה, ביום בו נוכל לעורר רחמים ולהזכיר זכויות, וזהו הזמן המסוגל ביותר עבורנו.

התקיעות מעוררות רחמים

ובבוקר יום הדין הגדול ה' יושב בדין על כסא הדין, וכשנפרסות היריעות של מעשים זכויות מול חסרונות, המצב הוא קריטי וקשה וכעניים ורשים דפקנו דלתיך. וכשאנו דלים ורשים אנו מבקשים רחמים מרובים ומזכירים זכויות, זכות אבות ואמהות וזכות העקידה, זכות מסירות נפש של דורות רבים, זכויות של נהרות דמים של אבות, שעלו על מוקד במסירות עבור קידוש שמו יתברך. וכשהדין מתוח ואנו מסכנים וזקוקים לרחמים, התקיעות מעוררות רחמים, ראה עמך הדל והמסכן מריע לכבודך וממליכך למלך, והדין נהפך מדין לרחמים גדולים.

ככל שהדין גדול יותר בעת פתיחת הדין, כן מועילות ההתעוררות שלנו והבקשה האמיתית אשר מקרב לב, לעורר רחמים ולזכותנו לרחמים גדולים על כסא הרחמים. עלה אלהים שהוא דין בתרועה שהיא קול זעקה ואנחה, גנוחי גנח וילולי יליל כלשון הגמ', עם ישראל גונח מנהמת לבו מיילל על מכאוביו, ופנייתו לבורא עולם בבקשה עמוקה של רחמים. ואנו נוטלים את השופר, ומעת שמתכוננים אנו למצוה שכל כוונתנו בה לבקש רחמים על כל פרט ופרט, על כל עדת ישראל בארץ ישראל ובעולם כולו, על אבות ובנים על חולים וחלשים על העם כולו, על כולנו השבורים והרצוצים בגוף ובנפש עניים במעש.

* לאחר חתימת 'הסכם אוסלו'.

הריצוי לפני ה' על ידי הזכרונות

ואנו תוקעים ומזכירים את תפילת אברהם אבינו, שאמר (ב"ר נו טו) רבון העולמים בשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך היה לי מה להשיב, אתמול אמרת כי ביצחק וגו' ועכשיו קח נא את בנך וגו', וחס ושלום לא עשיתי כן אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות ומעשים רעים, תהא נזכר להם אותה העקידה ותתמלא עליהם רחמים.

בקשתנו ותחנונו ממלכנו שילך עמנו מידה כנגד מידה, כמו שאבינו אברהם עשה לפנינו משורת הדין, שהיה לו מה להשיב והלך בציווי המקום, כן בקשתנו עם כל חסרוננו ראה נא אורות נפלאים וזכויות נפלאות של עמנו, בכל הדורות מעת העקידה ועד היום, למסור נפש עבור אמונה בה'. מעשי חסד נפלאים של איש עבור רעהו שאין דוגמתם בעולם, אלפים רבים של תינוקות של בית רבן אשר הבל פי תורתך מלא את העולם, מצבור זכויות אלו יתלבש במצות תקיעת שופר אשר רבבות מישראל תוקעים ויהפך דיננו לרחמים. הבה נעורר רחמים, הבה נהיה כנים עם עצמנו, נראה בקטננו מה חדלים אנו, ונבקש מאב הרחמים המרחם רחם עלינו, בקשתנו בשביל הכלל תראה בחסד גדול למעלה ותעורר רחמים.

הננו עומדים בחרדה מול תמורות גדולות בארץ הקודש בשנת השמיטה שהחלה היום, בשנה בה בישרו לנו חז"ל (מגילה יז ב) כי בן דוד בא, אין מי שינבא מה טומן בחובו הסדר החדש שעלה בלב שרי הממשלה לעשות, לב מלכים ושרים ביד ה' והכל מסובב משמים, כך הוא הדין ואין מי יודע מה ילד יום, רועדים הננו והספקות בלבותנו, אך זאת נדע כי הכל נקבע היום ביום הדין, מה יעלה לנו בשנה הבאה עלינו לטובה. ואנו תפילה בלבנו ובפינו זכור לנו העקידות, תן בלב כל היועצים והקובעים לעשות אך טוב לישראל, ובזכות התקיעות שאנו תוקעים כאן ובכל העולם, ישב ה' על כסא רחמים ויגזור לנו חיים ושלוש לכלל ולפרט, ויתקבלו נא זעקותינו ברחמים גדולים, ובשנה הקדושה הזאת נזכה לגאולה שלימה, וישמע קול שופרו של משיח.

לראש השנה תשנ"ה

ראש השנה מאיר לפני יום הכיפורים

אומרים אנו כבר מראש חודש את המזמור לדוד ה' אורי וישעי, ודרשו חז"ל במדרש (ויק"ר כא ד) אורי בראש השנה וישעי ביום הכיפורים. שאל ר' ישראל סלנטר, לכאורה ראוי יותר היה להפוך את הסדר, ולהקדים את יום הכיפורים לפני ראש השנה, כדי שנטהר מעוונותינו ונעמוד לדין נקיים וטהורים. אלא מוכח מזה שמחילת עוונות אינה קלה ופשוטה כל כך, צריכים התעוררות חזקה לפני כן, וכשיתקרב יותר להשי"ת אזי יוכל לזכות לכפרה. וזה ביאור אורי בראש השנה, היום מאיר לאדם וחרדת הדין והפחד פותחת את נבכי הלב, וזה מניעו להתקרב ולבקש ולהתחנן לכפרה, ולהגיע אחר כך לישעי זה יום הכיפורים, בו נוושע מחטאנו ונטהר לפני ה'.

עצם הפחד מיום הדין לכאורה הוא טבעי ובהישג יד, שכן מי לא יחרד מדין ומשפט, וכמאמר חז"ל אם לפני מלך בשר ודם ומשפט בני אדם גדול הפחד, וכל מי שעומד לפני דין אפילו רק ממונות וודאי פלילי, כולו חרדה ורעדה ומי לא יחשש ויפחד, ועל אחת כמה וכמה ביום הדין האמיתי והגדול של שמים, בו יחתם ויקבע כל העתיד של כל יחיד ציבור עם ישראל וכל העולם כולו, מי לא יחרד ומי לא יזדעזע.

אך המציאות איננה כזאת, אדם ככל שיהיה יותר גדול יפחד ויחרד יותר, ואנו אנשים קטנים ופשוטים שלווים ושקטים כאילו הדברים לא נוגעים אלינו. התשובה על זה היא כי אין אנו מרגישים במוחש מה מתחולל היום, ורחוקים אנו מהחדרת מציאות הדין לתוך ישותנו, יודעים אנו כי הוא יום הדין, אך זוהי מודעות בלי הרגש עמוק ואמיתי, היום הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים, מוציאים מפינו ואין אנו מרגישים כי אמנם כך הוא. ככל שאדם מתעמק יותר להבין ולדעת כי אכן זה מה שמתקיים היום, כי הכל נקבע היום והכל מונח על כף המאזניים, הוא מרגיש ויודע ורעדה אוחזתו.

שירת המלאכים בראש השנה ויום הכיפורים

אמרו חז"ל במסכת בראש השנה (לב ב): 'אמר רבי אבהו, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים. אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וישראל אומרים שירה'. וכתבו התוס' (ערכין י ב), שהמלאכים עצמם אומרים שירה, שכן אין להם ספרי חיים ומתים. ולכאורה יש להבין מה ההווה אמינא שלא יאמרו, ובאמת מה שייך למלאכים ספרי חיים וספרי מתים, הן אין אצלם דבר זה, אלא הכוונה שברגעים גדולים כאלו וזמן משפט אין מקום לומר שירה.

אומרים אנו שירות ותשבחות בראש השנה, ממליכים מלכו של עולם בדברי שבח נפלאים, ובין טעמי רב סעדיה גאון לתקיעת שופר, יש המלכת המלך תקיעה להמלכה תקיעה לגינוסיה של המלך. אבל שירה של הלל אי אפשר לומר, במצב של פחד ודין כשהכל על כף המאזניים, אפשר וחייבים לשבח את מלכנו מלך העולם, אך אי אפשר להתעלות ולמלא הלב שמחה כמתבקש בשירה, מצב של דין מחייב להטיל אימה ופחד ואין ברגע כזה שירה אלא בבחינת 'וגילו ברעדה'. היום נקבע כפי שנפסק בשנה שעברה, רעידות אדמה מגיפות והוריקנים, ובוודאי מה שיארע בארץ הקודש, מה יהיו כיווניהם של בני ישמעאל המקיפים אותנו מכל צד, מה יתן ה' בלב שרים ומושכי חוטי המדיניות, כי כאן היום נקבע הכל, לא בושינגטון בקהיר או באוסלו.

לראש השנה תשנ"ז

החביבות של מצות תקיעת שופר

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (טז א): 'אמר רבי אבהו, למה תוקעין בשופר של איל, אמר הקב"ה תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני'. וקשה, היכן מצאנו מצוה לעקוד את עצמנו לפני ה', והרי גם בעקידה עצמה נצטווה בסוף אברהם אבינו 'אל תשלח ידך אל הנער'. יתר על כן, כשמזכירים אנו את העקידה מעלים על נס את נסיונו של אברהם אבינו ע"ה, שעמד בנסיון ושמע בקול ה' נגד עקרונותיו ושיטתו כל החיים, וכבש את יצרו ואהבתו לבנו שנולד לו למאה שנה, ואילו כאן נזכר דווקא עקידת יצחק ונסיונו של יצחק.

כתב הריטב"א בפירושו על הגמרא שם, דבאמת אין חובה לתקוע דווקא בשופר של איל, ומעיקר הדין די לקחת שופר כפוף, וזו אכן היתה שאלת ר' אבהו, כיון שדי בשופר כפוף ולא דווקא של איל, אם כן מדוע נהגו לתקוע דווקא בשל איל. והתירוץ אמר הקב"ה, אף דאינו אלא מנהג, מכל מקום הרי הבטיח הקב"ה לאברהם, שכל זמן שמחזיקים בדרכיו ועושים המצוה בחיבה, שיזכור להם עקידתו שנאמר בהר ה' יראה (יראה לעתיד דווקא). ומשום הכי אפשר לומר אמר הקב"ה תקעו לפני בשופר של איל, שאתם מחבבין מצוה זו זכר לעקידת יצחק והולכין בדרכיו, מעלה אני עליכם כאילו אמרתי לעקוד עצמכם לפני.

גילה לנו בזה הריטב"א, שמה שנאמר בהר ה' יראה, ולפי המדרש שהביא רש"י, שה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות. כשנצטוונו לתקוע לא נאמר לנו מה לכוון ובמה לדקדק, מקפידים אנו לחפש שופר של איל להתקרב לחיבוב המצוה של יצחק אבינו, שבקש מאביו אנה עקדני כדי לא לגרום למום. כך התמסר יצחק וכך חפצים אנו להדבק בדרכי אבות, לחבב כל דיבור של ה' ולעשותו בדקדוק, אמר הקב"ה החיבוב הזה עושה כאילו נצטווה ועשיתם, ובזה עומדת לכם הזכות להצילכם מן הפורעניות.

כל יהודי מקבל כח להתקרב למעשי האבות

אנו קטנים מהמסירות של אבותינו הקדושים, אבל נאמר לנו חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב (אליהו רבה פרק כה), היינו כל יהודי בן לאבותינו הקדושים ולכולנו נאמר, שקבלנו סגולות וכוחות ויש אפשרות לנגוע ולהגיע כל אחד לפי מה שהוא בדרכי האבות. עומדים אנו לפני דין ופסק חדש, עברה עלינו שנה קשה ביותר, ראינו הרבה צרות וגזירות פרטיות רבות, מחלות תאונות ופיגועים קשים, כל אלו

פקדו את כל כלל ישראל, כולנו קשורים אחד בשני וחייבים להרגיש ולכאוב את המכות שנתכו על הכלל, חייבים להבין שכל זה נפסק לנו בשנה שעברה באותה שעה ובאותו מעמד.

שוב מגיעים אנו לרגע המכריע הקובע חיים לשנה החדשה, הקובע לכל פרט מה יהיה בו ומה יהיה לכלל, זכינו והשי"ת נותן לנו את הזכות הגדולה שהנחילו לנו אבותינו, את המסירות נפש של האבות המשנה את הדין ומטה את הכף. כשנודע לאבינו יצחק אלהים יראה לו את השה לעולה בני, ביקש מאברהם אבינו ע"ה אנא עקוד אותי על העצים כדי שלא יגרם פסול בקרבן. בחר יצחק להיות עולה תמימה בלי שום פגם, וכשבא האיל והוקרב תחתיו עם אותן הכוונות עם כל המסירות של יצחק, ובזה נחשבים אנו כמצווים להעקד וכנעקדים ונמסרים לקדושת שמו יתברך.

מסירות נפש בימינו

זקוקים אנו והעם כולו להרבה זכויות, זקוקים לברכה שיתן ה' דעה טובה וישרה, לעשות טובה עם ישראל שיעשו רצון ה' שחפץ ביקרנו, כי רק אז ננצל מכל הבעיות וממאויי הגויים העומדים עלינו מכל צד לקחת נפשנו, מאומות המטפחות מחדש השיטה הנאצית, לא שקטו ולא נחו ושוב התעוררו, הכל נפסק ונידון ברגע זה של התעוררות, בעת כל יהודי באשר הוא בכל העולם עומד ומראה כלפי מעלה הננו מחבבין את המצוות, חפצים ללכת בדרך אבותינו הקדושים שכל רצונם היה להיות קרבן להיות דבוקים בבורא יתברך ולעשות רצונו.

וכשמחבבין את המצוה אומר לנו ה', הרי אתם כמו שעקדתם עצמכם לפני, וכל פעולותיכם ומסירותיכם מתקבלות. ומהי המסירות מסירות מאיש לרעהו אהבת הזולת, שמירת השבת הכשרות הטהרה והצניעות, כל אלו נקיים במסירות ונראה לפני ה' כקרבן, כאבינו יצחק שהנחיל לנו כח זה של מסירות לחיים טובים טהורים וקדושים, ונזכה לעמוד בדין של רחמים, ונכתב ונחתם בספרן של צדיקים גמורים עם כל בית ישראל.

לראש השנה שחל להיות בשבת תשנ"ז

השורש לכל הבריאה

'זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון', כשעומדים לדין יש להעביר את מעשי השנה שעברה ולפי זה לדון, אם כן מן הראוי היה לקבוע את יום הדין בסוף וגמר שנה, ומה זה שנקבע ראש השנה בתחילת השנה ביום הראשון. כמו כן חשבון יום הדין הוא על מעשה האדם הכנותיו וחשבון העבר, ומה הוא 'כי זכר כל המעשים לפניך בא', דמשמע כל המעשים אשר מעולם. והשנה שחל ראש השנה בשבת אומרים 'את יום הזכרון הזה זכרון תרועה', שתוכנו של היום הוא יום הזכרון, אך מהו שמוסיף ואומר שוב זכרון תרועה, הן כבר נאמר כי תוכנו של היום הזכרון, ומהו זכרון תרועה (ודרשו חז"ל שחל בשבת).

בין עשרת הטעמים שמנה רב סעדיה גאון לתקיעת שופר (ונדפסו במחזורים), אחד מהם הוא כי הוא יום בריאת העולם, יום בו נוצר אדם הראשון, ובו השלים הקב"ה את הבריאה, לקראת יום התחדשות זה תוקעים בשופר, והיום יום התחדשות השנה החדשה נקבע יום הזכרון. בבריאה כלולה כל הבריאה עד סוף כל הדורות, בבריאה נברא עץ ראשון פרח ראשון וגרעין ראשון, וממנה התפתח ומתפתח כל אותם עצים חיות וכל ברואי העולם למילוני מיניהם. וכן מסביר הרמב"ן בפרשת בראשית (ב ג), שששת ימי הבריאה כוללים את כל ששת אלפי העולם, כי הכל נעוץ בשורש ובהתחלה.

האדם מקבל בשנה החדשה לפי מעשיו בשנה שעברה

כל שנה בראש השנה מתחדשת הבריאה, וביום ראש השנה נעוצה כל השנה שתבוא, אלא שבבריאת העולם נברא העולם לפני האדם עצמו, ומכאן ואילך מנהל הקב"ה את העולם לפי מעשי בני האדם, לפי מעשיו בשנה שעברה ובעבר, כן יקבע בראש השנה את העתיד להיות בשנה הבאה. ומה שנותנים לנו לשנה החדשה, בריאות פרנסה אושר שלום ושלווה, הכל כדי להמשיך בזה את הבריאה ואת רצון הבורא, נותנים לנו את האפשרות להמשיך לבנות ולקיים את הבריאה כרצון הבורא.

כשם שכל מדינה בונה לעצמה תקציב בתחילת השנה, והיאך נבנה תקציב לפי השנה החולפת, וכשמדייקים יותר מפני העבר והתקופות הקודמות, כן בונה ה' את אשר יקרה בשנה הבאה לפי מה שעבר בשנה החולפת. 'כי תביא חק זכרון להפקד כל רוח ונפש', בודקים מה היה עד עתה כל פרט ופרט, ולא רק בשנה החולפת, אלא 'זכר כל המעשים לפניך בא ואתה דורש מעשה כולם', אין זה כפילות וביאורו כי כל המעשים שנעשו וכל העושים בא ביום

זה ברגע הדין לפני ה'. 'ואתה ה' דורש מעשה כולם', כל מה שקורה בהתייחס לעושהו, לפי תנאיו לפי תכונותיו ולפי כל הסובב לו, ולפי זה אפשר לקבוע איזה סל לתת לו לשנה הבאה.

בראש השנה ניתן הכל בתמצית ובמרוכז

וזה ביאור המשנה (ראש השנה פ"א מ"ב): 'בארבעה פרקים האדם נידון, בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג על המים, ובראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון'. וקשה, אם האדם נידון בראש השנה, ממילא נידונת גם התבואה ופירות האילן. אלא דבראש השנה הדין הוא כללי והכל בתמצית, ובשאר הזמנים בפירוט ויציאת הדברים אל הפועל, בראש השנה כלול הכל כל התכנית לשנה הבאה, ואת זה קובעים לפי מה שקרה בשנה החולפת כן ישפתו לשנה הבאה. היום צריך האדם להכיר בכך, להמחיש לעצמו ולכולם כי היום נקבע הכל, היום מתחיל סיבוב חדש של שנה, וביום זה ניתן הכל במרוכז.

ובמה מכירים בזה, בהמלכת ה' בקריאה כלפי עם ועולם, ה' הוא מלכנו ואנו עבדיו ואנו סרים למשמעתו, ואנו יודעים כי הוא השופת חיים וכל פרט אשר יארע ביד המלך. ולזה ההסבר של חוק הזכרון, היום המלך רואה בפניו את כל המסכת הנעשית עד כה, ולפי זה את העתיד להעשות. אמרו לפני מלכויות זכרונות ושופרות, כדי שתמליכוני עליכם וכדי שיעלה זכרונכם לטובה, כי ברגע שהוא מלכנו זכרון העבר פוסק את העתיד. ובמה בשופר, כי מלבד שופר הבריאה היה שופר מתן תורה, עד למתן תורה התנהל העולם לפי מעשי בני אדם, זהו יום השישי יום שיש לבריאה יום השישי של מתן תורה, כי כל חוקות שמים וארץ נקבעו לפי יום השישי הנוסף, יום השופר של מתן תורה.

ימי ראש השנה הם היום הראשון והשני לעשרת ימי תשובה, חטא אין אנו רשאים להזכיר, כי רוצים הננו להיות בקומה גבוהה לקבל את העתיד, עצם המציאות הזאת להכיר כי הכל ממנו והכל בידי שמים, זהו סוד התשובה של ב' הימים הראשונים, החדרה לעצמנו כי כל העתיד טמון ביום זה ובשעה זו. תקיעת שופר ממליכה את מלכו של עולם, תקיעת שופר מחזירה אותנו למתן תורה, ואנו מודעים לחובתנו אתה הוא מלכנו ואין זולתו, כל הרצונות משועבדים לך מלכנו, ואתה הוא מלכנו ואתה תושיענו, וכל קבלה שמחליטים לקבל על עצמנו ברגע ההתעוררות מתקבלת לפני ה'.

לראש השנה תשנ"ח

הקשר בין תקיעת שופר למתן תורה

בין הטעמים שמנה רב סעדיה גאון לתקיעת שופר הוא מעמד הר סיני, בקולות וברקים עליהם נגלית ובקול שופר עליהם הופעת, זה מזכירים לנו בתפילת המוספין בברכת השופרות, ומאריכים לנו לפרט את כל מעמד הר סיני, אף שמבחינת התאריך אין קשר לראש השנה, ומעמד הר סיני היה בשבועות, ומתן לוחות שניות היה ביום הכיפורים.

זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון, ועל מעשה בראשית נאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, כל הבריאה תלויה היתה בקבלת התורה במעמד הר סיני, מובן ממילא ביום התחלת הבריאה בראש השנה מזכירים לנו את אשר מקיים את הבריאה את מעמד הר סיני, וקול שופר שאנו שומעים היום (שכן המצוה לשמוע קול השופר), מחזירנו חזרה לקול שופר בהר סיני, קול שופר שכוחו להעביר את הנהגת הקב"ה מדין לרחמים היה גם במעמד הר סיני, נתן לנו השי"ת את התורה בדין ושיתף גם אז מידת הרחמים.

הקבלות שמקבל האדם בראש השנה מתווספות למאזניים

כתוב בתהילים (קיט צא): 'למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך', ובהמשך (שם צב): 'לולי תורתך שעשועי כי אז אבדתי בעניי'. הביא הרבי מבעלז משל ממלך שיצא לציד והיה בסכנה גדולה, ובא אחד מאוהביו והציל אותו, בא המלך ליתן לו שכר, ואמר לו הנני נותן לך את בגדי הציד שלי, בכל עת שתצטרך משהו ויהיה לך בעיות בדין או במשפט המלך, תלבש בגדי ציד אלו שלי ואזכור במה שהצלת אותי ואפצה אותך. כמו כן בעת שעמדנו במעמד הר סיני אמרנו נעשה ונשמע, נתן לנו הקב"ה המצוה של תקיעת שופר, שבעת שנתקע בשופר יעלה לפני ה' זכרון מעמד הר סיני על ידי קול השופר, ויעזור לנו לעמוד בדין.

ואולי עוד נקודה בזה, במה שאמרנו נעשה ונשמע, אמרו חז"ל (שבת פח א) 'מי גילה רז זה לבני', סוד שמלאכי השרת משתמשים בו שהקדימו נעשה לנשמע, ונראה בזה שקיבלו על עצמם נעשה לפני ששמעו, וזו היתה המעלה הגדולה ובזה נחשב כבר מראש עשיה על מה שישמעו אחר כך, וגם זה מסודות התקיעת שופר בראש השנה, שנזכרים בנעשה ונשמע המעלה העצומה, שנחשב מה שמקבלים כבר כעשיה. ואף שיש לנו כלל שהקב"ה דן אותנו באשר הוא שם, והוא למעלה שאינו רואה העתיד רק כפי שהאדם עכשיו,

* לאחר סיום המחזור העשירי של הדף היומי, בערב ראש השנה בתאריך כ"ו אלול ה'תשנ"ז.

אבל יש נקודה נפלאה של מעמד הר סיני שיש בזה סוד נעשה ונשמע, ולוקחים בחשבון הקבלה על מה שיבוא.

סוד התקיעות באחדות העם כולו

ואולי בזה עוד נקודה, הגמ' אומרת בראש השנה, שופר כיון דלזכרון עבידא כלפנים דמיא, היינו על ידי תקיעת שופר אנו כאילו עומדים לפני ולפנים, זוכים ישראל בזה על ידי התקיעות לעמוד ממש מול הקב"ה. ושוב נראה שזה גם כן מסודות הנעשה ונשמע, שבמעמד הר סיני עמדו ישראל מול הקב"ה, ובעת שמזכירים את השופר ההוא שוב עומדים מול הקב"ה. זכינו במיוחד בשנה זו שהבאנו להקב"ה אלפי ורבבות דפי הגמ', שסיים עם ישראל את הש"ס כולו בערב כניסת החג, עדות יותר גדולה מזו לא צריך על קבלת התורה של הש"ס להבא, ועל מתנת עם ישראל שהתקשרו עם הקב"ה בסיום התורה שבעל פה, בזה אנו עומדים עכשיו לפני תקיעת שופר שוב לקבל על עצמנו עול מצוות, ויחשב הדבר כקבלה עשויה לעתיד.

נוסיף עוד נקודה שנזכרים אנו במעמד הר סיני על ידי קול השופר, המצוה המיוחדת ביותר בשנה היא תקיעת שופר, כולם יוצאים ידי חובה ברגע אחד, ודומה שאין בכל המצוות דומה לה, בדומה למעמד הר סיני שהיה בלב אחד כאיש אחד, כולם התכוונו לאותו רצון גדול - רצוננו לראות את מלכנו. כשם שתקיעה משתפת את כולנו כן הרצון הוא אחד, כולם שואפים לשנה טובה לכל בית ישראל, כולנו מצפים לשנת בשורות טובות, נדע ונשנן לעצמנו כי ביום הדין ברגע הדין כל אחד ואחד נידון לעצמו, וכולם נסקרים בסקירה אחת כולנו יחד, נדע כי בהיותנו כאיש אחד יש לנו הקבלה הגדולה של נעשה ונשמע, קול השופר יאחדנו קול השופר יעמידנו לפני מלך רם ונישא, נקבל יחד עול מלכות שמים ונעמד לפניו לפני ולפנים, ונזכה לשנה טובה בספרם של צדיקים גמורים.

לראש השנה תשנ"ט

בתורה יום תרועה ובתפילה יום הזכרון

בתורה יש לנו חמשה חגים, שלש רגלים ראש השנה ויום הכיפורים, את כל החגים מזכירים אנו בתפילה, לפי המצוה שאותה אנו מקיימים בחג זה, בפסח חג המצות הזה על שם המצוה המיוחדת לחג זה אכילת מצה, בסוכות חג הסוכות הזה כי זו המצוה המיוחדת של סוכות, ביום הכיפורים יום הכיפורים הזה כי זה מה שכולל כל החג, תוכנו כפרה ועבודת היום היא לעסוק בתשובה ולזכות לכפרה.

אמנם בראש השנה נקרא בתורה (במדבר כט א) 'יום תרועה יהיה לכם', אומרים אנו בתפילה 'ותתן לנו את יום הזכרון הזה', ויש להבין מהו ששינינו את שם היום ממה שכתוב בתורה. ואמנם בתורה מצאנו גם 'זכרון תרועה מקרא קודש', אך פעולת ומצות היום היא התקיעה בה אנו עסוקים, ולא הזכרון שהוא מצוה דרבנן להזכיר מלכויות זכרונות ושופרות.

אך ההסבר הוא, כי אין זה מאורע היסטורי כיציאת מצרים או מתן תורה, אלא יום תרועה הוא מה שנדרש מעמנו, אין זה התקיעות גרידא כל היום, אלא יום תרועה הוא יום מעורר ומרתיע, המכניסנו פנימה הישר לפני ה'. וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ג ה"ד): 'אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו כלומר עורר ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו מעשיכם וזכרו בוראכם' וכו'. והזכרון הוא זה שמביא אותנו להתעוררות זו, וזה הביאור הפסוק 'זכרון תרועה', כי הזכרון הוא זה שמעורר את התרועה.

ה' זוכר את האדם לפי מה שהאדם זוכר את ה'

יום הזכרון הוא מה שאנו מבקשים מאת ה' שיעלה זכרוננו לטובה, תוכן היום עבורנו מאת ה' הוא הזכרון, אך יש להבין מהו הזכרון הן אין נסתר מנגד עיניו, ומה זה שנבקש שיזכרנו ה', הכל ידוע לפניו כל פרט ופרט ומהו בקשת הזכרון. אלא כתוב בקדמונים, כי יום זכרון הוא שינוי מידות והתייחסות ה' אלינו, היום הרת עולם יום הבריאה, היום שופתים שוב חיים לשנה חדשה, היום הוא יום התקציב ה' חותך חיים לכל חי, זוהי ההתחדשות ביום הבריאה, שינוי המידה של יום הזכרון כלפינו הוא לפי מידת זכרוננו אנו את ה'.

קראנו בתוכחה שכשאנו הולכים בקרי ה' הולך עמנו בחמת קרי, כי אם חושבים שכל מה שמתרחש הוא מקרה, גם אנו נתונים חלילה מצד ה' לידי המקרה, אותה השגחה פרטית שיש לכל אחד ואחד מאת ה' נחלשת, וכאילו ניתנת לידי המקרה, רק בזה שאנו

זוכרים ומרגישים ומדגישים לעצתו, שהכל ניתן מאת ה' ושהכל ממנו, הכוחות הגשמיים והרוחניים לכלל ולפרט, בזה זוכים גם להזכר לפני ה'. וכמו שמסביר הרמב"ן את הפסוק 'עיני ה' אל יראיו למייחלים לחסדו', כי מי שמייחל ומבקש להזכר זוכה לעין ה' אל יראיו, וכן נאמר בתפילת המוספין אשרי איש שלא ישכחך ובן אדם יתאמץ בך, כי דורשיך לעולם לא יכשלו ולא יכלמו לנצח כל החוסים בך, אלא נזכרים ומקבלים השפעה, ולא נזרקים חס וחלילה לדרך המקרה.

זכרון העקידות שבכל הדורות

יש לנו הרבה מצוות שאנו לא מבינים בשכלנו מה ואיך הם פועלות, אך העידה עליהם התורה כי 'וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ציצית מביאה לזכירה, ובאם זכינו לזכור נדע כי בעטייה של מצוה זו. ובמצוות שופר גילו לנו חז"ל אמרו לפני מלכויות זכרונות ושופרות וכו' ובמה בשופר, היינו שסגולתו של השופר להביא להתעלות של מלכויות וזכרונות.

ואמרו חז"ל במדרש (ויק"ר כט ז): 'אמר הקב"ה לישראל, בני אם אתם מבקשים לזכות לפני בדין ביום הזה, תהיו מזכירין זכות אבות ואתם זוכין לפני בדין, באחד זה אברהם, זכרון תרועה זה יצחק, מקרא קודש זה יעקב'. והביאור, אברהם קרא לה' מלך והמליך את הקב"ה על כל העולם, יצחק אפר העקידה לזכרו של יצחק, ויעקב מידתו תורה תתן אמת ליעקב וזה שופרות.

ההתבוננות אל מעשה אבות מקשרת אותנו אליהם ובזה זוכים אנו לדין, נזכור בדורות הקודמים שהמליכו את הקב"ה בכל מצב, נזכור בדורות הקודמים שהלכו במסירות נפש בעקידה, אלפים ומילוני עקידות של כל הדורות, ונזכור בתורה תורת האבות אשר יגעו ועמלו והתמסרו לתורה בכל לשד נפשם. וכל זה מעלה אותנו התרועה והיבבא, התקועה סגולתה לעורר לקדש ולעלות, ואזי עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר, נזכיר ונזכור כי היום הוא יום זכרון, והזכרון מחדש עלינו שנה חדשה טובה ומשופרת, ככל שנזכיר יותר נזכר יותר, וה' יפקדנו שנה טובה ומבורכת.

לראש השנה שחל להיות בשבת תש"ס

קיום מצוה בדבר שנידונים בו

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (טז א): אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא, מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח, מפני שהפסח זמן תבואה הוא, אמר הקב"ה הביאו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת, מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא, אמר הקב"ה הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פירות האילן. ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג, אמר הקב"ה נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, ואמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה ובמה בשופר'.

הארכנו בציטוט הגמרא שכן יש ארבעה ימי דין, פסח שבועות סוכות וראש השנה, וכדי שיתברכו התבואה והפירות וכו', צריכים שתתקיים מצוה בדבר הנידון, כי המצוה היא ההתקשרות לבורא עולם שנעשה צוויו, ובזה נידונים ובזה מתברכים. ראש השנה הוא יום הדין לכל העולם, ולכל מה שיתרחש גם בתבואה פירות וגשמים, בהתייחסות לכל רכיב בפרט זה. וצריכים אנו למצוה מיוחדת ביום הדין כדי שנתברך וכדי שנזכה כפי שהתבאר, ומהי המצוה המיוחדת אשר בה נוכל לזכות גם בראש השנה, מלכויות זכרונות ושופרות כדי שתמליכוני עליכם ויעלה זכרונכם לטובה ובמה בשופר.

בראש השנה יעשה האדם עצמו כקרבן

אם כן גדולה השאלה, כשחל ראש השנה בשבת ותיקנו חז"ל שאין תוקעים, נהי דיש כח ביד חז"ל לעקור דבר מהתורה בשב ואל תעשה, אבל היכן המצוה שתקשר ודרכה תחול הברכה ובזה נזכה לדין. אך כבר ביארו חכמים מה שבכל הימים טובים כתוב והקרבתם עולה, ובראש השנה כתוב (במדבר כט ב) ועשיתם עולה, שיעשה האדם את עצמו לקרבן, ובלשון הירושלמי (ראש השנה פ"ד ה"ח): 'אמר להם הקב"ה, מכיוון שנכנסתם לדין לפני בראש השנה ויצאתם בשלום, מעלה אני עליכם כאילו נבראתם בריה חדשה'. וזהו המצוה הפועלת, באיזה צורה מתמסר אדם לבורא העולם, באיזה אופן מוסר הוא את עצמו לקרבן, על ידי שתמליכוני עליכם ביטול כל הרצונות כל המאוים ביטול מלא אל הקב"ה.

מלכות נקרא כי אין מלבדו, אין שום כח בעולם שיפעל אפילו הדבר הקט ביותר, הכל בידי ה' הוא מושל בכל ומולך בכל, ואין לך עשב שגדל שלא אומרים לו גדל, זוהי המלכות. וזכרונות העלאת זכרון לפני הקב"ה, התבטלות גמורה וידיעה שה' זוכר כל פרט

ופרט, כל יחיד וכל כלל כל אומה וכל לשון, כי זכר כל המעשים לפניך בא ואתה דורש מעשה כולם, יודעים אנו שה' זוכר כל אחד, ובעלותו לזכרון דורשים את מעשיו את זכויותיו, ואת אשר מלא חובותיו לפי סגולותיו וכשרונותיו. וכל זה נעשה בשופר, אותו שופר בו יקבל עם ישראל תורה, אותה התעוררות שהכניס בלב כל העם את קבלת עול התורה אז ולעולמי עד, קול שופר זה פועל את המלכויות והזכרונות, ובזה אנו מתמסרים להקב"ה.

ההימנעות מתקיעת שופר בשבת

יום ראשון היה שבת, יש לנו השלמה ביום השני לתקיעת שופר, אבל משמע מדברי הגמ' שגם בעת שלא תוקן עדיין יום שני של ראש השנה כקבוע, כשהדבר היה תלוי כל שנה בבית דין, אם יהיה ראש השנה יום אחד או שנים, גם אז כשחל ראש השנה בשבת לא היו תוקעים. ומצאה הגמ' אסמכתא לדבר, שיש פסוק בתורה בו נקרא ראש השנה 'זכרון תרועה', כנראה שנזכרים בתקיעות שהיו במתן תורה בעת הגאולה העתידה בעקידת יצחק ובכל מה שמעורר השופר, זכרון זה בכוחו לפעול ולעורר לקיום מצוה זו, מפני שההימנעות מתקיעת שופר בשבת תשמור על השבת בשלימותה, וכן תלמדנו לשמוע בדברי חכמים.

רציפות התורה מנתינה עד ללימודה על ידי החכמים ועד למסירת הדברים מדור דור, רציפות מליאה עד למתן תורה בה עלה משה למרום לקבלת התורה ולימדה לבני ישראל, לימד את עם ישראל כי בכח חכמים לקבוע, היאך לשמור על התורה על שלימותה ועל כל פרטי דקדוקיה. וכשהחליטו חכמים להמנע מתקיעת שופר כדי לשמור על קדושת השבת שלא תפגם, שלא ימצא אחד שיעביר שופר ד' אמות ברשות הרבים, לימדו אותנו והחדירו לנו מהו חילול שבת אחד, שכדאי עבורו כדי שלא יארע חס וחלילה, לוותר על המסירות נפש של התקיעות, לקיים המצוה על ידי זכרון התרועה, ובזה לנצח ולעמוד בדין בדחילו ורחימו.

זהו קשר ברכת השופרות לראש השנה, בו בעיקר מזכירים אז מתן תורה, בלי מתן תורה אין קיום לעולם ביום הדין של העולם כולו, ועל המדינות בו יאמר, קיום העולם תלוי במתן תורה, גם אם ציוונו לוותר על תקיעת שופר, ונחשיב זאת רשות ונקבל על עצמנו את כל דברי חכמים, בזה אנו עושים את עצמנו עולה, ועשיתם מעלה אני עליכם כאילו הקרבתם עצמכם לפני, וזה זכותנו ובזה נעמוד לדין לצדק ורחמים.

לראש השנה תשס"ב

בראש השנה מזריעים אנו לכל השנה

מחר נאמר בתפילה ונחזור על הדברים י"ב פעם 'היום הרת עולם' וכו', כיון שהיום הרת עולם והיום נברא העולם וליתר דיוק אדם הראשון, היום מתחדש העולם שוב מחדש, ולכן יעמיד במשפט כל יצורי עולמים, כי מסלול העולם מתחיל שוב, והעולם מתגלגל לשנה חדשה, שוב עבר המסלול ואנו תקווה למסלול טוב יותר ממה שעבר.

נכנס ראש השנה ומתחדשת שנה, ובראשה כלול כל מה שיקרה לשנה הבאה, כמו בזרע שנזרע באדמה, לפי איכותו סגולתו כוחותיו טיבו ומראהו, כן יגדל העץ והמסתעף ממנו, כך בראש ראש לכל מה שיהיה ויתרחש, כי הראש כולל את הכל. זהו הרת עולם, כשם שבעובר כלול וטמון כל מה שיוולד וכל העתיד נמצא בעובר, זהו הרת עולם זהו ראש השנה הבאה ומתחדשת.

על ידי האחדות זוכים בדין

הסברנו בשבת שעברה את הפסוקים בחבקוק (ג ו): 'עמד וימדד ארץ ראה ויתר גוים ויתפצצו הררי עד שחו גבעות עולם הליכות עולם לו', שכל מה שהתרחש להראות ולהודיע כי הכל הנהגת ה' הליכות עולם לו. קראנו בפרשת נצבים ונאמר בתנחומא שם, למה נסמכה פרשה זו לפרשת הקללות (כי תבא), לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים בפרשה זו, חוץ מארבעים ותשע שנאמרו בתורת כהנים, מיד הוריקו פניהם ואמרו מי יוכל לעמוד באילו, מיד קרא אותם משה והיה מפייסן בדברים, אתם נצבים היום הרבה הכעסתם ולא עשה אתכם כליה והרי אתם קיימים לפניו. הכוונה שבזכות שאתם מאוחדים 'נצבים היום כלכם', מובטחים אתם שלא תכלו לעולם.

מובא בשם הסבא מקלם, שיש בהתקשרות לכלל עצה להנצל ביום הדין. והוכיח זאת מדברי הטור הידועים (סימן תקפא), שמתרחצים ומסתפרים לקראת יום הדין, והביא את דברי המדרש (ירושלמי ראש השנה א ג): 'אמר ר' סימון, כתיב (דברים ד ז) כי מי גוי גדול וגו', ר' חנינא ור' יהושע אומרים, איזו אומה כאומה זו שיודעת אופיה של אלהיה. שמנהגו של עולם, אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים, ומגדל זקנו ואין חותך צפרניו, לפי שאינו יודע איך יצא דינו. אבל ישראל אינו כן, לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, ומגלחין זקנם ומחתכין צפרניהם, ואוכלין ושותין ושמחים בראש השנה, לפי שיודעין שהקב"ה יעשה להם נס. לפיכך נוהגין לספר ולכבס בערב ראש השנה, ולהרבות מנות בראש השנה. ופירש, אמנם היחיד חייב לפחד ולרעוד מיום הדין, אבל הכלל בטוח שעושים לו נס.

על ידי פחד מגיעים לאחדות

והדרך להשתייך לחבורה של יראים מיום הדין, היא להרבות בהרבצת תורה בתמיכה בתורה בצדקה וגמילות חסדים, ואז נעשה להם נס וזוכים להכתב בספרם של צדיקים גמורים. ואם נשאל את עצמנו איך מגיעים לזה להיות מקושרים יחד, העצה לזאת כשנמצאים בפחד זה מפיג את המידות האנוכיות ומפריד את המחיצות, ויש אפשרות להתקשר יחד (וכן ראינו במצבים שונים של פחד שנפלו מחיצות רבות). וכך אומר רבינו יונה בשערי תשובה (שער א אות יד), אנחתי מפחדך - הרחיקה ממני האנחות, כשיש פחד גדול מסתלקים כל הפחדים האחרים וכל הדאגות נמוגות, כשרויים בפחד נמצאים ביחסים טובים עם כולם, וזהו מה שאומרים בתפילה 'ובכן תן פחדך וכו' ויעשו כולם אגודה אחת, כי האחדות היא תוצאה מהפחד.

כל תפקידנו ברגע זה כמה שעות לפני הכרעת הדין של כולנו, לטפח בלבנו פחד זה מיום הדין, אין זה מליצה אלא דין ממש, וזה יקרבנו ויאחדנו לעשות אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם. יתן ה' וישפוט לנו שנה טובה לכלל ולפרט, לעם ישראל בארץ ישראל, אשר כאבנו שנה שלימה של פגעים וכאבים, לעם ישראל בעולם כולו. יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון, לשנה טובה תכתבו כולם בפה, וכל בית ישראל בכל מקום שהם.

לראש השנה שחל להיות בשבת תשס"ג

בראש השנה בוחר בנו ה' מחדש לעמו

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (לב ב): אמר רבי אבהו, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים. אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו, וישראל אומרים שירה'. ויש להתבונן, מה שאלת המלאכים ומה תשובת הקב"ה. מצאנו מאידך מאמר אחר, בשו"ע כתוב מכבסין ומסתפרין בערב ראש השנה, ופירש הט"ז הטעם להראות שאנו בטוחים בו יתברך שיוציא לצדק משפטנו. והביא ר' שלמה קלוגר מ"פה מראה' סתירה, שמחד שמחים שיוציא לאור משפטנו, ומאידך אין אומרים שירה כי יש דין של ספרי חיים וספרי מתים.

ותירץ ר' שלמה קלוגר כי יש מדרש נוסף (ילקוט שמעוני אמור רמז תרנא), ישראל ואומות העולם נכנסין ומקטריגין בראש השנה ואין אנו יודעים מי נצח, ממה שישראל יוצאין ולולביהן בידיהם מוכח שישראל נצחו. נמצא דיש ב' דינים בראש השנה, וכמו שמתפללים אנו בתפילת המוספין ועל המדינות בו יאמר איזו לחיים, רואים אנו כי יש דין על מדינה שלימה מה יהיה בדינה.

בתחילת הבריאה היה הנידון מה יהיה המולך בכיפה, עבור מי נברא עולם, כידוע דיום השישי הוא ה' בסיון, כל הבריאה נבראה בשביל ישראל, ואומות העולם רצו גם הם לקבל את התורה, וה' מפארן בא וזרח משעיר למו, וניתנה תורה לישראל וכל העולם קיים עבור ישראל, בהנחל עליון גויים בהפרידו מבני אדם בתחילת הבריאה, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, ואז נקבע כי חלק ה' עמו יעקב חלק נחלתו.

ובהתחדש עולם בראש השנה, כששוב מסדרים את העולם, שוב חשבון הבריאה, שוב הנידון עבור מי נברא עולם ובמה קיים הוא, בטוחים הננו כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, בזה בטוחים אנו ובזה שמחים אנו כי נוצחים אנו ואנו עם ישראל חבל נחלתו. ועם זה יש עוד דין פרטי לכל אחד ואחד ולכל יחיד ויחיד, ועל זה יום דין ועל זה ספרי חיים פתוחים לפניו, ולכן אין שירה השירה יש רק כשהכל שמח והכל מושלם, וכאן יש יום דין שעדיין ספק לכל יחיד ויחיד.

שילוב הפחד והשמחה בראש השנה

עומדים אנו כולנו לדין, וכשמסתכלים אחורה לשנה שחלפה, כבר בקשנו אתמול תכלה שנה וקללותיה, ובתקווה רבה שתחל שנה וברכותיה, כולנו חלים ורועדים מעומק הדין שהיה לנו בשנה החולפת, ועם זה הננו בהודאה גדולה להשי"ת ששם חלקנו בחיים. עם כל הצער הגדול והכאב הרב שפקדנו בכל השנה, כאב שאי אפשר לרפאותו, ורק בעל הגמול יכול לרפאות ולחיות, וראינו עומק הדין בפחד וברעדה, יחד עם זה ראינו גלויים עצומים של חסד וחסד. ועל זה מודים אנו בחדווה על מה שגמלנו עם קטן מול עולם גדול וענק, בכל העולם מתרגשת שנאה גדולה על עמנו, ועם זה ה' מובילנו מוליכנו מדריכנו ושומר עלינו.

ביום החשבון הגדול והנוקב יום דין זה, הננו מחד רועדים וחוששים ומתפללים לשמירת ה' על עמנו, על כל יחיד ויחיד על כל משפחה ועל כל ישוב, כולנו עומדים לדין ואין מי יודע מה יפסק ומה יחתם, עם זה אנו בטוחים שעם ישראל נבחר שוב כעם הנבחר, כעם קדוש אשר כל העולם תלוי בו, ובזה שמחים ובטוחים אנו שהשנה הבאה תהיה טובה יותר. כל שנה נותן לנו השי"ת מצות תקיעת שופר שברים ותרועה, שברים ששובר את הלב על מכאובנו ועל היותנו בגלות, על סבלנו פה בארץ הקודש ובעולם כולו, מהאומות אשר מתקנאות בנו וחפצים לזכות בכתר זה שלנו ובזה מתנכלים לנו, ובתרועה התעוררות קרבה אל ה' בפחד ושמחה.

על ידי השבת זוכים לכפרה ביום הכיפורים

השנה שראש השנה בשבת קודש, והורו לנו חז"ל להמנע מהתקיעה, כדי לשמור על השבת עם כל דקדוקיה ופרטיה, קדושת השבת היא הנותנת את כוחה של תקיעת שופר. הרמב"ן פירש שכל ענין זכרון תרועה הוא לקראת יום הכיפורים, והדין נפסק ומתעוררים אנו מקול השופר לקראת יום הכיפורים, ובזה הורו לנו חז"ל ששמירת השבת בדקדוקיה יתן את כפרת יום הכיפורים. 'וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד' (ישעיה נח יג), מפרש החפץ חיים שקדוש ה' מכובד זה יום הכיפורים.

בקשתנו ותחנונינו ביום שבת קודש, יום לעם ישראל אשר עמנו ואשר מרחוק, שמרו שבת ונזכה בזה ליום הכיפורים, קדושת השבת מעלה כתקיעה גם יללה וגם גניחה, שמחה על היותנו העם הנבחר אשר רק לו יש שבת, ודאגה על מיעוט עבודתנו ושמירתנו. עומדים אנו לדין, כבר זכינו כי אתה בחרתנו, זכינו לדעת את יום הדין ואת קיום העולם לעוד שנה בעבור בחירת ישראל, ותפילתנו לזכות לדין לכל יחיד ויחיד לשמור על כל פרט, לכל משפחה לכל ילד לכל ילדה כל ישוב וכל מקום, כל פרט ופרט ישמור ה' מכל משמר בזאת השנה המתחדשת לטובה, ונזכה במהרה לישועות גדולות ולגאולה שלימה.

לראש השנה שחל להיות בשבת תשס"ד

במה מתערבב השטן כשחל בשבת ואין תוקעים?

פעם רביעית בחמש השנים האחרונות שראש השנה חל בשבת, ולא תוקעים אנו בשופר כתקנת חז"ל, ומוותרים אנו על התקיעה בשביל קדושת השבת. ואמרו חז"ל (ראש השנה טז ב): 'כל שנה שאין תוקעין לה בתחילתה מריעין לה בסופה, מאי טעמא דלא איערבב שטן'. וכתבו התוס': 'מפרש בהלכות גדולות, לאו דמיקלע בשבתא, אלא דאייליד אונסא'.

וקצת קשה, סוף סוף אין תקיעות בשבת, ולא ערבבנו את השטן. ובתוס' הביאו מהערוך בשם הירושלמי במה נבהל השטן, שכששומע תקיעה אחת בהיל ולא בהיל, וכששומע השניה אומר ודאי זה שפורה דיתקע בשופר גדול ומטא זימניה להבלע, ומתערבב ולית ליה פנאי למעבד קטגוריא. אם כן קשה להבין, שבשבת זה חסר לנו, ובמה נדחה את השטן, הן אין לנו תקיעות.

וכנראה שכשרואה השטן והמקטרג שישראל מוותרים על ההתעוררות הגדולה של התקיעות, אשר בכוחן לעורר את ליבותינו ולהזיז אותנו לקראת ה', ואנו מוותרים על ההתעוררות הזאת לכבוד שמים, לשמור על שלימות השבת שהיא רצון ומלכות ה', כי ששת ימים עשה ה' את השמים והארץ, ובלוחות השניות וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, כל זה גלום בשבת זוהי מלכות ה', ואז גם נסתמות טענות והטעיות השטן.

המלכת ה' על ידי הפסוקים דווקא

המצוה הנוספת בימי ראש השנה היא, אמרו לפני מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם זכרונות כדי שיעלה זכרוכם לפני ובמה בשופר (ראש השנה לד ב). נוסף לתקיעת שופר יש פסוקי השופרות, ודווקא פסוקים אלו שקבעו חז"ל, הם הממליכות המזכירות והמקשרות את השופר. ויש להבין, הן תפקידנו בראש השנה להמליך את ה', אם כן לכאורה די לנו שנכריז אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה זוהי המלכת ה', ומדוע קבעו לנו חז"ל דווקא עשר פסוקים מתורה נביאים וכתובים שבהם אנו ממליכים.

הביאור בזה הוא, שהפסוקים האלה נתקנו לשלשה דברים, וכמו שאמרו חז"ל במסכת ראש השנה (לב א): 'הני עשרה מלכויות כנגד מי, אמר רבי לוי כנגד עשרה הלולים שאמר דוד בספר תהילים, הנהו דכתיב בהו הללוהו בתקע שופר, רב יוסף אמר כנגד עשרת הדברות שנאמרו לו למשה בסיני, רבי יוחנן אמר כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם,

גם בראשית מאמר הוא'. דווקא בפסוקים אלו ממליכים אנו את ה', והטעם הוא דמי אנו קטנים וקרוצי חומר שנמליך את מלך העולם, עשה לנו הקב"ה חסד עצום שקבע והודיע לנו היאך להמליך אותו.

אין בפינו יכולת להביע את מלכות ה'

רב סעדיה גאון מנה עשר טעמים למצות תקיעת שופר, הטעם הראשון הוא מפני שהיום תחילת הבריאה שבו ברא השי"ת את העולם, וכן עושים המלכים בתחילת מלכותם שתוקעים להם בחצוצרות ובקרנות, להודיע ולהשמיע בכל מקום את תחילת מלכותם. פינו קטן ודל מלהביע מלכות ה', רק הפסוקים הנפלאים שבתורה דברי ה', ובהם נברא העולם שה' אסתכל באורייא וברא עלמא, מתוך התורה ברא ה' את העולם. ולכן דעת רב יוסף היא כנגד עשרת הדברות שכוללים את כל התורה, וכנגד עשרה מיני זמר שנזכרו בתהילים שהם הדברים ששיבח דוד מלך ישראל, בהם מרננים ובהם מזמרים לפני ה', וזה זכאים אנו להוציא מפינו, שזה מקיף את כל הרננות הגדולות ביותר שבח והדר לבריאת העולם, וודאי עשר מאמרות בהם נברא העולם.

כל הפסוקים שאנו אומרים בתפילת המוספין לפי קביעת חז"ל, הם הדרך הנפלאה ביותר והיחידה, כדי להמליך את ה' ביום הבריאה ביום הגינוסאי, ואך ורק בפסוקים אלו זכאים אנו להמליכו, כי פינו ולשוננו כאמור דלה מלהקיף את עוצמת מלכות ה'. ובמה בשופר היום אין אנו תוקעים, אבל אומרים אנו את הפסוקים מתורה נביאים וכתובים, הפסוקים שעומדים לפנינו ממתן תורה וכך אמר הקב"ה, היתה המלכת ה' במתן תורה, וכך ניתנו בביאור ופסוקי השופרות ובזה אנו ממליכים ובמה בשופר. היום ממליכים אנו את המלך, אנו בני עם ישראל עם קדושים זכאים להמליך את המלך, מכל מיליארדי בני האדם בעולם זכינו אנו להמליך ביום הבריאה, את המלך שינהל שוב את עולמו בשנה החדשה.

היום ראש השנה שמגלם בתוכו את הכל, את כל אשר יקרה ויתהווה בשנה הבאה עלינו לטובה, רבון העולמים עברנו שנה כואבת וראינו את מידת הדין גדולה, והננו בתפילה ובקשה עצומה הרם קרן ישראל עמך, אנו נמליכך אנו נפאריך נקבל נשמור ונעשה את כל המוטל עלינו. קשה לנו להבטיח עבור כלל ישראל, אבל כל תפילותינו הם עבור כלל ישראל, שיפתחו ליבותיהם לקראת מלך מלכי המלכים, שיקבלו על עצמם עול מלכות שמים. וה' ישפות לנו ולכל עמו ישראל שנה טובה ומתוקה, שנה שלווה ובטוחה, שנה שלא יהיה צער ונזק ברחובותינו, כולנו נתעלה לעבוד את ה' בלב שלם, ויתקבלו כל תפילותינו ובקשותינו לשנה טובה ומבורכת.

לראש השנה תשס"ה

הפסוקים פועלים ונוסכים בנו את מלכות ה'

בראש השנה יש לנו שתי מצוות, תקיעת שופר ואמירת מלכויות זכרונות ושופרות, ויש מפרשים שאמירת הפסוקים היא מן התורה (ויש ספק בגמרא (ראש השנה לד ב), אם יש מקום שתוקעים ומקום שאומרים [לאדם שאינו יכול לומר לבד], מה עדיף). ידוע מאמר הגמ' (שם): 'אמרו לפני מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה ובמה בשופר'. ויש להתבונן, היאך על ידי אמירת הפסוקים הללו הננו ממליכים את ה', ועל ידי אמירת הפסוקים אנו נזכרים לפני השי"ת, גם אם נאמר את הפסוקים בכוונה גדולה.

ידוע לנו שכל המצוות שנעשות לפי המתכונת שקבעו לנו חז"ל פועלים בעולמות העליונים, כך ניתנו לנו המצוות ויכולים להגיע למדרגות, ואלה הפסוקים הנוסכים בתוכנו את המלכת ה' והזכרון לטובה, באשר אנו מזכירים עצמנו לפניו יתברך ובטוחים אנו כי בזה אנו נזכרים. ובמאמר הגמ' ובמה בשופר, הקשה הריטב"א מה המשך הוא זה, כי אמירת הפסוקים מועלת ופעולת במה בשופר, התירוץ תשובה היא על שאלתנו הראשונה, אמירת הפסוקים פועלת עלינו, ופועלת תמליכוני עליכם והעלאת הזכרונות, כשזה יחד עם השופר.

על האדם לעורר בעצמו פחד מהדין

ובלשון הגמ' בראש השנה (כו א), שאלה הגמ' הן שופר הוא בחוץ ולא בפניהם, אם כן יהני גם שופר של פרה ולא דווקא דאיל (כי כל החסרון של אין קטגור נעשה סגור הוא רק לפני). התירוץ שופר כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי, היינו כוחו של זכרון השופר הוא כלפנים, כאילו הוא בקודש הקדשים. כוחו של השופר להכניס את האדם לפני המקום העמוק ביותר, ובזה מלכויות זכרונות מועילות למה שנועדו בראש השנה (וכך יסדו לנו חז"ל סדר הפסוקים, תורה היינו עבר כתובים היינו הווה ונביאים היינו עתיד, וזה הרצון של ההמלכה היה הווה ויהיה).

נאמר יותר מה החיוב עלינו באמירת הפסוקים, עלינו לעורר לעצמנו מידת הדין פחד ומורא יום הדין, אל נחשב שיום הדין לא נוגע לנו לכל אחד ואחד. אמרו חז"ל שבראש השנה ספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו, אין אלו מליצות כל אחד ואחד חייב לדעת אם אינו מתעלם מהמציאות, כי יום הדין פוסק וקובע על כל מה שיהיה. עברה שנה לא קלה, אמנם קיימת שכחה וקלים אנו לשכוח את אשר אירע במשך שנה שלימה, אך אם נתבונן קצת נדע

ונוכח שבמשך השנה שעברה היו מחלות ודברים קשים, ולא נברח מעצמנו על ידי השכחה השולטת, שכן לא מחכמה נעשה זאת, ואי אפשר להתעלם מהמציאות, וזה יכול לעוררנו לפחד הדין.

הרגע של תקיעת שופר גורלי ומסוכן גם יחד

אך בזה לא די, כי התביעה והדרישה מאתנו ביום הדין כאמור לומר מלכויות זכרונות ושופרות, להמליך את ה' על עצמנו ועל כל העולם, ובמה בשופר הפסוקים עם השופר. נפעיל את כח הדמיון, שופר כלפנים דמי ביאורו, כל שנה בהיות בית המקדש נכנס כהן גדול לפני ולפנים, לתוך קודש הקדשים לבא במקום המקודש ביותר, בידיעה עד כמה מסוכן הוא, שכן בימי בית שני כהן גדול לא היה מוציא שנתו (ש' שנים) וכמעט לא זכו לצאת, ועם כל זאת עשו הכל לקבל את התפקיד באשר אין מקודש ממנו. כשאומרים לנו חז"ל דשופר כלפנים דמי, ברגע התקיעה אנו עומדים כאילו לפני ולפנים, אפשר להיות הכי קרוב לה' להמליך ולהזכר, ואזי אם הרצון אמיתי וכנה, להפקד לטובה להזכר לחיים טובים, להתעלות בהמלכת מלכו של עולם על עצמו ועל כל העולם, אך גם אפשר חס וחלילה להפסיד רגע מקודש זה, כי זהו רגע גורלי ומסוכן גם יחד.

נדע כי כל תפילותינו הם לכלל, כל התפילות הם בלשון רבים, זכרנו וכתבנו כל בקשותינו לכלל, וזה העומק בסוד תפילותינו, כי יסוד מלכות הוא מלך על כל הארץ, היום ביום בריאת העולם כשמתחדש עולם, מחדש עם מילאדים גויים ואומות, והכל על סמך שישראל יקבלו את התורה, אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, וכדברי רש"י בחומש יום השישי - השישי בסיון, כל העולם בשביל התורה וזה קיום הבריאה הלאה, ולכן תפילת שופרות והזכרת מתן תורה היום, ובהתחדש לעוד שנה שוב כל העולם בשביל ישראל. תפילותינו לכל העולם ולמדינות בו יאמר, מלוך על כל העולם כולו בכבודך, כל הגויים שאינם יודעים מה מתחדש, היום ישראל מקבלים מלכות עבור כל העולם, וממילא על כל ישראל, ובה ממליכים אנו על עצמנו.

זוהי תפקידנו חובתנו וזכותנו, זקוקים אנו לחסדים גדולים, ונוכה להם כשנדע להמליך את ה' על כל העולם, מתחילה על עצמנו ומכאן על כל ישראל ומזה על כל העולם, הכל קשור ומקושר יחד, ובכן תן פחדך על כל מעשיך, תן כבוד לעמך, ובכן צדיקים יראו וישמחו. כל אחד ואחד יכול וחייב לזכות, ובסוף כל תפילה מלוך על כל העולם, ויאמר כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו, מלך על כל הארץ ומזה מקדש ישראל, והיום הגדול יום הזכרון שיהיה לטובה וברכה וכתובה וחתימה לכולנו.

לראש השנה תשס"ו

בשופר מרוכז וכלול הכל

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (לד ב): אמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה ובמה בשופר. לא כתוב בשופרות אלא בשופר, כי בשופר מרוכז וכלול הכל, גם המלכויות וגם הזכרונות, ובכח השופר לכלול את הכל. ראש השנה הוא זמן התחדשות, בו מכתירים את הקב"ה ביום הבריאה, כי הכל נכנס למעגל חדש וזוהי ההכתרה.

ובזה שמכתירים את הקב"ה, יש אפשרות להנתק מהעוונות שמכבידים עלינו, ולכן נאמר במדרש (ירושלמי ראש השנה פ"ד ה"ח) שה' עושה אותנו כבריה חדשה. וכמו במלכות בית יהודה שאמר שמואל הנביא (א יא יד) כשהייתה מחלוקת במלכותו של שאול: 'אמר שמואל לכה ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה'. וכמבואר בספר מלכים (א לט): 'ויתקעו בשופר ויאמרו כל העם יחי המלך', כל התחדשות המלוכה טמונה בשופר.

השפעת מלכות ה' על כל העולם

בתפילת הימים הנוראים אומרים אנו, 'ובכן יתקדש שמך על ישראל עמך', ואחר כך 'ובכן תן פחדך על כל מעשיך', למדים אנו את הסדר כי בתחילה מבקשים אנו שיתקדש שם ה' על ישראל עמך. ובזה שממליכים את השי"ת על עצמנו ועל כל ישראל, עם שקבל תורה ובזה נתקיימה הבריאה, שכן אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, ויהי ערב ויהי בקר יום השישי בסיון, מכאן נובעת מלכות ה' בכל העולם, שכן היום מלכות כל העולם ועל המדינות בו יאמר. אבל הסדר הוא מלכות ה' על ישראל ומכאן על כל העולם, וידע כל פעול כי אתה פעלתו גם אומות העולם.

אך נעמיק עוד יותר, כדי להמליך את הקב"ה על ישראל עמך, צריכים אנו להמליך את השי"ת על עצמנו, ויסוד הדברים כי דנים את האדם עד כמה נתגלה כבוד שמים על ידו, כי תכלית האדם הוא להרבות כבוד שמים, וזה מתגלה על כל צעד במעשי האדם אפילו הקטנים ביותר. נברא היחיד בעולמו של הקב"ה כדי להרבות כבוד שמים, וזה דין ראש השנה בבריאה הגדולה, יש לכל אחד ואחד מקום ומשבצת, נבראת מסכת גדולה של ריבוי כבוד ה' בעולם, וכך נאמר שכל בני אדם עוברים לפניו כבני מרון - כל אחד ואחד בנפרד, ויחד עם זה כולם נסקרים בסקירה אחת - מלכות ה' בכלל.

האוויר כולו ספוג ממעלת היום

כל עבודתנו בראש השנה היא, להמליך את הקב"ה על עצמנו על ישראל ועל כל העולם, ומדוע נעשה זה בראש השנה דווקא, מה מיוחד ביום זה מכל הימים, העניין הוא שכל המצוות תלויות בזמן שלהם, האוויר כולו ספוג ממעלת היום. כשם שבליל הסדר בישבנו בצוותא כל אחד עם משפחתו מרגישים רגע של חירות, כן זיכה אותנו השי"ת ביום ראש השנה, בזמן התחדשות העולם בזמן גלגול העולם מחדש. ההתחדשות היא כי היום הרת עולם, שולטת בעולם המלכות והננו מקבלים המלכות, שכן מלך העולם מחדש עולמו, נתן לנו השי"ת את מצות השופר שטומנת בחובה את ההמלכה, את כל הפרטים הנאמרים בפסוקי התפילה.

מלכות היא אדנות ה' בכל גבולות העולם מלכות ה' על כל פינה, התגלות כבוד שמים היא בהרגשה כי ה' שולט בעולמו. הן ראינו בשנה זו דברים מחרידים שהראו שלטון ה' בלעדי על כל העולם, מול טכנולוגיה והתפתחות עולמית, שיכול האדם לחשוב עד כמה שולט הוא ועד כמה הגיע להשגים נפלאים, מול זאת מלכות ה' בצונמאי בהוריקן ובכל מאורעות הטבע בעולם כולו. עומדים אנו ומשתוממים על שלטון ה' בבריאה, ואין ספק שהמאורעות האלו היו כדי להחדיר לעצמנו, את אפסיות האדם מול מלכות והנהגת ה' בעולם. זכרונות היא הכניעה המוחלטת שלנו למלכות ה', ההכרה כי הכל מתנהל בהשגחה פרטית, ובתוך המאורעות המדהימים נתגלתה השגחה פרטית להרבה יחידים שהיו שם לטוב ולמוטב.

מלכויות זכרונות ושופרות כנגד שלשת האבות

כל זאת שואבים אנו מאבותינו, מלכויות מאברהם אבינו שקרא לה' אדון, והראה לעולם של אז כי אדון עולם אשר מלך. עקידת יצחק כניעה מוחלטת לרצון ה' בהתבטלות גמורה, וזה עבר בשרשרת כל ימי עולם, ועקידת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור. יעקב מידת האמת נתן אמת ליעקב היא התורה, וזהו שופרו של מתן תורה, שופר של הגאולה העתידה, שכן כתוב שכל הגלויות מתכנסות בזכות התורה.

נדע אשר לפנינו, היום יום הראשון של עשרת ימי תשובה, לא על ידי וידוי וזכירת החטאים שאלו אסורים היום, אלא על ידי הכניעה ההמלכה השעבוד לתורה לנותן התורה, התבטלות עצמית מוחלטת זהו המקשר בין כולנו. שכן כשאנו עומדים ורועדים לפני ה' יתברך בתקיעת שופר עם כל הטמון בה, אין מחיצות בינו כולנו כאחד לכבודו יתברך, נתעלה ונתרומם ונתקדש יתקדש העם ויתעלה וינצל כל העם עמנו, והיה ה' למלך על כל הארץ.

לראש השנה שחל להיות בשבת תשס"ז

המלכויות והשופרות עיקר עניינם הזכרונות

אמרו חז"ל במסכת ראש השנה (כט ב): 'אמר רבי לוי בר לחמא אמר רבי חמא בר חנינא, כתוב אחד אומר (ויקרא כג כד) שבתון זכרון תרועה, וכתוב אחד אומר (במדבר כט א) יום תרועה יהיה לכם. לא קשיא, כאן ביום טוב שחל להיות בשבת, כאן ביום טוב שחל להיות בחול'. ופירש רש"י: 'ולא תרועה ממש, אלא מקראות של תרועה יאמרו'. ובהמשך הגמ' הקשה רבא, אי מדאורייתא היא במקדש היכי תקעינן, ותירץ רבא שמא יעביינו רק מדרבנן.

אבל הדעה הראשונה היא, דיש חילוקים בין ימי ראש השנה אי חל בשבת, שאז עיקר ראש השנה הוא אמירת הפסוקים, ובחול העיקר התקיעה (עיין כפות תמרים). אלא דכל תקיעת שופר היא כדי להזכר בדברי חז"ל, אמרו לפני מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני ובמה בשופר. היינו דמלכויות וזכרונות היא להזכר, ובמה בשופר גם בעת התקיעה בפועל, הכל כדי להזכר.

האדם בזכרוננו מעורר את הזכרונות למעלה

תוכנו של ראש השנה הוא זכרון, וכפי שהננו קוראים את ראש השנה 'יום הזכרון הזה', וכדברים בתפילת המוספין 'כי תבוא חוק זכרון להפקד כל רוח ונפש', חוק חקק הקב"ה בעולמו ביום ראש השנה להביא חוק זכרון, חוק מיוחד ליום זה כי בו נפקדים בו נזכרים כל רוח ונפש. ובזה זהים יום התרועה ויום זכרון התרועה, כי גם כשתוקעים בחול יש את חוק הזכרון, והיום שאין תוקעים זכרון תרועה הוא חוק הזכרון, אין תוקעים בגלל קדושת השבת וחוק הזכרון קיים.

וההסבר הוא ככל שאנו זוכרים יותר, את כל מעשינו רצונותינו מאוינו ושאפותינו, ומגלים אנו אותם לפני הקב"ה, כן ה' זוכרנו ורואה את כל המעשים וכל מה שבנבכי נפשנו, כי זכרוננו אנו הזכרנו, אז פועל ה' שה' זוכרנו, ומתגשם חוק הזכרון לפני יוצר ובורא העולם. שכן סיבת חוק הזכרון הוא זה היום תחילת מעשיך, יום ההילולא יום הבריאה, זכרון ליום ראשון יום בריאת האדם סיום הבריאה, ואזי ברגע סיום הבריאה אמר אדם הראשון מזמור שיר ליום השבת.

תקיעת שופר הוא הקשר האמיץ להקב"ה

וכשאנו היום ביום הבריאה אין תוקעים בגלל השבת, אין לנו זכירה גדולה יותר מיום בריאת שמים וארץ כי בו שבת מכל מלאכתו, זה הזכרון שלנו ביום הרת עולם, וזה מעורר מצדו יתברך את חוק הזכרון, וכשנתקע מחר שוב נכריז היום הרת עולם, על ידי זכרון תרועה זכרון הבריאה בשבת קודש, ומחר יום הרת עולם עם התקיעה.

הגמ' אומרת בראש השנה (כו א): 'שופר דלזכרון קאתי כלפנים דמי'. ופירש רש"י: 'כיון דלזכרון קא אתי, כבגדי כהן גדול שלפנים דמי'. היינו כשתוקעים נחשבים ככהן גדול שעומד לפני ולפנים בתוך קודש הקדשים, כוחו להגיענו לדרגה הגדולה בעולם, ככהן גדול שעמד במקום המקודש בעולם, ואזי כל שביב מחשבה חס וחלילה מוציא הנפש, שם הכל מקושר דבוק ואמיץ אל הקב"ה, היינו כוחו של השופר להזכר ולהגיע לחוק זכרון שהזכרנו.

האבות הקדושים הם הסגורים שלנו בדין

אמרו חז"ל במדרש (ויק"ר כט ז): 'משל לבן מלכים שהיה לו דין בפני אביו, אמר לו אביו ואם אתה מבקש לזכות לפני בדין ביום הזה, מני נקולוגוס פלוני ואת זכי לפני בדין. כך אמר הקב"ה לישראל, בני אם אתם מבקשים לזכות לפני בדין ביום הזה, תהיו מזכירין זכות אבות ואתם זוכין לפני בדין. באחד זה אברהם שנאמר (יחזקאל לג כד) אחד היה אברהם, זכרון תרועה זה יצחק שנאמר (בראשית כב יג) וירא והנה איל, מקרא קודש זה יעקב שנאמר (ישעיה מח יב) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי'. ופירש במשנת רבי אהרן (ח"ב עמ' קצא), מלכויות נגד אברהם שהיה הראשון שקרא להקב"ה אדון והקנהו להקב"ה שמים וארץ, זכרונות נגד יצחק ועקידת יצחק לזרעו, שופרות כנגד יעקב דמצותו היא תורה שופר של מתן תורה.

היום שבת שעיקר עבודתנו היא הזכירה ובזה להגיע להחלת חוק זכרון עלינו, נדבק בזכרון אבותינו אדון כל הארץ, כשאנו מהרהרים במה שעבר עלינו בשנה החולפת, מלכות השגחה פרטית וראינו כח ה' בכל פינה, זהו המלכויות לדעת כי ה' הוא המוליך והמביא, ומי שענינו פקוחות ראה את ההשגחה הפרטית על כל צעד ושעל, זהו הלימוד מהשנה שחלפה. זכרונות להעלות על הלב עקידות של כל דור ודור עד יצחק אבינו מזכירים אנו את העקידה הראשונה וזו כוללת כל העקידות שבכל הדורות וכולם נזכרים לפניו בדין, ובמה בשופר הנהגת העולם על ידי התורה, תתן אמת ליעקב חסד לאברהם.

בעמדנו כרגע לדין וכל זה מגישים אנו כלפי ה', ממליכים את ה' על כל העולם וודאי על עצמנו, מזכירים את כל העבר ומצפים לעתיד, אנא ה' זכור העקידות לפניך מונח אפר יצחק ואפר כל קדושי הדורות וקדושי דורנו אנו, ומתקשרים אנו ליעקב אבינו, זוהי האמת היחידה תתן אמת ליעקב. ידבק העם בתורתו, בכל מקום שנפש ישראל משתפכת ומתחננת, תתן לנו שנה טובה ומתוקה שנת גאולה שנת ישועה שנת התרוממות הרוח, בהתלכד העם כולו נכריז אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, ואזי נזכה לישועות גדולות כתיבה וחתימה טובה לכל בית ישראל.

לראש השנה תשס"ח שנת השמיטה

הפסוקים מעוררים את הרגשת הדין

היום הרת עולם, זוהי התפילה שאנו חוזרים עליה ו' פעמים צמוד לפסוקי מלכויות זכרונות ושופרות, ואם כן כנראה שהברכות הנוספות והפסוקים אשר בהם, מעוררים את הרגשת היום הרת עולם. ואמרו חז"ל (ראש השנה לד ב) 'אמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות, מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה ובמה בשופר'. על שופרות לא נאמר שופרות אלא ובמה בשופר, תקיעות השופר הנצמדות לפסוקים, הם המעוררים אותנו להיום הרת עולם.

בכללים שכתב רב סעדיה גאון לטעמי תקיעת שופר, האחד מהם הוא כי הוא יום בריאת העולם, היום נברא העולם והיום נברא מחדש. שנה חדשה הגלגל מתחיל את גלגולו מחדש לשס"ה סיבובים, וכמו שאומרים אנו כל יום בתפילת שחרית 'המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית' לשס"ה סיבובים, והיום מתחיל מחדש כבשעת הבריאה. זהו סודו של שופר, כמלך שביום המלכתו תוקעים לפניו, כן תוקעים לפני מלך מלכי המלכים שמחדש מלכותו.

עניינם של עשרת הפסוקים

בגמרא אמרו ג' סיבות לעשרת הפסוקים, א' כנגד הלולים שבספר תהילים שבפרק הללו אל בקדשו, ב' כנגד עשרת הדברות, ג' כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם. כולם מתרכזים בתקיעה, אין כאן מחלוקת אלא הכל כלול. עשר ההלולים השתפכות הנפש בשירה ונגינה, השתפכות והודאה גדולה על בריאת העולם, על אשר בחדש ה' מחדש הוא עולמו מחדש. ועשיתם עולה נאמר בראש השנה, ודרשו חז"ל כאילו עשיתם עצמכם עולה לפני, נעשיתם נבראתם ומרגישים כי הננו מהללים על כך, הללו בתקע שופר הללו בתקע בנבל וכנור, והסיום הללו בצלצלי תרועה, ואז כל הנשמה תהלל יה כאן שיא ההילול.

ב' כנגד עשרת הדברות בה כלולה כל התורה, וכל בריאת העולם תלויה בתורה, כל תרי"ג המצוות כלולות בעשרת הדברות, זה מה שמקיים את העולם, כי בזה שקבל עם ישראל את התורה נתקיים העולם, ובתקיעת שופר נעמוד שוב כאילו למעמד הר סיני, לקיום העולם שנברא היום. קול השופר מעורר את השופר של מתן תורה, כנאמר קול השופר הולך וחזק מאד, הקול בוקע מעומק הלב כמו כל הנשמה המקבלת מחדש את עשרת הדברות, אותו שופר של הבריאה מתאחד עם השופר של מתן תורה.

והשלישי עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, היום נברא העולם מחדש, וכפי שהסברנו בריאת העולם ומתן תורה צמודים ונבראו בעשרה מאמרות, הכל בעשרת הטעמים של רס"ג. ונבין עתה את המלכויות זכרונות ושופרות, השופרות הם ריכוז ההודאה ההלל והברכה להשי"ת על חידוש הבריאה כל הנשמה תהלל יה, והזכרונות אלו עשרת המאמרות אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם לפניך נגלו כל תעלומות והמון נסתרות שמבראשית כאילו נברא העולם, ומלכויות הוא כנגד עשרת הדברות, קבלת אלוקות ומלכות ה' למלך, שמע ישראל אנוכי ה' אלהיך זהו קבלת מלכות.

החילוק בין ראש השנה של ישראל לאומות העולם

ואזי תפילותינו ביום הדין לזכות לקבלת עול מלכות שמים, להדבק בתורה וזה באופן של הלל והשתפכות ודבקות בה', כל הנשמה תהלל יה, התפילות הן עבור כלל ישראל שיתחדש ויזכה להיות בהתחדשות העולם. עם ישראל גדול עם רבבות פרטים, אך כולנו עם אחד ותפילותינו עבור כולם שיכנס בלבם חידוש העולם, היותנו משתלבים בסיבוב חדש. גם אלו שעדיין לא מרגישים ביום הדין בהתחדשות העולם, יכנס האור בלבם, יכנס קול השופר בלבם ונשמתם, בקבלת התורה וקבלת עול מלכות שמים, בשמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, פסוק השגור בפי כולם, ושמעתורר ספונטנית מלב כל יהודי בעת התרגשו.

גמרנו שנה ועוברים עתה לפסק דין חדש, ומכיון שהכל חדש נותן לנו כח להתעורר ולעלות, אין שום אומה שיודעת בתחילת שנה לפתוח הלבבות, יודעים הם לשמוח ולהתהולל ביום תחילת השנה, ואילו אנו חרדים עומדים לדין ומחפשים התעלות. נזכור את אבינו יצחק שאפרו מונח לפני ה', עם אפר צדיקים מכל הדורות וגם מדורו של שמד, תפילותינו לבורא עולם יראו לפניך כל העקידות בעולם ובארצנו, כולם יתלכדו עם רצוננו להשתנות ולהתעלות וכל הנשמה תהלל יה.

לראש השנה שחל להיות בשבת תש"ע

התבוננות בשנה שחלפה

אמרו חז"ל במסכת בבא בתרא (י א): 'דרש ר' יהודה ברבי שלום, כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, זכה הלא פרוס לרעב לחמך, לא זכה ועניים מרודים תביא בית'. כל שנה יודעים אנו כי ראש השנה הוא הקובע על השנה החדשה, יודעים ואין מרגישים כל כך, יודעים כי אומרים אנו ועל המדינות בו יאמר, אך אין זה כל כך במודעותינו.

כשנראה השנה שחלפה וראינו תהפוכות במשך השנה, קריסה מוחלטת של הכלכלה העולמית שנגעה לכל אחד ואחד, דבר שלא פיללו לו לפני שנה כשאמרנו זכרנו לחיים, וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך, אולי היו אלו רק מילים גרידא, וכשראינו כי הכל נקבע לשנה, ראינו איך שאדירי עולם התרסקו הבנו גמרא זו, כל החסרונות נקבעו כדין עם כל פרטיהם. יסוד ראש השנה הוא התפילה, תפילה בקשה ותחינה מכל הלב, הבריאה מתחדשת זה היום תחילת מעשיך, ומזה נקח אל לבנו איך לעמוד ולהתחנן לפניו.

כתב ה'חובת הלבבות' (שער חשבון הנפש פ"ג), כשנתבונן נראה שכל העולם נברא בתכלית הדיקו, ואינו משתנה לחלקיק של דקה, לא זריחת השמש ולא שקיעתה, כי לו ישתנה משהו יחרב כל העולם, ובגוף האדם אם אבר אחד לא יתפקד בדיוק כפי שנקבע, הן לא יחזיק האדם מעמד. ואם כן היאך יתכן שיטה במעשיו מרצון הבורא אפילו בזיז קטן, וזה ההתעוררות בימי ראש השנה, זה היום תחילת מעשיך, שוב העולם שב למקומו והבריאה ממשיכה והאדם וגופו ממשיכים, ומזה קיום העולם ומזה החיות לכל השנה.

צירוף מלכויות וזכרונות מכל הדורות

והנה בהעלותנו על לבנו יום ראש השנה לפני שבעים שנה, ראש השנה ת"ש היתה כל ורשה הבירה היהודית כבושה, והצורר נעץ ציפורניו בעמנו בכל כוחותיו, במגמה להשמיד ולעקור את עם ה', וזממו תהילות לאל הופר, ועם ישראל חי גדל ופורח, תורה גדולה ומתחזקת ושוב פורח עם ישראל. אז לפני שבעים שנה בעמוד עם ישראל אז בראש השנה בזעקה ותחינה, גם אז קבלו עול מלכות שמים בכל מצב תחת מגף צורר ובתוך ים של דם, והיום שוב עומדים אנו בתחינה מלוך על כל העולם כולו בכבודך, בבקשה 'ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלהי ישראל מלך'.

השתנו הרבה דברים מאז, וכשניגש לברכת הזכרונות ונעלה על לבנו כי יש חוק זכרון, מצטרפים כל הזכרונות אשר מעולם עם עקידת יצחק. אנו מעלים את זכר ראש השנה ת"ש וכל מה שקרה בעקבותיו, אך נדע שלזכרונות מקדימה המלכויות, את הזכרונות אנו מעלים לאחר שקבלנו על עצמנו מלכות ה', ובראש ובראשונה מקבלים מלכות ה' על עצמנו, ואז בפסוקי הזכרונות אנו מבקשים להזכר לפניו, אנחנו כל עם ישראל בצירוף זכרונות כל הדורות, וגם בזה על ידי קבלת מלכות שמים מכל הדורות. אנו בדור קטן בדרגות אך גדול בכמות, מאות אלפים היום ממליכים את ה' בעולם, בתפילה שתראה מלכות ה' בכל מקום, ונחדיר לעצמנו כי כל העולם הקרוע והבקוע יזכה ויקבל מלכות ה', כי הבריאה לכולם והבריאה קיימת לכל העולם, אשר תקוותינו רבה שיפקח את עיניו.

היום שבת קודש ואין לנו תקיעת שופר, אך יום הדין קיים וכל העולם נידון, רב סעדיה גאון הנחיל לנו עשרה טעמים לתקיעת שופר, הטעם הראשון הוא יום בריאת העולם, ועל זה מתפללים אנו שנים עשר פעמים גם בשבת, היום הרת עולם ולכן היום יעמיד במשפט. לא מזכירים לא מתן תורה לא קול שופר של משיח ולא עקידה, אלא היום הרת עולם היום העולם מתחדש, ואין חידוש עולם כמו שבת, כי ששת ימים וגו' וביום השביעי שבת וינפש. מהבריאה ואילך שומרים את השבת, לפני כן גדולי הדור אדם שת ואנוש, ומאברהם אבינו עד היום השבת נשמרת, והיום בגלל קדושת השבת, בגלל שידעו חז"ל את גודל השבת, אשר חילול שבת אפילו בשוגג אין כמוהו, אין אנו תוקעים ומקבלים את קדושת השבת שוב ביום הרת עולם, וזה מרוממנו וזה עול מלכות שמים שלנו להמשיך בקדושת השבת בחידוש הבריאה וזו עבודתנו.

לראש השנה תשע"א

חשיבות רגע בחיים

אמרו חז"ל במדרש (ויק"ר כט א): 'תני בשם רבי אליעזר, בכ"ה באלול נברא העולם וכו', נמצאת אתה אומר ביום ראש השנה בשעה ראשונה עלה במחשבה, בשניה נתייעץ עם מלאכי השרת, בשלישי כנס עפרו וכו', בשנים עשר יצא בדימוס. אמר הקב"ה לאדם זה סימן לבניך, כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס, כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס, אימתי בחדש השביעי באחד לחדש'.

השאלה הגדולה מהו שיצא בדימוס, הלא היה עונש גדול שיצא מגן עדן, וירד לגשמיות מה שלא היה עד אז, ונגזרה מיתה וכל האמור בפרשה, ומהו סימן לבניך שיצאו בדימוס, איזה גדולה קבל שתרמז לבנים. התירוץ, אמנם קבל עונש גדול שהפך את כל המציאות שהייתה ברגע הבריאה, אך קיבל חיים מול מה שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות, זו גזירה נוראה אך קיבל חיים שבהם יכל לתקן את החטא, הן הגיעו אחר כך למתן תורה ובה נאמר ואני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, הגיעו שוב לדרגה אך נפלו.

וכשאנו עומדים בראש השנה עם כל ישראל שבעולם, מבקשים זכרנו לחיים תן לנו ההבטחה שניתנה לאדם הראשון, כמו שיצא הוא בדימוס כך עתידין בניך לצאת בדימוס ולקבל חיים. יודעים אנו מה זה חיים ואנו מבקשים את החיים, וזה אנו מבקשים ביום התחדש הבריאה בכל שנה. מלך חפץ בחיים למענך אלהים חיים, כי מה שנברא העולם 'עולם חסד יבנה', שברא ה' את העולם להטיב עם בריותיו, וזהו מלך חפץ בחיים כי זו כל התכלית, וזה ניתן לאדם הראשון בשעה השנים עשר, ובקשתנו תן לנו החיים למענך אלהים חיים.

עצות ליום הדין

והנה עומדים אנו לקראת הכרעת הדין, בו יקבע כל מה שיארע לעולם כולו, ולכלל ישראל ולכל יחיד ויחיד בשנה הבאה, עמדנו לפני שנה באותה נקודה, וכל מה שקרה בשנה החולפת נקבע אז, כיום זה בשעה זו. אומר הרב דסלר כי יש לאדם לדמות לעצמו, אם זה לא הראש השנה האחרון בחייו, היום יקבע לו חיים הלאה בריאות הלאה, ומי יודע אם זו לא הקביעה האחרון בימי חלדו, שכן יאמר ויחשב שזהו הראש השנה האחרון.

ואם אין לנו פחד זה כנראה שחסר לנו באמונה, לא חדור בעצמנו עמוק כי אכן בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון כמה יעברון וכמה יבראון, וכשלא חדור בלבנו הדבר ואין מאמינים אין פחד ואין יראה ומדמים בלב כי הכל יבוא על מקומו בשלום. אך יש לנו

עצה אחרת נזכיר מה היה בשנה שעברה נעשה סקירה מה קרה בשנה זו, נאמץ את הזכרון ונחזיר לעצמנו שכל מה שקרה בשנה שעתה נסתיימה נקבע אז בדין ראש השנה.

מסופר בגמרא (ברכות כח ב), שכשחלה רבן יוחנן בן זכאי והלך להפטר מן העולם, ראו אותו תלמידיו בוכה ותמהו הענק הזה מה לו לבכות, וענה להם יש ב' דרכים לפני ואיני יודע להיכן אגיע ולא אבכה. לו היו ב' דרכים ולנו יש הרבה דרכים, ואין אנו יודעים במה נגיע, וזה לנו לפחד ולדאוג. אך נדע אחת, אמנם עומדים אנו לדין והחרדה צריכה להיות גדולה, אך נדע שכל הציבור עומד לדין כל העם כל העולם וגורל כולם, ועלינו להתפלל עבור כלל ישראל, לבקש ולהתחנן שיחוס ה' על עמו, ונזכה אנו היחידים בתוך הכלל.

זכינו להתפלל מה שהתפללו האבות, ואולי זה שמזכירים את העקידה בראש השנה, וכך מסיימים אנו את ברכת הזכרונות אתה זוכר ועקידת יצחק ברחמים תזכור, ראה יצחק את הנס שקם לתחייה אמר ב"ה מחייה מתים. עלינו להודות על מה שבא עלינו ולבקש מכאן ולהבא, זוהי עבודתנו ברגעים גדולים אלו, להודות שחיים אנחנו ובקשה לחיים הלאה, זכרנו לחיים את כולנו, וכתבנו בספר החיים למענך אלהים חיים. עתה לפני תקיעות שופר כשמעלים את כל הזכויות מהעקידה עד הלום, כל הזכויות מצטברות יחד ואז למענך אלהים חיים, נזכה שיום דין זה נדע לעורר עצמנו, ולבקש רחמים על כל עמנו ועל כל העולם כולו אשר אנו בתוכו, ונכתב ונחתם לחיים טובים וארוכים.

לראש השנה תשע"ג

תקיעת שופר אחרי פתיחת הלב בתפילת שחרית

הבעל המאור מביא במסכת תענית (א ב): 'ובמדרש אגדה מצאתי, לפי שאין דעתו של אדם מתיישבת עליו אלא בתפלת מוסף, הדא הוא דכתיב שמעה ה' צדק וכו' זו קריאת שמע, הקשיבה רנתי זו תפלת יוצר, האזינה תפילתי בלא שפתי מרמה זו תפלת המוספין, מלפניך משפטי יצא זו היא שתוקעין שופר בתפלת המוספין' (ומסיים הבעל המאור: 'ובגמרא דילן במסכת ראש השנה יש טעם אחר בתקיעות').

הננו למדים שזמן המשפט הוא דווקא בזמן המוסף, ולא רק בגלל שגזרו על התקיעות לכן העבירום למוסף אחר שחרית וקריאת התורה, אלא יש אפשרות לומר הקשיבה רנתי בלא שפתי מרמה. לבנו כבר נפתח יותר מהתפילה, ונפתח כדי להתפלל יותר ולבקש מלפניך משפטי יצא, כל הרגשתנו לבקש מהשי"ת, ויודעים ובטוחים אנו כי עתה משפטי יצא עיניך תחזנה מישרים. תפילת מוסף נתקנה מול הקרבנות שמקריבים בחג, זהו הדמיון שכולו קרבן לה', ואז אומרים אנו מלכויות זכרונות ושופרות ואז הזמן הוא למשפט.

תקיעת שופר ככהן גדול בקודש הקדשים

כל תוכן יום הדין הוא בתפילה, פתיחת הלב ופניה אל השי"ת התעוררות לקראת ה', ואז קבעו לנו חז"ל את מצות תקיעת שופר שתפקידה לעורר אותנו. וכדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ג ה"ד): 'אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו כלומר עוררו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וזכרו בוראכם'. וכשהמצוה מצטרפת עם התפילה תפילת המוספין, מרוממת תקיעת שופר את התפילה, ומעוררת את הלב לתשובה.

ואמרו חז"ל במסכת ראש השנה (כו א): 'שופר בראש השנה כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי', כשנשמע קול שופר נחשב הדבר ככהן גדול ביום הכיפורים העומד לפני ולפנים בקודש הקדשים, על ידי התעוררות השופר רואים אנו את עצמנו כאילו אנו עומדים בקודש הקדשים, מכניסה אותנו ההתעוררות עד למקום המקודש יותר בעולם, וברגע המקודש ביותר בעולם מתאחדות הם עד לפני ולפנים.

בעקידת יצחק נכללו כל העקידות שבכל הדורות

רב סעדיה גאון מנה עשרה טעמים לתקיעת שופר, ואחד מן הטעמים להזכירנו עקידת יצחק שמסר נפשו לשמים, וכן אנחנו נמסור נפשנו על קדושת שמו, ויתעלה זכרוננו לפניו לטובה. ובמה מרומז עקידת יצחק בתקיעת שופר, כתוב בחז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק לא) אותו איל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה, ומונים חז"ל את כל אברי האיל, קרניו קרן שמאל תקעו בו בקבלת התורה, קרן ימין שעתיד לתקוע בו לעתיד לבא.

נמצא שכל המסירות נפש שהם עד הגאולה השלימה היו באיל שבעקידה, ונכללו כל גדולי כלל ישראל שבכל הדורות, ובעקידה נכללו כל העקידות של כל הדורות, וכן כל המחשבות והרצונות של ההתמסרות למסירות נפש. יותר קל לנו לעלות על לבנו העקידות שראינו בעיננו, אך העיקר בזה שבעקידה של אברהם אבינו היתה לעשות ולקיים הציווי, והמחשבה והרצון נתקבלה לפני ה'.

ביטול הרצונות והשאיפות לפני ה'

בעמדנו אתה לפני תקיעת שופר, ביכולתנו לרכז את כל המחשבות והרצונות שלנו לרצון ה', לבטל ברגע אחד את כל הרצונות והשאיפות מול רצון ה' יתברך, ולדעת שה' שולט בכל והכל נעשה על פיו, זוהי שעה ורגע בו נוכל להתרכז בכיוון זה. ובהתאחד קול השופר עם תפילת המוספין, ואנו יודעים כי על המדינות בו יאמר איזו לחיים ואיזו למוות וכל העולם עומד למשפט, יודעים אנו שכל הדיונים והדיבורים וכל ההסכמים והניסיונות, להבין ולכוון ולהציל אותנו ואת עמנו מכל צרה וצוקה ולברוח מכל הסכנות, הכל כאין ואינם מול רצונו יתברך, ה' מכוון את העולם ואת זאת עלינו לכוון ולבטל כל הרצונות.

העולם עומד למשפט אשר אינו כלל בידי אדם בין ליחיד בין לציבור, כל אומות העולם וכל הנעשה ואשר יעשה הם כלי לרצון ה', נדע להתרכז ברגע גדול זה בכוונות אמיתיות, בידענו שהכל מוטל על כף המאזניים חיי היחיד והפרט וחיי הכלל וכי כל העולם כולו, ותפילתנו זכרנו לחיים שנדע מה הם תכלית החיים כי ה' המלך חפץ בחיים, וכתבנו בספר החיים את כל עם ישראל בעולם כולו, ויסירו כל המשטינים והמקטרגים, כי הכל הוא למענך אלהים חיים, ונכתב בספר החיים היום ביום המשפט לכל באי העולם ולכל יחיד ויחיד וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך.